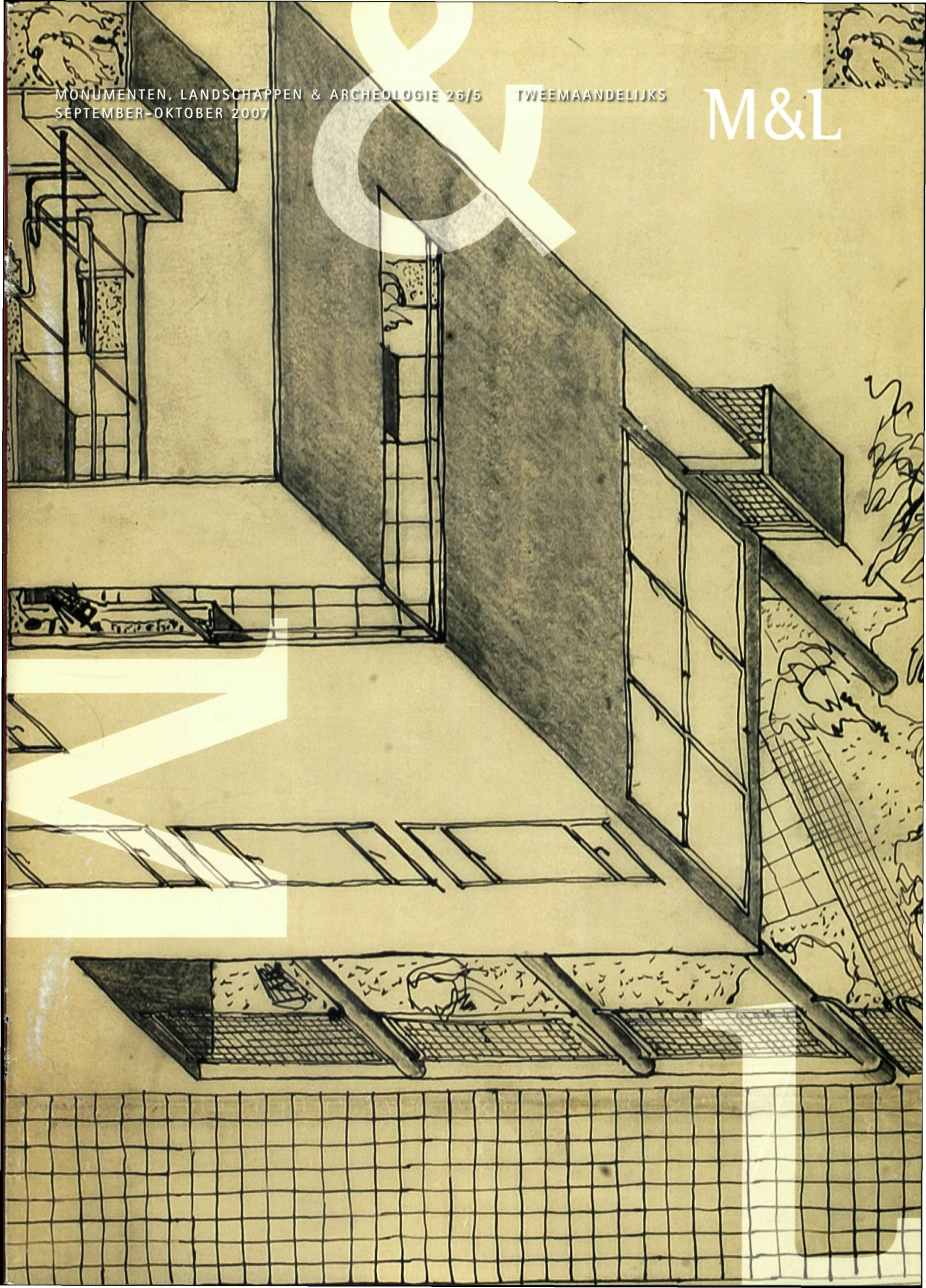

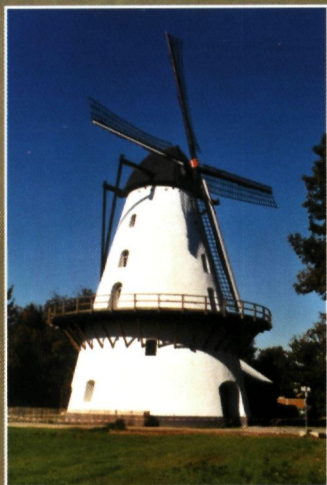
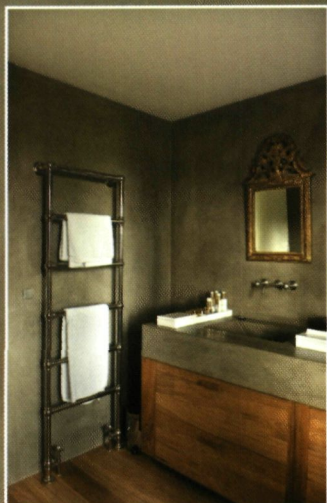
MONUMENTEN, LANDSCHAPPEN & ARCHEOLOGIE 26/5
SEPTEMBER-OKTOBER 2007

TWEEMAANDELIJKS

M&L

NATUURLIJKE KLEUREN MAKEN HET VERSCHIL

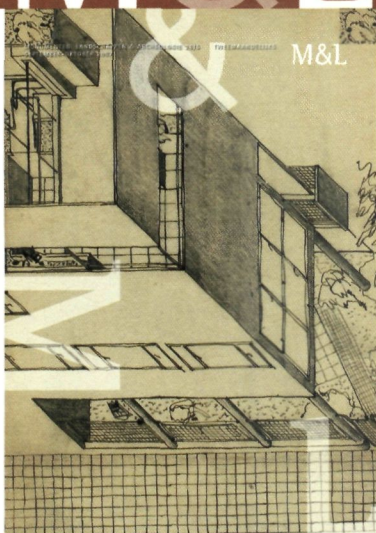
hydraulische kalkmortels, kallei en tadelaktbepleistering UNILIT
kalkverven CORICAL
silicaatverven CORISILK en KEIM
marmerafwerkingen MARMOLUX, CORISTIL en DECORLUX
stucco venetiano PLASTELUX en VENESTUK

erkend VIBE-lid
www.vibe.be - info@vibe.be
Tel. +32 (0)3 239.74.23

Arte
Constructo

Arte Constructo bvba
Molenberglei 18 - B-2627 Schelle - Belgium
Tel. +32 (0)3 880.73.73 - Fax +32 (0)3 880.73.70
www.artestructo.be - info@artestructo.be

Cover: Perspectieftekening woning Peeters - Detail,
archieffnr. 593s (© Designmuseum Gent)

MONUMENTEN, LANDSCHAPPEN EN ARCHEOLOGIE

Redactie

Agentschap R-O Vlaanderen
Onroerend erfgoed
Phoenix-gebouw
Koning Albert II-laan 19 (bus 3)
1210 BRUSSEL
Tel. 02-553 16 13 - Fax 02-553 16 12
E-mail: luc.tack@rwo.vlaanderen.be
Voorzitter: Luc Tack
Eindredactie: Marjan Buyle en Marcel Celis
Fotografie: Oswald Pauwels
Vormgeving en productie: Luc Tack
Secretariaat: Diane Torbeyns

Internet

Website: www.onroerenderfgoed.be

Redactiecomité*

Ere-voorzitter: Edgard Goedleven
Voorzitter: Luc Tack
Kernredactie: Marjan Buyle, Marcel M. Celis,
Luc Tack, Herman Van den Bossche,
Peter Van den Hove
Redactie: Anna Bergmans, Jo Braeken,
Marc De Borgher, Jo De Schepper, Jos Gijselincx,
Catheline Metdepenninghen, Dieter Nuytten,
Greet Plomteux, Suzanne Van Aerschoot,
Hedwig Van den Bossche, Paul Van den Bremt,
Mira Van Olmen, Christine Vanthillo,
Linda Wylleman

* Het redactiecomité is samengesteld uit erfgoedconsulenten van het Agentschap R-O Vlaanderen, Onroerend Erfgoed, en van het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed

Advertentiewerving

J. Casier
Maalsesteenweg 73, 8310 Sint-Kruis
Tel.: 050-36 25 89 - Fax: 050-37 33 64
E-mail: casier.jan@tiscali.be - www.jancasier.be

Druk

Die Keure
Kleine Pathoekeweg 3, 8000 Brugge
Tel.: 050-47 12 72 - Fax: 050-34 37 68

Verantwoordelijke uitgever

Agentschap R-O Vlaanderen
Onroerend erfgoed
Luc Tack
Phoenix-gebouw
Koning Albert II-laan 19 (bus 3)
1210 BRUSSEL
Tel.: 02-553 16 13 - Fax: 02-553 16 05

De verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde artikelen berust uitsluitend bij de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Abonnements- voorwaarden 2007

België: 35 € (ook losse nummers
verkrijgbaar voor 6 €).
CJP'ers betalen: 27 €
Buitenland: 60 €

Uw abonnement gaat automatisch in na overschrijving op rek. nr.091-2206040-95 van Monumenten & Landschappen, Phoenix-gebouw, Koning Albert II-laan 19 (bus 3), 1210 Brussel met vermelding "M&L-jaarabonnement 2007". U ontvangt dan alle nummers van het lopende jaar.
E-mail: diane.torbeyns@rwo.vlaanderen.be

Zonder schriftelijke opzegging vóór het einde van elk kalenderjaar, wordt een abonnement automatisch verlengd voor de volgende jaargang. Tussentijds kunnen geen abonnementen worden geannuleerd.

Inhoud

- 4 De woning Peeters in Deurne (1932-34) van Gaston Eysselinck: een Vlaamse 'Machine à habiter'
Ann Verdonck en Marc Dubois

- 22 Middeleeuwse Brugse huizen en hofsteden langs de Spiegelrei
Dirk Van Eenhooge

- 45 Het historisch huizenonderzoek in Brugge: van werkgroep tot website
Jan D'hondt

- 55 Summary

Loof de Heer...

De vloerverrijzenis bestaat.

Een oude natuursteen- of terracottavloer en een versleten parket zijn niet verloren. Solar nv renoveert vloeren en parket zonder breken. Het resultaat is vaak beter dan nieuw en toch blijven de kosten beperkt tot een fractie hiervan.

Solar nv beschikt over het gespecialiseerde vakmanschap en hoogstaande technologie om uw vloer opnieuw in haar oorspronkelijke staat te brengen of te reanimeren met behoud van het historisch aspect.

Natuursteen-, terracotta- en parketvloeren...

mat geworden, beschadigd, loopsporen, ...

Wij brengen het verleden met glans terug !!

BEL nu 03-766.11.66

Solar^{n.v.}

Steengoed in gebouwenzorg

slijpen - schuren - herpolijsten - kristalliseren - restaureren
van natuursteen-, terracotta- en parketvloeren - wanden - trappen

Restauratie en Monumentenzorg

Schilderijen en beelden (wel en niet polychroom)
Muurschilderingen en stuc, Papier
Meubilair (wel en niet polychroom), Leder

TEL.: 09 372 63 03
FAX : 09 372 93 59

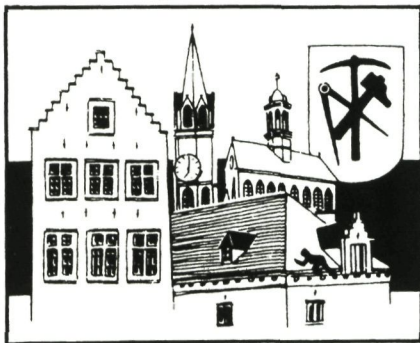
OOSTVELDKOUTER 32
9920 LOVENDEGEM

E-mail: info@rmp.be
GSM: 0475 82 56 26

cvba **PROFIEL**

MOREELS NV

Specialiteit restauratie
historische gebouwen & kerken

Natuur & kunstleien - pannen & asfalt

Restauratie van glasramen
van kerken en partikulieren

Eigen ontwerpen

43 Jerusalemstraat
9420 ERPE-MERE

Tel. 053-84 83 70 • Fax 053-83 33 65
E-mail: moreelsnv@euphony.net.be

Dakwerken G. BOSCH
b.v.b.a.

Algemene Dak- & Restauratiewerken

Aartrijkestraat 109 - 8820 Torhout
Tel. 050-21 10 85 - Fax 050-22 06 17
GSM: 0485-02 00 50

E-mail: geert@bvbabosch.be
Site: www.bvbabosch.be

Erkende aannemers
onder nr. 24040
Reg. nr. 051511

Erkenning: Klasse 2 Ondercategorieën: D8 - D12 - D16 - D22 - D24

Restauratie
Bouw

p.Nijs

www.pnijs.be

E3-LAAN 49 - 9800 Deinze

TEL 09 386 07 63 - FAX 09 380 35 71

p.nijs.nv@pandora.be

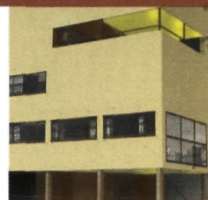
Generiek

Kleurrijk zwart-wit

Het lijkt welk een boutade, maar toch is het wel degelijk de *Weissenhofsiedlung* in Stuttgart die de jonge Gaston Eysselinck in 1930 confronteerde met het gebruik van kleur in woningen.

Twee jaar later gebouwd en in 1934 door de Prijs Van de Ven gelauwerd met een 2de vermelding, bleef zijn woning Peeters in Deurne door foto's tot voor kort enkel bekend in grijs-en-wit waarden.

Naar aanleiding van de restauratie en na grondig architecturaal kleuronderzoek ontluisteren Ann Verdonck en Marc Dubois de hardnekkige mythe van de mediterane 'witte' architectuur.

Wonen in Brugge (I)

Bouwhistorisch onderzoek en de raadpleging van archiefbronnen lichtten in een gezamenlijk project een aantal middeleeuwse panden door langsheen de Spiegelrei.

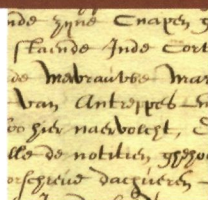
In een samenvattend overzicht brengt Dirk Van Eenhooge in de Brugse binnenstad halverwege de 14de eeuw ruim twintig vrijstaande hofsteden weer tot leven; een verrassende vaststelling in deze toendertijd 'chique' buurt met dure bouwgronden.

Wonen in Brugge (II)

Dat achter historisch bouwkundig erfgoed ook bouwheren en bewoners schuilgaan lijkt vanzelfsprekend, maar blijft bij onderzoekers nog te zeer miskend.

Met een doorgedreven onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van Brugse huizen levert het Stadsarchief aldaar terzake reeds geruime tijd pionierswerk, resulterend in thematische publicaties en een website met Geoloket. Een langlopend project waar Jan D'hondt even op terugblijkt.

*Ann Verdonck en
Marc Dubois*

DE WONING PEETERS IN DEURNE (1932-34) VAN GASTON EYSSELINCK: EEN VLAAMSE 'MACHINE À HABITER'

In 1932 bouwt Gaston Eyszelinck (1907-1953) in het Antwerpse, de woning Peeters-Ceurvels (1).

De eengezinswoning is gelegen op de hoek De Neufstraat/Ter Rivierenlaan, een residentiële wijk in Deurne. De interventies van Gaston Eyszelinck op compacte hoekpercelen zijn innoverend en toonaangevend voor het modernisme van de tweede generatie.

Reeds vanaf zijn studietijd aan de Gentse Academie was zijn belangstelling voor kleurgebruik groot. Woning Peeters combineert een vernieuwend woonprogramma met een markant kleurgebruik.

KLEURGEBRUIK IN EEN TIJD VAN ZWARTWITFOTOGRAFIE

Op het seminarie *Modern Colour Technology. Ideals and Conservation*, georganiseerd door de afdeling Monumenten en Landschappen, Docomomo Belgium en de KU Leuven (Deurne en Leuven, 12-14 mei 2000), werd door meerdere sprekers reeds ingegaan op de problematiek van het bronnenmateriaal bij het kleurgebruik in het modernisme. (2) Marjan Buyle heeft het in haar betoog over hardnekkige misvattingen: "Net zomin als middeleeuwse kathedralen in blote steen waren, net zomin als beelden in mooie eik waren, zo ook waren de modernistische gebouwen niet allemaal wit geschilderd." (3) Ook Ulrika Hübinette merkt terecht op dat men er steeds

◀ Woning Peeters
in Deurne,
buitenaanzicht
(foto O. Pauwels)

van uitgaat dat modernistische gebouwen 'altijd volledig wit' waren en legt de belangrijkste oorzaak van deze misvatting bij de zwart-witfoto's. (4)

Onze kijk op de architectuur van de twintiger en dertiger jaren is sterk bepaald door de afbeelding ervan in boeken en tijdschriften. De zwart-witfotografie is echter geen weergave van de realiteit, de

wereld is er één met een veelheid aan kleuren. Indien we niet over een referentiekader beschikken is het moeilijk tot onmogelijk om uit de grijstinten van de foto's de kleurencompositie van deze interieurs te reconstrueren. In het Parijse atelier van Piet Mondriaan uit 1926 heeft Frans Postma zich hieraan wel gewaagd (5). De fotograaf Paul Delbo maakt in opdracht van Mondriaan drie zwart-wit-

► Woning Peeters
in Deurne, traphal
(foto O. Pauwels)

foto's van het atelierinterieur. De kleuren van een schilderij boven de deur van het atelier *Compositie in grijs, rood, geel en blauw* (6) zijn gekend en kunnen vergeleken worden met de kleuren op de wand. "Vertaling van de kleuren van dit schilderij naar de grijswaarden op de zwart-wit foto van Delbo zou in theorie een sleutel moeten geven tot het toekennen van kleuren aan de grijze vlakken op de wanden van het atelier" (7). Ondanks het overtuigend experimenteel onderzoek blijft het resultaat een interpretatie waarbij steeds de nodige reserve raadzaam is.

► Rotterdam, Magasin
à Rotterdam /
Coolsingel, Café De
Unie van 1924 van
architect J.J.P. Oud,
tekening Eyszelinck
(1927)
(© Designmuseum
Gent)

In het begin van de twiniger jaren distantieerde een aantal architecten zich van de traditionele bakstenen gevelbekleding en koos voor een bepleistering. De avant-garde architectuur was er een van een streven naar dematerialiseren, naar een monolithisch karakter. Het pleidooi van Theo Van Doesburg en zijn Stijlbeweging om de schilderkunst te laten opgaan in de bouwkunst was de basis om kleur een fundamentele rol te laten vervullen in interieur en exterieur. De puristische woningen van Le Corbusier en anderen werden samengebracht onder de noemer van de *International Style*, een bouwkunst met een directe visuele affiniteit met de

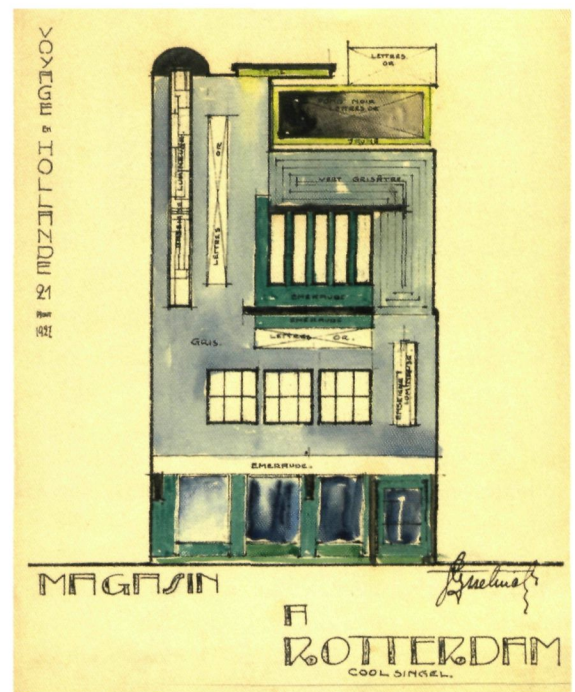
mediterrane witte architectuur. Zo ontstond de veronderstelling dat de bepleisterde moderne architectuur een verzameling was van witte constructies.

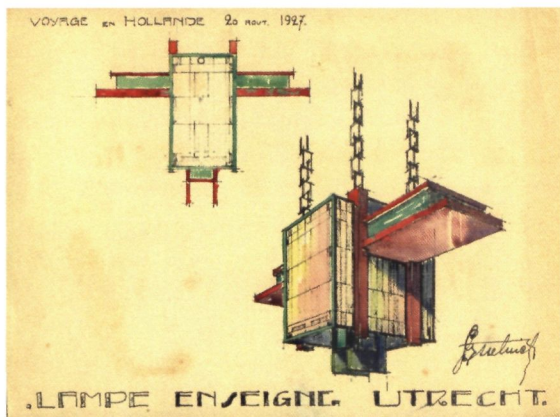
De oorspronkelijke kleurstellingen verdwenen meestal achter een 'neutrale' witte verflaag, nog vóór de kleurenfotografie de oorspronkelijke toestand kon vastleggen. Toen men in de tachtiger jaren de beslissing nam om het gesloopte Barcelona-paviljoen van Mies van der Rohe uit 1929 te reconstrueren was de verbazing groot dat dit een zeer kleurrijk geheel was, niet alleen qua keuze van de natuurstenen maar eveneens qua aankleding: Van der Rohe introduceerde er rode gordijnen en een ruimtbreed blauw tapijt.

Ook bij de werken van Eyszelinck werd te lang verondersteld dat het om een zwart-wit verschijning ging terwijl het onderzoek aantoonde dat een zeer gedurfd kleurpalet werd aangewend. De woning Peeters in Deurne is hiervoor een goed voorbeeld. Men kan spreken van een 'moderne archeologie', de ontdekking van gebouwen waarbij kleur een wezenlijk deel is van het architectuurconcept.

TWEE STUDIEREIZEN NAAR NEDERLAND 1927 EN 1929

Reeds vóór de Eerste Wereldoorlog was er vanuit Vlaanderen een grote interesse voor het architectuurgebeuren in Nederland. Vooral het werk en de geschriften van architect H.P. Berlage kenden een

▲ Tekening Eyszelinck (1927) van een lamp, Utrecht (© Designmuseum Gent)

▲ Postkaart met de vermelding Dudok in het handschrift van Eyszelinck, van het verkeershuisje (1921-1922) van architect W.M. Dudok in Hilversum (© Designmuseum Gent)

grote waardering. (8) Deze belangstelling neemt nog toe tijdens de jaren twintig en dertig. Terwijl in Vlaanderen een stad als Ieper volledig vernield was, ontstond in Nederland De Stijl-beweging en kon architect Michiel de Klerk het hoogtepunt van de Amsterdamse School-architectuur bouwen. Ook het verblijf van architecten in Nederland tijdens de oorlog, zoals Huib Hoste, is een belangrijke factor. Via tijdschriften en ook lezingen blijft Vlaanderen op de hoogte van de productie van de Amsterdamse School, het Nieuwe Bouwen en het boeiende debat dat de De Stijl-generatie genereerde.

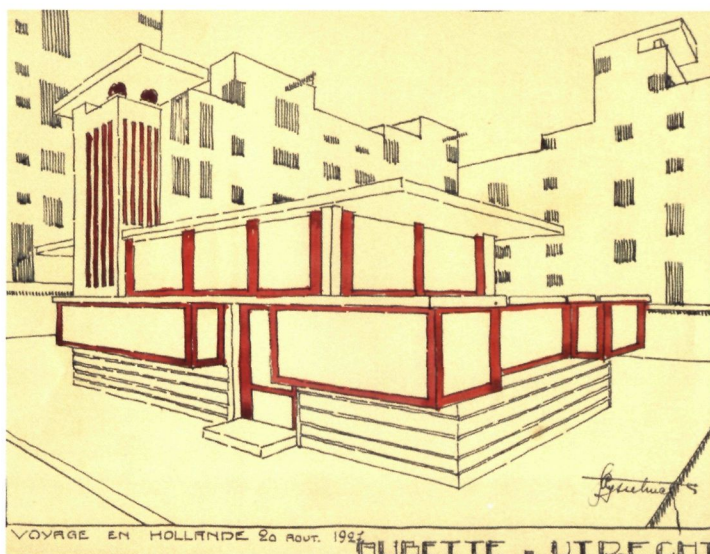
De grote belangstelling voor Nederland komt ook tot uiting in de vele studiereizen naar Rotterdam, Amsterdam, Utrecht en vooral Hilversum. Deze stad gelegen in het groen werd een bijna verplichte 'pelgrimage'. In de jaren '20 lag het accent op de scholen ontworpen door Willem Marinus Dudok. Zijn meesterwerk, het Raadhuis van Hilversum, werd in augustus 1931 in gebruik genomen en zal het bezoek van architecten nog doen vermeerderen. De invloed van Dudok in Vlaanderen in de jaren '30 is zeer groot geweest (9).

Eyszelinck maakt twee studiereizen naar Nederland samen met een aantal medeleerlingen (10). Eind augustus 1927, hij was toen amper 20 jaar, is de bestemming Rotterdam, Amsterdam, Hilversum, Utrecht en Breda. In Hilversum zag hij woning *De Wikke* (1926), de eigen woning van architect W.M. Dudok en verschillende scholen. Hij ziet er ook het kleurrijk *Verkeershuisje*, eveneens een ontwerp van Dudok (11). In Rotterdam trekt Café De Unie van J.J.P. Oud op de Coolsingel (12) zijn aandacht. Van

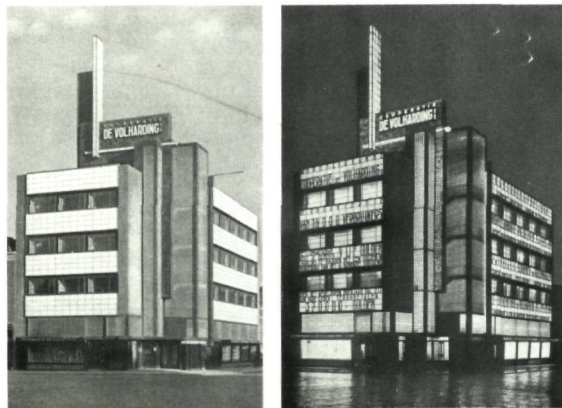
een *aubette* op de Paardemarkt maakt hij een tekening, met een accent op de rode raamkozijnen. Of hij tijdens het verblijf in Utrecht ook het Schröderhuis (1924) van Gerrit Rietveld heeft gezien is onduidelijk (13).

De tweede reis vindt plaats van 17 tot 22 september 1929. Het traject van Gent naar Rotterdam per trein, vervolgens per fiets naar Delft, Ryswijk, Den Haag, Wassenaar (Park Kieviet), Leiden, Haarlem, Amsterdam, Bussum, Hilversum, Utrecht. Eén van de hoogtepunten is voor Eyszelinck de Coöperatie De Volharding in Den Haag (1927-1928) naar ontwerp van J.W.E. Buijs. Op een snel uitgevoerde schets noteert Eyszelinck nauwkeurig de kleuren aanwezig in de gevel. In Amsterdam wordt een bezoek gebracht aan de huisvestingsprojecten van de architecten Michiel de Klerk en Piet Kramer. Een bezoek aan het Betondorp (1922-1928), gelegen buiten Amsterdam en ontworpen door ver-

▼ Tekening Eyszelinck (1927) van de Aubette in Utrecht (© Designmuseum Gent)

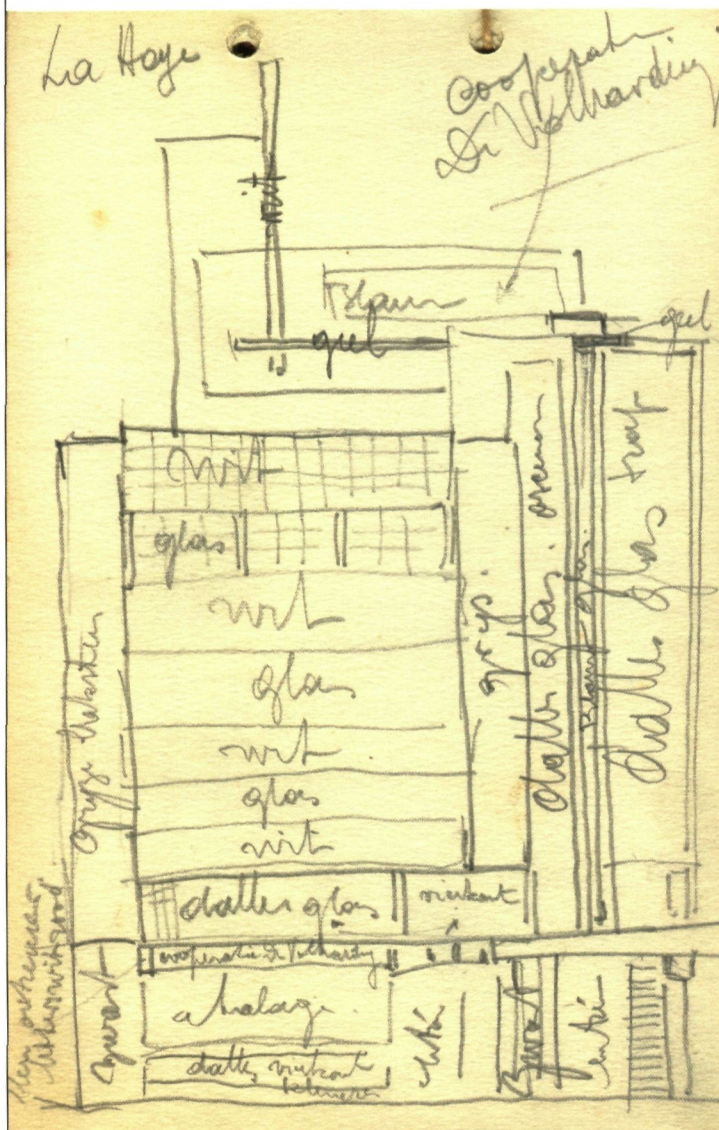
►
Dag- en nacht-
opname van
de Coöperatie
De Volharding
(1927-1928),
architect J.W.E.
Buijs, uit *Moderne
Bouwkunst in
Nederland*,
Rotterdam, 1933
(© Designmuseum
Gent)

schillende architecten, staat eveneens op het programma (14). Ook bij deze reis staat Hilversum centraal met de scholen van Dudok en van andere architecten (15). Voor de meer modernistische gebouwen komt de studiereis iets te vroeg (16). Uit de tekeningen van deze twee studiereizen blijkt de interesse van Eyszelinck en zijn medestudenten voor zowel de gebouwen van de Amsterdamse School als voor deze van de modernisten zoals J.J.P. Oud en J.W.E. Buijs.

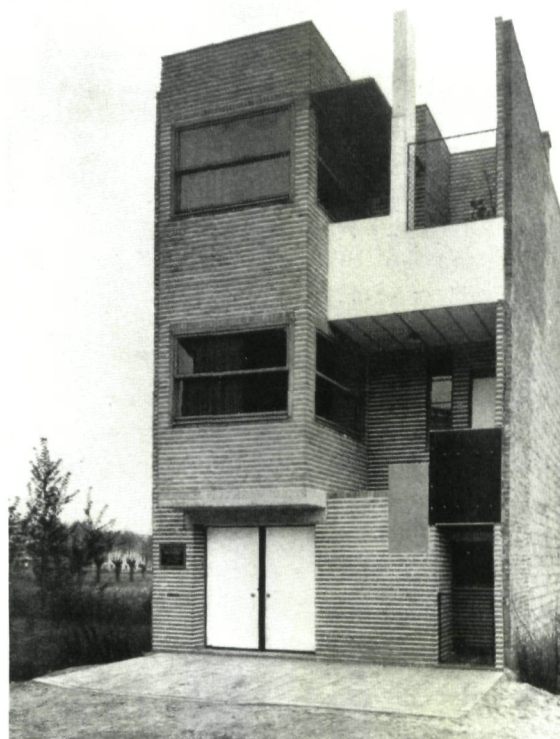
EERSTE WERKEN IN GENT

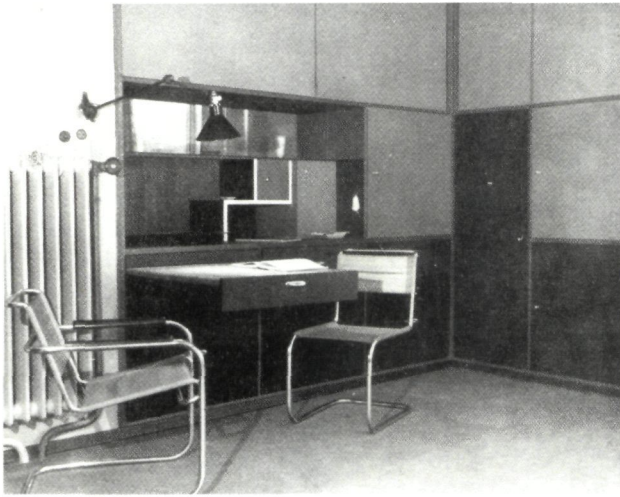
Dat deze twee reizen een grote invloed hebben gehad is afleesbaar in de eerste projecten van Eyszelinck in de daarop volgende maanden. Na de eerste reis ontwerpt hij woning Eeckhout aan de De Pintelaan in Gent. Het basisvolume en vele details gaan direct terug op Nederlandse voorbeelden. Na zijn tweede reis ontwerpt hij rijwoning Serbruyns aan de Afsneelaan in Gent. Het introduceren van een buitentrap om de inkomdeur op de eerste verdieping te bereiken is een typisch Nederlandse oplossing die in Vlaanderen niet gebruikelijk is. (17) Eyszelinck gaf aan de gevel een zeer grote plasticiteit en introduceerde op de tweede verdieping een dakterras. Het grootste gedeelte van de gevel bestaat uit bruine bakstenen en staat in contrast met drie vlakke panelen, geel en zwart en

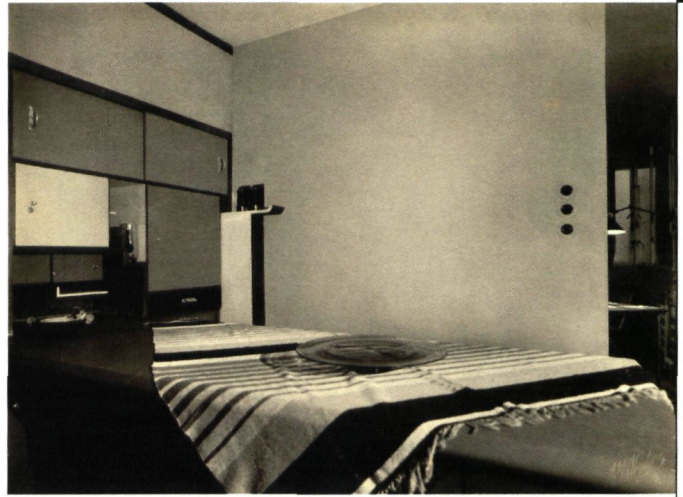
▲ Schets van Eyszelinck met aanduiding van de kleuren van de Coöperatie De Volharding (1927-1928) naar ontwerp van J.W.E. Buijs in Den Haag (© Designmuseum Gent)

► Rijwoning Serbruyns (1930) aan de Afsneelaan te Gent (nu Koningin Fabiolalaan), oorspronkelijke toestand met gekleurde panelen op de gevel (© Designmuseum Gent)

▲ Eigen woning
Eysseleinck (1932)
op de hoek
Vaderlandstraat/
Fleurusstraat in
Gent, interieur-
eetplaats met
gekleurde wandkast
(© Designmuseum
Gent)

▲ Eigen woning
Eysseleinck,
woonkamer met
gekleurde wandkast
(© Designmuseum
Gent)

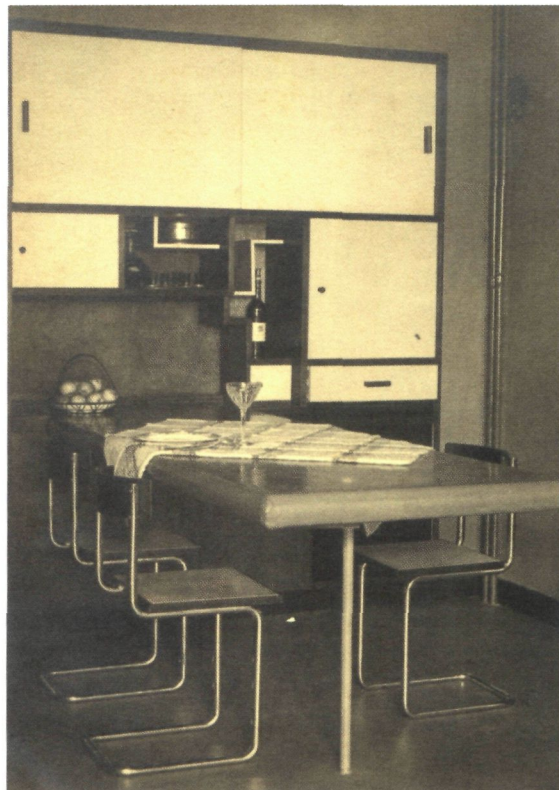
wit voor het gedeelte van het dakterras. Interessant is dat de kleuren op de bouwplannen staan; de actuele toestand van de gevel is sterk gewijzigd en de kleurvlakken zijn reeds lang verdwenen.

Zijn eerste meesterwerk is ontegensprekelijk zijn eigen woning (18). Op een bijna onmogelijk terrein weet hij een woning te bedenken met een grote ruimtelijke dynamiek. Kleur krijgt in dit ontwerp een centrale plaats. Voor wat betreft de kleurkeuze voor de gevel is er een grote onduidelijkheid. Om tot een betere duurzaamheid te komen opteerde Eysseleinck in 1948 om de oorspronkelijke bepleistering met een vermoedelijke lichte kleurtoevoeging weg te nemen en te vervangen door blauwe hardsteen. Zijn aandacht voor kleurgebruik is veel explicieter in het interieur, een veelheid aan kleuren wordt aangewend in het vast meubilair. De belangrijkste kastenwand bevindt zich in de woonkamer en de eetplaats waar de kasten een geheel vormen met de vaste tafel, een betonnen vlak bekleed met rubber en rustend op een stalen buisprofiel. Een grondige kleuranalyse van dit interieur moet nog gebeuren.

Ook in de rijwoning De Waele uit 1933 aan de Gentse Abdisstraat krijgt de kast van de eetkamer een uitgewerkte kleurenstelling. In de woning Peeters, die uitvoerig in dit artikel wordt besproken, is de keuze van beschildering zelfs zeer gedurfd, wat er zeker heeft toe bijgedragen dat deze hoekwoning door het breed publiek als een uiterst modernistische creatie werd aanzien.

In twee kleinere meubelopdrachten valt eveneens het belang van kleur op. Het interieur voor Ast

Fonteyne (1906-1991) uit 1929 bestaat uit twee delen, een verticale kastenwand die vrij in de ruimte is geplaatst en een bed/ divan met daarboven een horizontale kast. De zwart-witfoto heeft een veelheid aan grijswaarden waaruit duidelijk blijkt dat het een zeer kleurrijk ensemble moet zijn geweest. In februari 1931 ontwerpt hij meubelen voor de

◀ Rijwoning De Waele (1933) aan de Abdisstraat in Gent, eetplaats met gekleurde wandkast (© Designmuseum Gent)

▲ Interieur voor Ast Fonteyne uit 1929, huidige toestand niet gekend (© Designmuseum Gent)

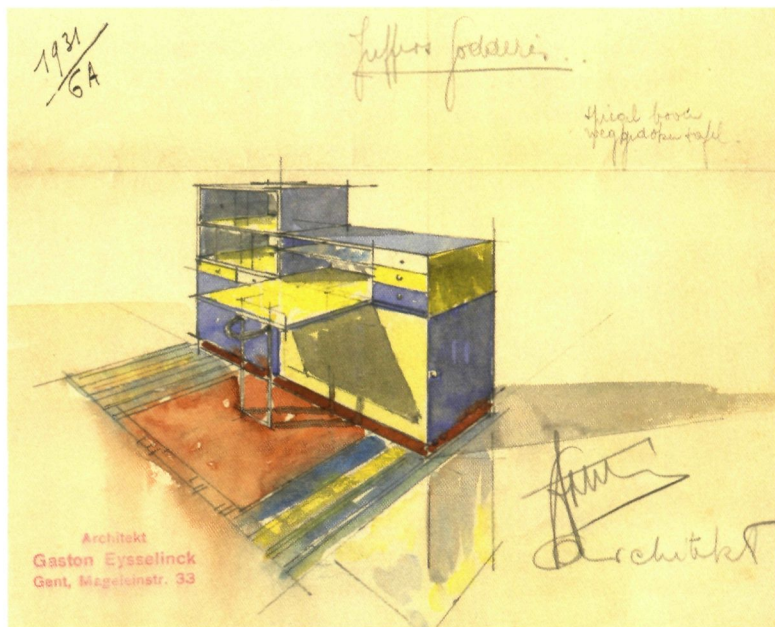
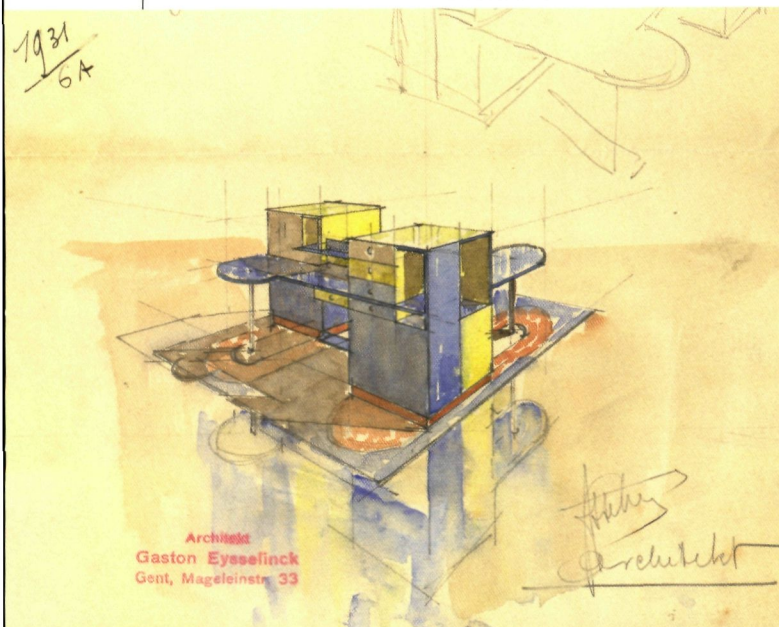
▼ Meubelen voor de *juffers Goderis*, februari 1931, ontwerp voor vrijstaande kasten. In relatie tot de kasten ontwerpt hij ook een bijhorend kleurrijk tapijt (© Designmuseum Gent)

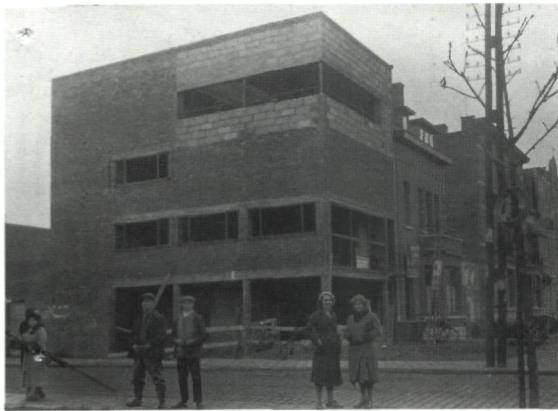
▼ Meubelen voor de *juffers Goderis* (© Designmuseum Gent)

“*juffers Goderis*”, waaronder twee vrijstaande kasten. In relatie tot de kasten ontwerpt hij ook een bijhorend kleurrijk tapijt. Het kleurgebruik in de twee bewaard gebleven aquarellen is interessant, de plasticiteit van de compositie wordt versterkt door de intensiteit van de kleurvlakken.

Voor het landhuis *De Peppels* uit 1936 aan de Verschansingsstraat in Mariakerke opteert Eysselinck om de bakstenen te bekalken met een licht roze tint met daarbij als contrast groen geschilderde metalen ramen. Ook deze kleurkeuze verdwijnt snel achter een witte verflaag.

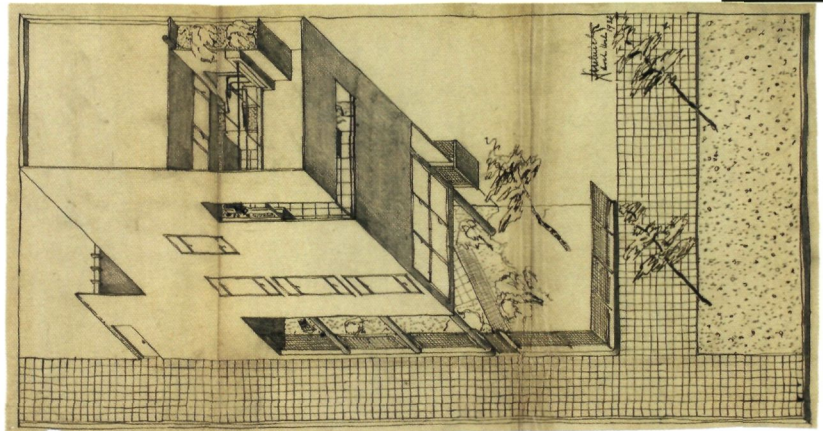
Kleur aanwenden als wezenlijk deel van de architectuur heeft Eysselinck gezien in Nederland. Hij heeft veel contacten met kunstenaars en bouwt in 1930 het atelier voor de schilder Karel Cornel (1888-1971). Vermoedelijk de grootste evaring met kleur gebeurt in Duitsland, waar hij in 1930 tijdens zijn huwelijksreis onder andere naar Stuttgart trekt om er de *Weissenhofsiedlung* te gaan bekijken. Het kleurgebruik in deze woningen, in het bijzonder de twee projecten van Le Corbusier, heeft ongetwijfeld grote indruk gemaakt op de jonge Eysselinck. Dat hij de woning *Guiette* aan de Populierenlaan in Wilrijk (1926) van Le Corbusier kent, ligt voor de hand. Hij neemt in 1930 trouwens deel aan de *Congrès Internationaux d'Architecture Moderne* (CIAM) in Brussel, waar Le Corbusier ook aanwezig is.

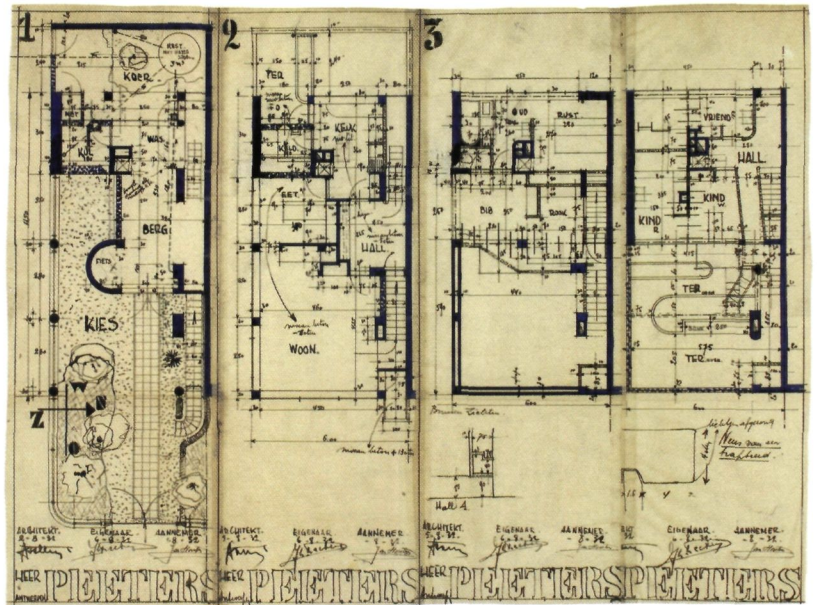
▲ Zwart-witfoto van woning Peeters in opbouw (© Designmuseum Gent)

▼ Zwart-witfoto van woning Peeters in opbouw (© Designmuseum Gent)

▲ Perspectieftekening woning Peeters, archiefnr. 593s (© Designmuseum Gent)

▼ Plannen augustus 1932 woning Peeters, archiefnr. 594s (© Designmuseum Gent)

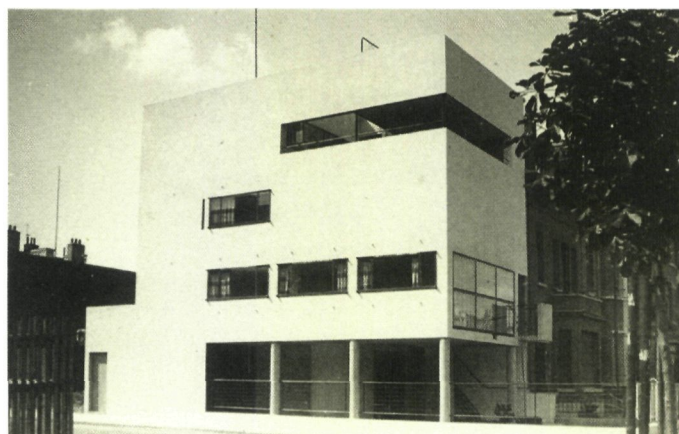

DE WONING PEETERS IN DEURNE: EEN VARIANT OP DE MAISON CITROHAN

Met de woning Peeters-Ceurvels realiseert Gaston Eysselinck in 1932 in Deurne een variante op zijn eigen woning. Over de achtergrond van zijn opdrachtgever Peeters en hoe hij in contact komt met deze figuur, zijn geen gegevens beschikbaar. Deze eengezinswoning op het smalle hoekperceel vertoont zowel qua plan als qua gevelbouw grote

gelijkenissen met Le Corbusiers *Maison Citrohan* voor de Weissenhofsiedlung van 1927 in Stuttgart. In woning Peeters past Eysselinck voor de eerste maal de vijf punten van de nieuwe architectuur toe, zoals Le Corbusier ze formuleert: *pilotis, plan libre, toit terrasse, fenêtres en longueur* en *façade libre*. De *pilotis* en het *plan libre* genereren op de gelijkvloerse verdieping een intrigerend spel van kolommen tegenover een gesloten volume. De *fenêtres en longueur* in de zijgevels zorgen voor een interessant lichtspel in de binnenruimten en organiseren pers-

▲ Zwart-witfoto van de achtergevel woning Peeters, archiefnr. 679s (© Designmuseum Gent)

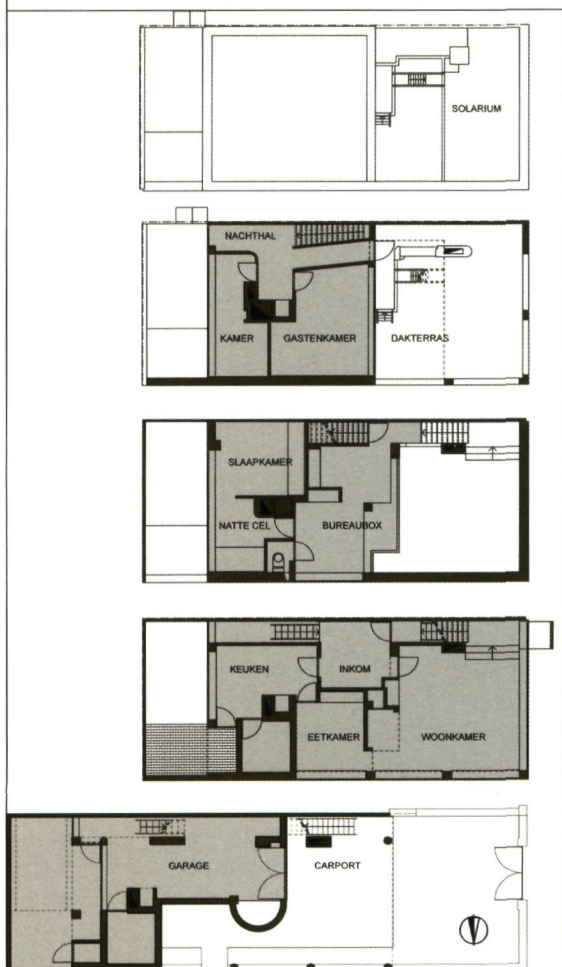

▲ Zwart-witfoto van de straatgevels woning Peeters, archiefnr. 678s (© Designmuseum Gent)

pectiefzichten op de groene wijk. Twee *toit terrasses* compenseren de kleine buitenruimte van het compacte hoekperceel en geven een meerwaarde aan de platte daken. In de twee projecten die Le Corbusier ontwerpt voor de *Weissenhofsiedlung* in Stuttgart, is

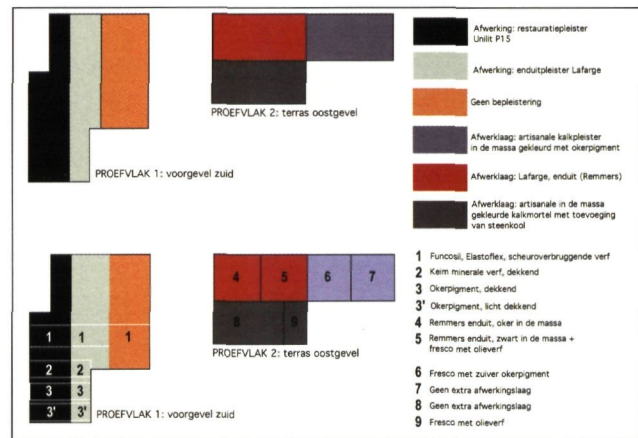
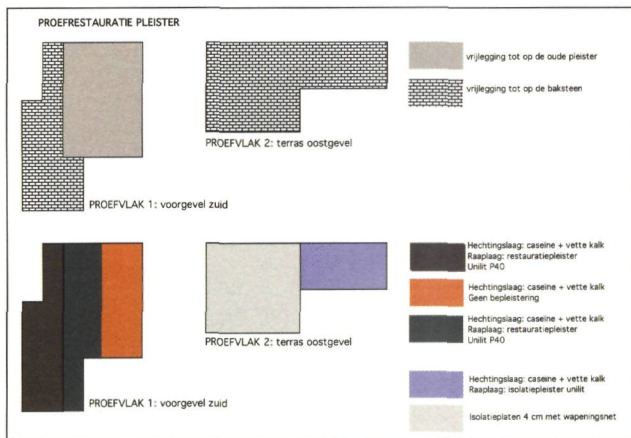
alleen een dakterras aangebracht. Eyszelinck kiest echter in zijn eigen woning te Gent en in woning Peeters voor een duidelijke opsplitsing tussen een dakterras en een hoger gelegen solarium.

Op het gelijkvloers van de woning Peeters zijn de garage, de stoookplaats en een kleine patio ondergebracht. De eerste verdieping wordt ontsloten via een metalen buitentrapp en een eerder informele trap in de garage. De woon- en eetkamer zijn omwille van het interessante zicht op de omgeving op dit niveau gelegen. De binnen-buiten relatie van de woonkamer wordt nog versterkt door de dubbele hoogte en de aanwezigheid van een uitkragend terras. De werkplek hangt als een box boven de eetkamer, met zicht op de vide van de woonkamer. Achter de werkbox bevinden zich een sanitaire cel en een slaapkamer. Verder situeren zich op de twee-

◀ Plannen en gevels, ingekleurd op basis van het kleuronderzoek van Examino cvba (tekening Sofie Beyen)

de verdieping de kinder- en gastenkamer, gekoppeld aan een terras met luifel. Een metalen buitentrapp geeft toegang tot het solarium.

In het tijdschrift *Opbouwen* verwoordt Huib Hoste in enkele zinnen de sterke en zwakke elementen in het ontwerp voor woning Peeters: "De woning te Deurne is een variant op de Gentse woning. Aangezien er geen kantooruimte nodig was hebben we met een zuiver woonhuis te doen. Op de begane grond zijn alleen garage, ketelhuis en trappen gelegen, alsmede een kleine binnenplaats die de derde buitengevel moet mogelijk maken. De verdere oppervlakte is ingenomen door de voortzetting van het voortuintje dat zich dus gedeeltelijk onder de verdieping bevindt. Dit is een zeer prettige aanleg die, indien wij het goed voorhebben, voor het eerst door Le Corbusier werd toegepast. Op de eerste verdieping bevinden zich de ruime woonkamer met balkon, de eethoek, keuken en aanhorigheden met balkon. De tweede verdieping bevat naast de open ruimte van de hoge woonkamer, een flinke slaapkamer met aanhorigheden (bad-, aankleedkamer, enz.). Op de derde verdieping liggen twee ruime slaapkamers, waarvan een met afzonderlijk toilet (waarom ontvangt die geen daglicht?) en de daktuin die evenals de Gentse met een verdieping aangelegd is. De buitenarchitectuur is – natuurlijk – van denzelfden aard als die van het Gentse huis: het zijn toch twee woningen door een en dezelfde bouwmeester ontworpen! De varianten in de gevels zijn zeer prettig als b.v. de pijlers, het balkon, het raam dat op de brede laan geeft en dat tot tegen de kamervloer strekt. Toch vinden we deze woning minder knap dan de Gentse. Misschien mocht de architect hier het hele terrein niet volbouwen!" (19).

Deze woning wordt, samen met zijn eigen woning, al in 1935 vermeld in een overzichtswerk van de functionele architectuur door de Italiaanse architect A. Sartoris (20). De Tweede Vermelding van de

Prijs Van De Ven gaat in 1934 naar woning Peeters, hetgeen vrij opmerkelijk is aangezien in deze editie slechts één woonhuis wordt bekroond (21).

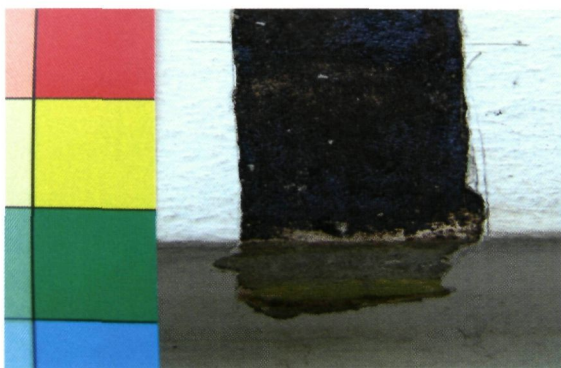
Ondertussen zijn er, vooral in de zeventiger jaren, enkele wijzigingen aangebracht (22) Op de gelijkvloerse verdieping wordt een plat dak gelegd op een kleine patio om er een extra garage te organiseren. Ingrijpender voor het originele concept is het verwijderen van het uitkragend terras op de eerste verdieping en het inbrengen van een extra kamer op het dakterras.

ARCHITECTURAAL KLEURONDERZOEK

Architecturaal kleuronderzoek is een relatief 'jonge' discipline. Recente symposia (23) besteden veel aandacht aan de standaardisatie van werkwijzen en tools om de wetenschappelijkheid van het kleuronderzoek te kunnen garanderen. Op het symposium georganiseerd door het *English Heritage* reikt Helen Hughes -senior architecture paint researcher- een heldere definitie aan: "Architectural paint research is a research discipline that needs to be clearly defined. At the moment the term can mean all things to all men. I use the term architectural paint research to describe the synthesis of the study of historic documentation and archaeological evidence, with a particular focus on surviving paintwork and decorative finishes to clarify the decorative history of an architectural element or exterior or interior. It is a research tool that offers a detailed insight into the development of our buildings. In decorative terms, this research helps establish exactly what was carried out within an historic interior, and as such has great potential in the field of the history of interior design. At last, vague generalizations concerning historic decorations can be revie-

▲▲
Proefrestauraties
van pleister-
technieken

► Puncties en stratigrafie op de oudste afwerkingslagen van de pleister

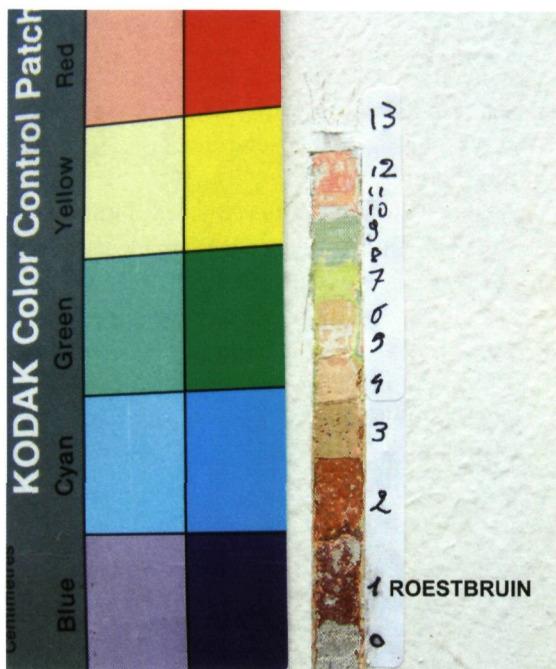
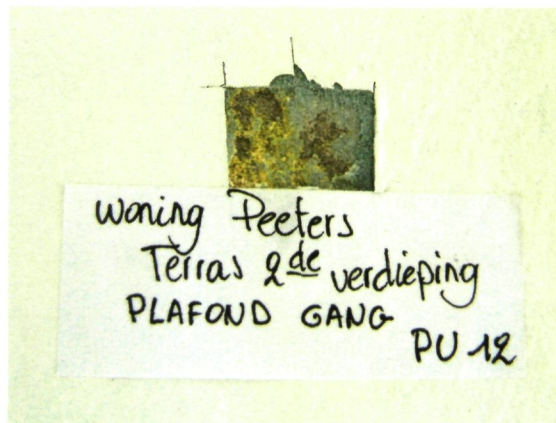

wed against an ever-increasing body of well-documented case studies.” (24)

Een gedegen onderzoeksmethode steunt bovendien op een maximale interdisciplinariteit waarbij alle vakgebieden aan bod komen, in dit geval betekent dat het maximaal met elkaar vervlechten van historisch onderzoek, veldwerk (materiaaltechnische archief van het gebouw) en onderzoek in het laboratorium. Bij het vooronderzoek in woning Peeters hebben we bovendien via meerdere proefrestauraties deze onderzoeksmethode nog substantieel kunnen aanvullen.

WITTE SCULPTUUR OF UITGESPROKEN POLYCHROMIE?

Kleur in de architectuur en in de architectuurherinnering blijkt zeer efemer te zijn. Ondanks de inspanningen die op het *Modern Colour Technology* congres werden geleverd om voorgoed af te rekenen met de misvatting van het ‘wit modernisme’, moeten we vaststellen dat de kleuren van onze jonge bouwkunst niet meer gekend zijn en dat we nog steeds misleid worden door de zwart-wit foto’s. In het *Repertorium van de Architectuur in België van*

1830 tot heden (25) lezen we over de architectuur van Gaston Eysselinck: “*Woning Peeters te Deurne* (1932) en de woningen *Contryn-Van Hoogenbemt in Mechelen* (1934) sluiten met hun ‘witgeschilderde bepleistering’ aan bij de voorbeelden van de internationale stijl.” (26) Recent onderzoek (27) werpt een totaal ander licht op het zogenaamde *wit* modernisme van woning Peeters en andere cases.

De meeste modernistische architecten blijven in hun teksten en bestekken uiterst vaag wanneer het over kleur gaat. Complexe kleurstellingen worden destijds namelijk niet beschreven door de architecten maar meestal uitgewerkt via kleurstudies of uitvoeringstekeningen in functie van de uitvoering op de werf. Zo vinden we in het Eysselinckarchief één expressieve kleurstudie van de gevels van woning Peeters. Deze conceptschets vermeldt het kleurengamma “*beige, roestbruin en zwart, wit, blauw en*

◀ Woning Peeters in Deurne, gezicht op de binnenpatio (foto O. Pauwels)

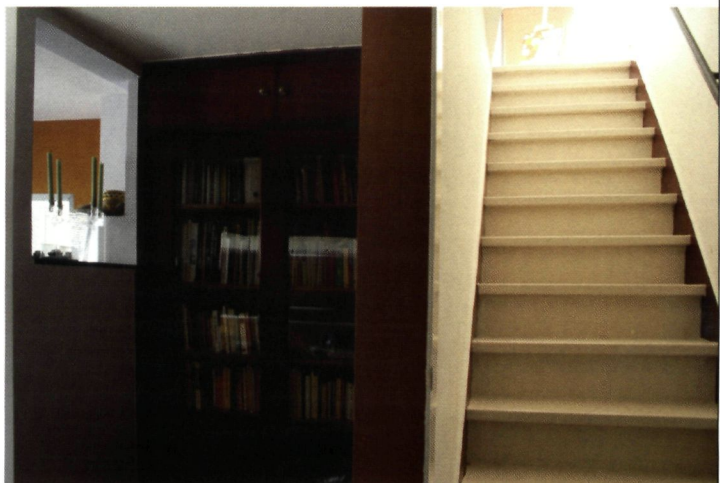
geel²⁸). Er worden ook op de plannen enkele kanttekeningen gemaakt met betrekking tot de aard van het pleisterwerk en de bijhorende kleuren. Toch is er tot nu toe weinig aandacht besteed aan de realiteitswaarde van deze documenten.

Het vooronderzoek in situ naar aanleiding van het restauratiedossier, opgemaakt door ingenieur-architect Sofie Beyen, bood een unieke kans om de materie verder te onderzoeken (29).

Alle onderdelen en muurvlakken van de buitengevels en de terrassen zijn grondig bemonsterd. In eerste instantie via stratigrafische steekproeven en puncties. Bijkomend is informatie verzameld over de gebruikte pigmenten via slijpplaatjes en analyse met gepolariseerd licht. De resultaten van dit onderzoek zijn verrassend: de kleurstudie van Eyselincx is geen vrijblijvende vingeroefening geweest, maar een effectief gerealiseerd kleurenschema. De verticale gevelvlakken aan de *De Neufstraat* en de *Ter Rivierenlaan* zijn oorspronkelijk uitgevoerd in beige. De achtergevel is zwart geschilderd met bitumenverf. Alle horizontale vlakken, met name de plafonds van de carport en het zonneterras, zijn fel

geel (30). De volumes onder de carport en op de terrassen zijn oorspronkelijk in zwart en roestbruin geschilderd. De oorspronkelijke pigmenten zijn onder de microscoop via gepolariseerd licht geïdentificeerd als gele oker (beige), ijzeroxidenrood (roestbruin), cadmiumgeel (geel) en bitumen (zwart). Het onderzoek geeft ook informatie over de textuur en de glanswaarde. Het gaat om een korrelige tex-

▼ Woning Peeters in Deurne, trap en bibliotheekkast (foto O. Pauwels)

►
 Kleurenvisualisatie
 op basis van de
 vondsten van het
 onderzoek
 (Examino cvba)

tuur die voornamelijk wordt gegenereerd door de pleister met een mat aspect van de verf (kalk +olie).

De wanden waartussen de trap naar de voordeur zit, worden door Eysselinck blijkbaar reeds beschouwd als de aanzet naar het interieur en zijn veel gladder afgewerkt met een lichtere kleurgeving (grijs-beige). Ook de originele metalen ramen en deuren zijn bemonsterd. De stratigrafische steekproeven en puncties tonen een vrij onsamenhangend kleurenpalet op de diverse metalen onderdelen. Zo zien we ultramarijn op ramen en borstweringen, rood op het schrijnwerk van de achtergevel, roodbruin op de garagepoort en olijfgroen op de trapleuning naar de voordeur.

De laboanalyse stuurt de resultaten uit de steekproeven bij en de uiteindelijke conclusie is dat de okerkleurige gevels gecombineerd waren met schrijnwerk in bruine omber, terwijl de zwarte achtergevel oorspronkelijk rood (ijzeroxide rood) schrijnwerk had.

DE RESTAURATIESTRATEGIE: MAXIMAAL MATERIAALBEHOUD OF DUURZAME TECHNOLOGIE?

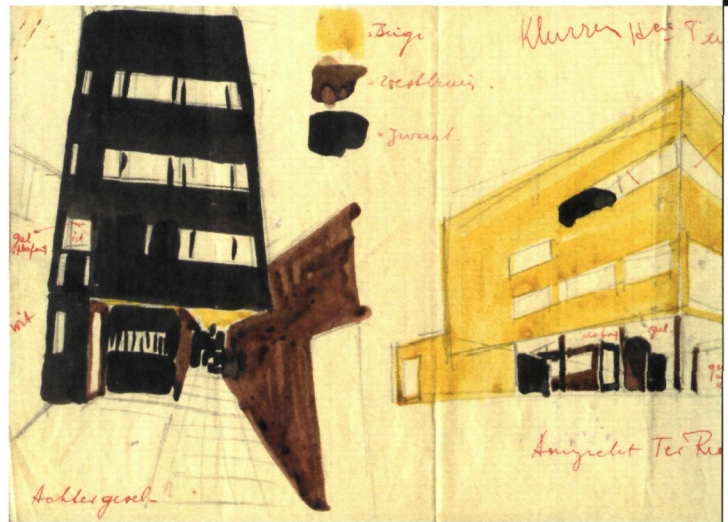
De originele afwerkingslagen zijn aan een uitgebreid materiaaltechnisch onderzoek onderworpen. In 1932 wordt de baksteengevel met betonskelet

via een tweelagig systeem bepleisterd. De raaplaag van 2 cm is een bastaardmortel op basis van kalk en zand met toevoeging van portlandcement. De korrelige toplaag, ook wel simili genaamd, is slechts enkele millimeters dik. Simili is een mengsel van witte cement en kalk, fijn gemalen natuursteen en kwartskorrels waarbij de kleur bepaald wordt door het soort natuursteen dat toegevoegd is. Op het plan van 13 april 1932 wordt de mortel omschreven als *“gegraineerde beige en bruine (simili) cement specie bespuiting”* (31). De simili is in woning Peeters niet in de massa *beige en bruin* gekleurd, maar gewoon geschilderd in een gedurfd palet van beige, roestbruin, zwart en geel.

Structurele problemen en zettingen van de basisconstructie zijn afleesbaar in scheuren tot op het niveau van de structuur. De vele koudebruggen en vochtproblemen zijn uiteraard dramatisch voor de oude pleister. Daarbij komen nog eens de slechte raamdetailleringen en temperatuurpieken op de zwart geschilderde gevels van de woning, waardoor barsten en losse pleisterpakketten ontstaan. In de jaren zeventig wordt de schade aan de originele pleister van de twee straatgevels weggemoffeld achter een dunne synthetische structuurpleister. De metalen ramen met fijne profilering worden grotendeels vervangen door aluminium. Insijpelend water aan de bovenzijde van de ramen wordt momenteel afgeleid via zinken kapjes.

▲ Proefrestauratie door Examino cvba en Profiel cvba: het zwart wordt bekomen door fresco te schilderen op de natte, in de massa gekleurde pleister

▲ Tekening met de kleurstudie

Deze ingrepen doen de zuiverheid en de architecturale kracht van het oorspronkelijk concept van Eysselinck teniet en hebben bovendien de oorzaak van het shadebeeld niet weggenomen.

Tijdens de proefrestauraties blijkt het technisch en economisch onhaalbaar om de synthetische structuurpleister op de straatgevels succesvol te verwijderen van de historische pleister. Bovendien blijven daarbij grote zones synthetisch materiaal achter in de oude pleister wat bijkomende beperkingen creëert voor de heropbouw van een nieuw pleistersysteem. De originele pleister van de straatgevels blijkt ook zwaar gedegradeerd te zijn. Het behoud van het historisch materiaal (pleister 1932 + recente synthetische pleister enerzijds en pleister 1932 + diverse verflagen anderzijds) komt meer en meer in het gedrang. De keuze tussen maximaal behoud van het historisch pakket versus het verwijderen om bouwtechnische redenen is hier essentieel. Het team staat voor een moeilijke keuze: het concept dat Eysselinck destijds heeft beoogd, bouwtechnische aspecten zoals de problematiek van de zwarte gevel en de eis van de bouwheer om een duurzaam resultaat te garanderen vormen de kern van de discussie. In overleg tussen de verschillende partijen (32) wordt geopteerd om alle gevels te ontleisteren. Hierdoor kan ook een grondige inspectie van het achterliggend metselwerk en van de structurele betonelementen gebeuren.

Eens die keuze gemaakt, worden er nieuwe pleistersystemen onderzocht via proefrestauraties. Zowel commerciële als artisanale pleisters zijn getest in situ, alsook de opportuniteit om de warmteweerstand te verhogen en daardoor de koudebruggen te

reduceren. Rekening houdend met het oorspronkelijk aspect van de pleister, de dikte van het pleisterpakket in functie van de detailleringen, de duurzaamheid en de kostprijs wordt opnieuw een tweelagig pleistersysteem voorgesteld. Er is gekozen om de raaplaag uit te voeren met een isolerende pleister (3cm) en een artisanale pleister als toplaag op basis van vette en hydraulische kalk (bastaard) te voorzien. Het pleistersysteem is in de proefrestauraties op punt gezet. Uit de testen in situ blijkt ook dat de kleurintensiteit van de historische verf niet optimaal wordt bekomen door in de massa pigmenten toe te voegen. De beste manier om de juiste toon, glans en dekking te verkrijgen wordt bereikt door te schilderen met kalkverf en kleurvaste pigmenten. Een acrylaat en andere hedendaagse verven komen niet in de buurt van het effect dat met deze ambachtelijke techniek wordt gegenereerd en nauw aansluit bij het aspect van de historische verf in woning Peeters.

Een bijkomend probleem stelt zich voor de zwarte gevels. Zwart gekleurde gevels zijn steeds onderhevig aan grote temperatuurpieken, waardoor een reëel risico op scheurvorming ontstaat. Bij de uitvoering van het zwart pleisterwerk zal daarom gewerkt worden in velden die apart gepleisterd worden en waarvan de zijkant afgekit wordt met zwarte siliconen. Op die manier kan de scheurvorming gecontroleerd plaatsvinden. De intensieve zwarte kleur wordt bekomen door op de natte toplaag van de in de massa gekleurde pleister in fresco een dunne laag olie verf aan te brengen. Het resultaat zal niet enkel duurzaamheid garanderen, maar het sluit ook nauw aan bij de door Eysselinck beoogde kleur en textuur.

◀ HET KLEURENPALET VAN HET INTERIEUR: VERF VERSUS BEHANG

Woning Peeters
in Deurne,
eetkamerkast
met vaste eettafel
(foto O. Pauwels)

Ook het interieur is grondig bemonsterd. Puncties en stratigrafische onderzoeksvensers zijn uitgevoerd op wanden, plafonds, metalen en houten schrijnwerk. Daarnaast is ook gezocht naar restanten van de oorspronkelijke vloerbekledingen zoals de linoleum. Uit het onderzoek blijkt dat de muren en plafonds heel wat minder afwerkingslagen hebben dan onderdelen zoals houten plinten, trapleuningen en schrijnwerk. Dit is mogelijk te verklaren door het gebruik van behangselpapier.

Tijdens de laatste renovatiewerken heeft de eigenaar een fotoreportage gemaakt van de leefruimte waarop ook duidelijk te zien is dat de restanten van het origineel pleisterwerk nooit gepolychromeerd waren, maar gele lijmresten vertonen. Ook staan nog enkele instructies voor de behangers in potlood geschreven op de pleister: "*blauw, lichtgrijs*". Op de duplex en in de woon- en leefruimte op de eerste verdieping is geen picturale afwerking teruggevonden. Grote zones zijn tijdens een vorige renovatie-campagne ontpleisterd en op de nog originele pleister werd steeds behangselpapier aangebracht. Uit de instructies voor de behangers weten we dat het

▼ Woning Peeters
in Deurne, gezicht
op het bureau
(foto O. Pauwels)

Woning Peeters
in Deurne, doorzicht
(foto O. Pauwels)

om blauw, lichtgrijs en roestbruin gaat. De duplexwanden zijn oorspronkelijk roestbruin en de nis in de leefruimte is behangen met blauw papier. Welke wanden er lichtgrijs waren en of er nog andere kleuren gebruikt zijn in 1932 is niet meer te achterhalen.

Vermoedelijk zijn ook de oudste kleurige afwerkingen in de meeste slaapkamers en de nachthal van de tweede verdieping in 1932 uitgevoerd in behangselpapier.

In het Eyszelinck-archief van het Designmuseum in Gent zit een zwart-wit foto van een interieur van woning Fonteyne uit 1929. Op de achterzijde staat geschreven: *kleuren: zwart, Van Dyck bruin en sterk crème*. De details van deze opname (kreukels van het papier) tonen dat het ook hier gaat om behangselpapier. Dit interieur is sterk verwant met dat van woning Peeters.

HET VAST MEUBILAIR

De woning is een uitstekende illustratie van *een woonmachine*, waarbij de functionaliteit centraal staat. Het vast meubilair speelt een handige rol in deze woonmachine. Verspreid over de woning krijgt het vast meubilair een strategische plaats. In de keuken een rationeel keukenmeubel en ingemaakte kolomkasten (33), in de eetkamer een merkbaar-

dige wandkast met vaste eettafel, in de zitruimte een bibliotheekmeubel, in het bureau een ensemble van tafels en kasten, enz. Zoals Le Corbusier zag hij het meubilair als *équipement*, een essentieel onderdeel van een modern en gezond woonhuis. In het dossier zitten ook plannen voor de *"binnenhuisverzorging en afwerking"*, op schaal 1/10, gedateerd augustus 1933 (34).

De sobere polychromie van de wanden wordt ondersteund door een constructieve polychromie van het vast meubilair waarbij triplex en fineer van rode den in natuurlijke en zwarte oliën gebeitst worden. De massieve kaders van de kastjes is in oregon voorzien en uitgevoerd (35). De blauwe en roodbruine linoleum en het kleurig textiel van de oorspronkelijke overgordijnen zorgen voor de nodige kleurnuances (36).

BESLUIT

Het kleur- en materiaaltechnisch onderzoek heeft een nieuw licht geworpen op de polychromie van woning Peeters. Eyszelinck heeft hier een ongewoon kleurenschema kunnen realiseren en dit verdient onze aandacht. Achter wat steeds gekend is als een wit geschilderde gevel blijkt oorspronkelijk een merkwaardig kleurenconcept te zitten. Via kleurinterventies gaat Eyszelinck het volume van de woning

een nieuwe status te geven. Bepaalde volumes of vlakken worden benadrukt met roestbruin en zwart en andere worden gedematerialiseerd met beige. Toch is dit merkwaardig kleurenschema overschilderd en vergeten. De resultaten van dit kleur- en materiaaltechnisch onderzoek kunnen bijdragen tot het communiceren en naar waarde schatten van kleur in het modernisme. Het is meer dan tijd om voorgoed af te rekenen met de vele 'witte' misverstanden. Via grondig onderzoek en een onderbouwde restauratiestrategie kan de originele kleurstelling immers herleven en overleven.

Architecte Ann Verdonck is vennoot bij Examino cvba (kleur-, materiaaltechnisch-, en (bouw)historisch onderzoek in monumenten) en Professor aan de VUB, Faculteit Ingenieurwetenschappen, departement Architectonische Ingenieurwetenschappen. Architect Marc Dubois is Docent aan het Departement Architectuur Sint-Lucas Gent en Brussel. Hij publiceerde verschillende artikels betreffende het oeuvre van Eysselinck en was curator van de tentoonstelling Architect Gaston Eysselinck in het Design Museum Gent, 2003.

EINDNOTEN

- (1) In 1949 bouwt Eysselinck nog een apotheek in Merksem. Woning Peeters en de apotheek zijn daarmee zijn enige realisaties te Antwerpen.
- (2) *Modern Colour Technology. Ideals & Conservation*, Internationaal seminarie, 12-14 mei 2000. De eerste 'internationale' dag ging door in het schoolgebouw van Henri van de Velde aan de Rijksschoolstraat in Leuven en was georganiseerd door de onderzoeksgroep Monumentenzorg Moderne Architectuur van de KUL Leuven i.s.m. Docomomo International. De tweede dag ging door in het Koninklijk Atheneum in Deurne en was georganiseerd door de Afdeling Monumenten en Landschappen. De derde dag was een excursiedag. Een aantal lezingen werd gepubliceerd in een themanummer van het tijdschrift M&L, jg. 19, nr. 4, 2000 (met kleurenillustraties) en alle lezingen werden gepubliceerd in een Docomomo verslagboek (met zwart-witfoto's).
- (3) BUYLE M., *Kleur in de modernistische architectuur*, in M&L, jg. 19, nr. 4, 2000, p. 10.
- (4) HÜBINETTE U., *Polychroom of monochroom? De ethiek van authenticiteit en reconstructie*, in M&L, jg. 19, nr. 4, 2000, p. 23. Ook in de voordracht van DE HOUWER V., *Modernisme en kleur: een probleem van bronnenmateriaal*, p. 30-39, wordt de problematiek van het bronnenmateriaal besproken.
- (5) POSTMA F., *26, Rue Du Départ, Mondriaans atelier, Parijs 1921-1936*, Berlijn, 1955. Frans Postma is hoogleraar maquettebouw aan de TU te Delft. Hij onderzoekt de kleuren in het atelier en probeert op een wetenschappelijke manier de kleuren te reconstrueren.
- (6) Piet Mondriaans' *Compositie in grijs, rood, geel en blauw* (1920) dat zich momenteel in de Tate Gallery te Londen bevindt. Het schilderij heeft vier maal zes kleur- en niet kleurvlakken.
- (7) POSTMA F., *op. cit.*, p. 46.
- (8) DUBOIS M., *Berlage en België*, in *Archis*, nr. 1, 1987, p. 43-47.
- (9) DUBOIS M., *Invloed van de architectuur van W.M. Dudok in Vlaanderen*, in *W.M. Dudok 1884-1974*, Amsterdam, 1980, p. 40-42 en 47-50; *Architectuurrelatie Vlaanderen - Nederland in het Interbellum*, in *Ons Erfdeel*, nr.2, 1983, p.229-235.
- (10) Het Eysselinck Archief (Designmuseum Gent) bezit een dossier *Reis Nederland 1927 & 1929* met daarin schetsen, tekeningen, postkaarten en een beperkt aantal foto's. Een van de medestudenten in 1927 was Lode Langlet. Wie als professor de groep begeleidde is niet geweten. Een notitieboek en een schetsboek van de reis 1929 bleef bewaard. Na de reis werden van de vlugge schetsen presentatietekeningen gemaakt, vandaar een aantal fouten tussen de realiteit en de tekeningen.
- (11) VAN BERGEIJK H., *Willem Marinus Dudok - Architect en stedenbouwkundige 1884-1974*, Naarden, 1995, p.168-169. Het archief bevat een postkaart van dit ontwerp met daarop de naam van Dudok (handschrift van Eysselinck).
- (12) Er zijn duidelijke verschillen tussen de bewaarde tekening en de oorspronkelijke toestand De Unie.
- (13) In het Eysselinck archief bevindt zich een foto van het Schröderhuis, echter met een boom vooraan zonder bladeren. Vermoedelijk is deze foto op een ander ogenblik genomen.
- (14) In Betondorp maakt Eysselinck een vlugge schets van de bibliotheek.
- (15) Het Eysselinck archief bevat postkaarten van volgende scholen in Hilversum: Fabriciussschool (Dudok), Oranjeschool Lavendelplein en de Rembrandtschool.
- (16) Voor het werk van Johannes Duiker kwam deze studiereis te vroeg: de bouw van Zonnestraal in Hilversum werd pas gestart in 1927. In 1928 werd het hoofdgebouw in gebruik genomen. Hotel Gooiland van Duiker & Bijvoet wordt in 1934 ontworpen en in gebruik genomen in 1936. De Open Luchtschool van Duiker en Bijvoet in Amsterdam werd in 1930 in gebruik genomen.
- (17) Deze oplossing komt ook voor in een gebouw van Willem Cantré (Gent, hoek Rijsenbergstraat/Aaigemstraat, jaren '30) en in een woning ontworpen door architect Jozef De Bruycker (Roeselare, Stationstraat, 1931).
- (18) DUBOIS M., *Woning / House Gaston Eysselinck 1930-1931*, Oostkamp, 2003.
- (19) HOSTE H., *Werk van G. Eysselinck*, in *Opbouwen*, jg. 4, nr. 2, februari 1934, p. 19.
- (20) SARTORIS A., *Gli Elementi dell' Architettura Funzionale*, Milaan, 1935 (tweede editie). In 1941 verschijnt een derde editie: p.119, woning Rombouts (vier opnames), p.120, woning Peeters (foto met achtergevel en frontale voorgevel) en p.121 woning Peeters (hoekopname) en woning Eysselinck.

- (21) DE HOUWER V., *De Prijs Van De Ven 192-1937. De Eerste tien jaren van een Belgische architectuurwedstrijd*, in *M&L* (Monumenten, Landschappen en Archeologie), jg. 17, nr. 2, 1998, p. 20.
- (22) De exacte data van deze verblouwingscampagnes zijn niet gekend. Vermoedelijk werd het terras verwijderd tijdens de gevelrestauratie in de jaren zeventig.
- (23) Twee belangrijke recente symposia rond architecturaal kleuronderzoek:
 – *Layers of understanding, Setting standards for architectural paint research*, Savile Row, English Heritage, 28 april 2000.
 – *Architectural paint research in building conservation, Understanding decorative paint with a view to informed conservation*, Kopenhagen, 8-11 mei 2005.
- (24) HUGHES H., *The problems facing the development of architectural paint research*, in *Layers of understanding, Setting standards for architectural paint research*, Savile Row, English Heritage, 28 april 2000, symposiumverslag, p. 13: “*Architectural paint research is a research discipline that needs to be clearly defined. At the moment the term can mean all things to all men. I use the term architectural paint research to describe the synthesis of the study of historic documentation and archaeological evidence, with a particular focus on surviving paintwork and decorative finishes to clarify the decorative history of an architectural element or exterior or interior. It is a research tool that offers a detailed insight into the development of our buildings. In decorative terms, this research helps establish exactly what was carried out within an historic interior, and as such has great potential in the field of the history of interior design. At last, vague generalizations concerning historic decorations can be reviewed against an ever-increasing body of well-documented case studies*”.
- (25) VAN LOO A. (ed.), *Repertorium van de Architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 2003, p. 304-305.
- (26) *Ibidem*, p. 304-305: Gaston Eysselinck (1907-1953) behoort tot de tweede generatie modernisten die rond 1930 debuteren. Voor Huib Hoste is hij één van de radicaalste figuren binnen de avantgarde. In zijn beperkte oeuvre zijn er twee hoogtepunten: zijn eigen woning te Gent (1930-31) en het postgebouw te Oostende uit 1945-52.
- (27) VANDENBORRE H. en VERDONCK A. (Examino cvba), *Materiaaltechnisch- en kleuronderzoek van woning Peeters te Deurne*, onuitg. Onderzoek uitgevoerd in maart-mei 2005.
- (28) Designmuseum Gent, Eysselinckarchief, kleurstudie woning Peeters met naast de respectievelijke onderdelen de vermelding van hun kleuren.
- (29) Eigenaar E. Vangrieken geeft opdracht aan ir. architect S. Beyen om het restauratiedossier voor te bereiden.
- (30) Op de kleurstudie van Eysselinck is het zonneterras blauw gekleurd. Het onderzoek toont aan dat het oorspronkelijk fel geel is geschilderd.
- (31) Designmuseum Gent, Eysselinckarchief, plan van 13 april 1932.
- (32) De erfgoedconsulent van het Ministerie RWO, agentschap R-O Vlaanderen, de ontwerper, de bouwheer en de onderzoekers.
- (33) We vinden in woning Peeters geen ingebouwde lift, een kleine “monte-charge” die hij in veel van zijn andere woning introduceerde.
- (34) Designmuseum Gent, Eysselinck-archief, plan “*binnenhuisverzorging en afwerking*”, augustus 1933
- (35) Designmuseum Gent, Eysselinck-archief, algemeen lastenboek p. 8: *Kastdeurtjes; oregon kader met triplex aanvulling*.
- (36) Tijdens het onderzoek zijn meerdere resten teruggevonden van de linoleum. Het kleurig textiel is alleen gekend via zwart-witfoto's.

Dirk Van Eenhooge

MIDDELEEUWSE BRUGSE HUIZEN EN HOFSTEDEN LANGS DE SPIEGELREI

▶ Spiegelrei 5:
dichtgemaakt spits-
boogvenster in de
linker zijmuur
(foto O. Pauwels)

In het kader van het bouwhistorisch onderzoek waarmee binnen de Cel Onroerend Erfgoed West-Vlaanderen sinds 1996 wordt gespeurd naar woonhuizen uit de periode 1200-1350 in de Brugse binnenstad en waarover in dit tijdschrift al een aantal bijdragen verschenen, werden in het nabije verleden een aantal panden langs de Spiegelrei grondig onderzocht, terwijl bij een aantal andere een meer oppervlakkige prospectie plaats vond (1). Anderzijds publiceerden de Bruggelingen Toon De Meester en Bernard Schotte in 2002 de resultaten van hun studie van een aantal vroeg-14de-eeuwse archiefbronnen, die nieuw licht wierp op de

geschiedenis van deze buurt. Belangrijk was vooral de vermelding van negen woonhuizen in een oorkonde van 1322. Dankzij intensief speurwerk slaagden zij erin om deze panden vrij nauwkeurig te situeren (2). Nu het bouwhistorisch prospectiewerk langs de Spiegelrei nagenoeg voltooid is, leek de tijd rijp om de resultaten van de twee disciplines samen te brengen, en te pogen er één samenhangend verhaal mee te smeden. Al vlug bleek dat het mogelijk was om met vrij grote nauwkeurigheid de 20 woonhuizen en woonerven te identificeren die omstreeks 1350 in dit smalle bouwblok aanwezig waren.

WOONHUIZEN EN HOFSTEDEN

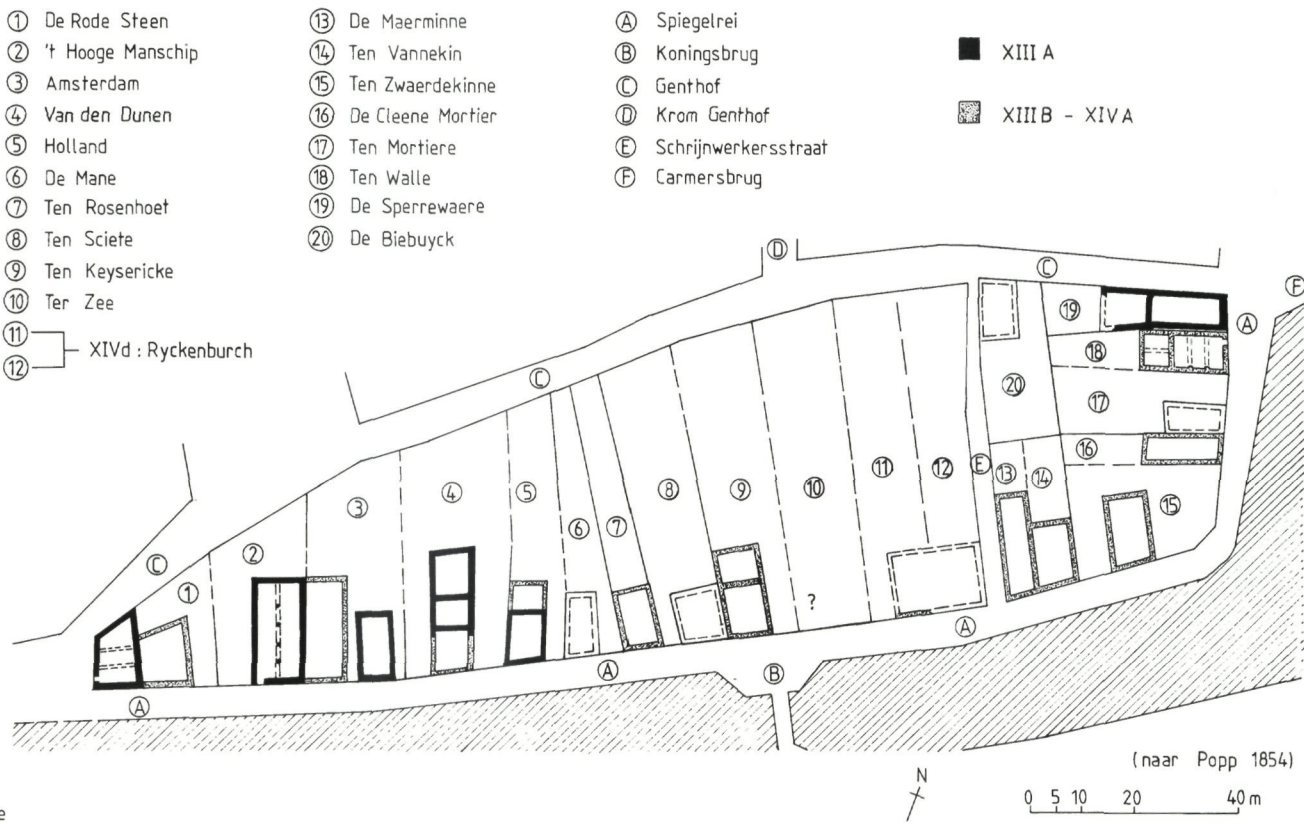
Er werd in vorige bijdragen over dit onderwerp reeds op gewezen dat de vroegste (bak)stenen grote huizen in de 13de eeuw merendeels alleenstaande huizen waren die zich bevonden op grote tot zeer grote domeinen die pas later werden opgedeeld en gaandeweg volgebouwd. Op deze domeinen bevonden zich vanzelfsprekend niet enkel het bakstenen huis, maar ook houten bouwsels zoals keukens, stallingen en personeelsverblijven. Deze domeinen waren immers eigendom van rijke handelaren of patriciërs, maar konden meestal niet in stand worden gehouden en werden in de loop der tijd opgedeeld door bijvoorbeeld verervingen of huwelijken. Bij elke opsplitsing werd er een nieuw huis opgericht, bij voorkeur, maar niet altijd, eveneens losstaand van het oudere huis. De oorkonde uit 1322 geeft dan ook geen opsomming van enkel maar huizen maar vermeldt telkens *die hofstede daer thuus (of husinghen) up staet*. De term *hofstede* heeft toen nog de ruimere betekenis *woonerf* in tegenstelling tot de engere betekenis die Van Daele er nu aan geeft (boerderij of riddersgoed).

Omstreeks 1350 vertoonde de Spiegelrei zodoende nog niet de gesloten gevelrij die er nu te zien is,

maar een afwisseling van grote bakstenen huizen en omheiningsmuren met poortopeningen. Uit het archiefonderzoek is gebleken dat hier, op de *Houtbrekersdam* zoals de Spiegelrei oorspronkelijk heette, een oude haven lag waar van overzee aangevoerd timmerhout werd opgeslagen, verwerkt en verhandeld. (3) Vandaar wellicht dat zeker de vroegste woonhuizen op betrekkelijk grote erven te situeren zijn. Alles wijst er immers op dat er rond 1350, op één uitzondering na, in het bouwblok tussen Genthof en Spiegelrei enkel woonhuizen waren gebouwd aan de Spiegelrei zelf, maar dat de erven zelf doorliepen tot tegen het Genthof. Het bouwblok is minimaal 25 en maximaal 55 meter diep en de breedte van de erven varieert van minimaal 6 à 9, tot gemiddeld 11 à 19 en maximaal 24 à 26 meter; enkel op het einde van de Spiegelrei, waar de Reie een scherpe bocht naar het Noorden maakt, zien we een andere configuratie.

De 170 woonhuizen uit de periode 1200-1350 die tot nu (november 2006) werden onderzocht in de Brugse binnenstad kunnen in vijf onderscheiden types worden ingedeeld. De huizen van type 1 kunnen merendeels best als woontorens worden omschreven en hebben een vierkant of bijna vierkant grondplan. Dit huistype is betrekkelijk zeldzaam:

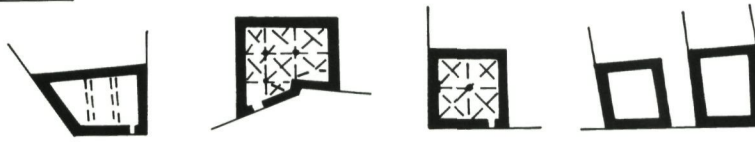
Overzichtsplan van de 20 vroeg-14de-eeuwse hofsteden langs de Spiegelrei (tekening auteur)

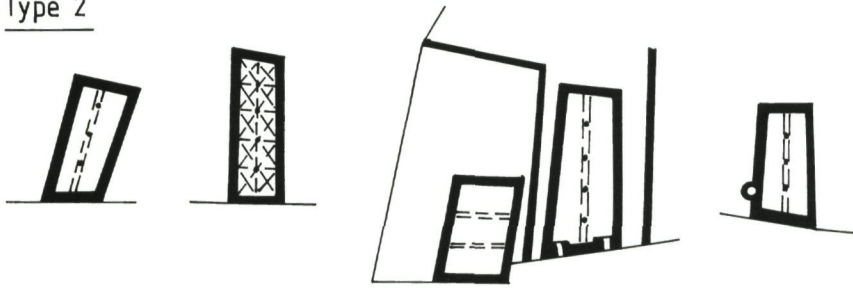
dve

►
 Typologie van
 13de- en vroeg-
 14de-eeuwse bak-
 stenen woonhuizen
 in Brugge
 (tekening auteur)

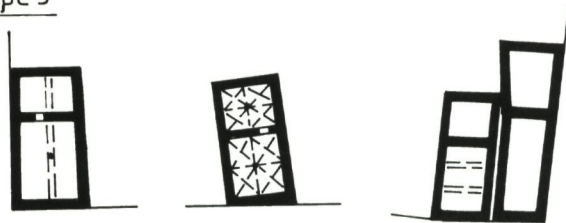
Type 1

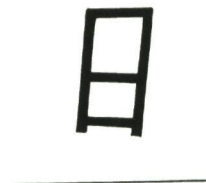
Type 2

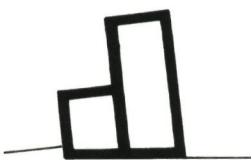
Type 3

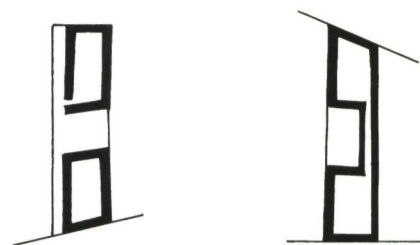
Type 3a

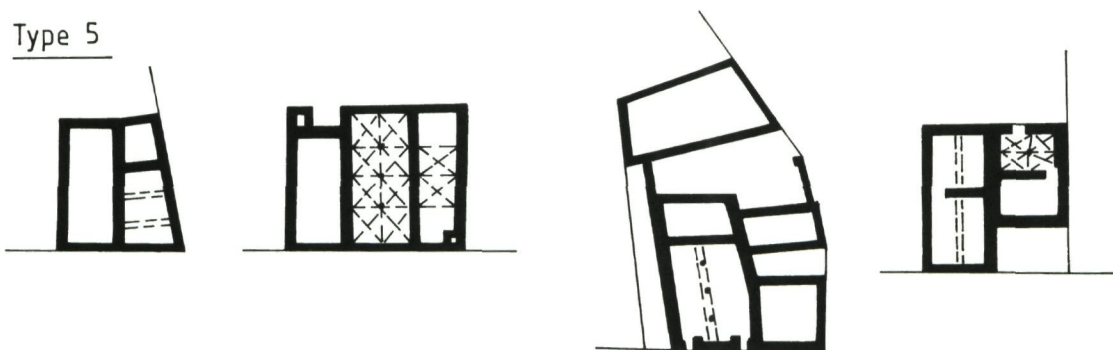
Type 3b

Type 4

Type 5

tot nu werden slechts een vijftal dergelijke huizen geregistreerd. Veel algemener zijn de huizen van type 2 die bestaan uit lange rechthoekige huizen zonder bakstenen binnenmuren, wat natuurlijk niet uitsluit dat er door middel van stijlwallen meerdere vertrekken in deze 'zaalgebouwen' waren ingericht.

Wellicht het meest voorkomend is type 3 waarin de twee voorgaande types in feite samengevoegd zijn: de huizen bestaan uit een rechthoekig voorhuis en, ervan gescheiden door een brandmuur die meestal tot in de nok doorloopt, een vierkant of bijna vierkant achterhuis. Bij deze huizen kon in veel gevallen vastgesteld worden dat de woonfuncties vooral in dit achterhuis geconcentreerd waren. Het voorhuis, en dan zeker de kelder en de gelijkvloerse verdieping dienden eerder als stapelruimte / winkel / atelier. Dit zeer karakteristieke huistype is overal in noordelijk Europa terug te vinden, en gaat waarschijnlijk terug op de vroegmiddeleeuwse *aula* (nu voorhuis) en *camera* (nu achterhuis).

Van twee varianten van dit type werd tot nu slechts één voorbeeld aangetroffen. Bij type 3a bevindt het vierkante bouwdeel zich vóór het rechthoekige gedeelte, maar dit huis is zoals we zullen zien ook op andere vlakken geen doorsnee woonhuis. Bij type 3b staat het achterhuis naast het voorhuis.

De woonhuizen van type 4 hebben eveneens een voor- en een achterhuis, maar hier zijn de twee volumes gescheiden door een binnenkoer. Van de twee tot nu gekende voorbeelden heeft er één een verbinding op kelderniveau, en zijn er aanwijzingen dat er bovengronds een smalle open gaanderij de twee bouwvolumes met elkaar verbond.

De complexe huizen hebben we bijeengebracht in type 5. Het zijn meestal huizen die in twee of meer bouwfasen tot stand zijn gekomen; de componenten zijn meestal huizen van type 2 of 3. Tot op heden zijn er vier dergelijke complexe huizen bestudeerd. (4)

HUIS DE RODE STEEN

De hofstede of erf waarop in de vroege 13de eeuw *De Rode Steen* (5) werd gebouwd wordt nu ingenomen door de huizen Jan Van Eyckplaats 8, Spiegelrei 1 en Genthof 2. Het eerste gebouw dat hier werd opgetrokken heeft, door zijn ligging aan het begin van de Spiegelrei een onregelmatig grondplan maar kan beschouwd worden als behorend tot

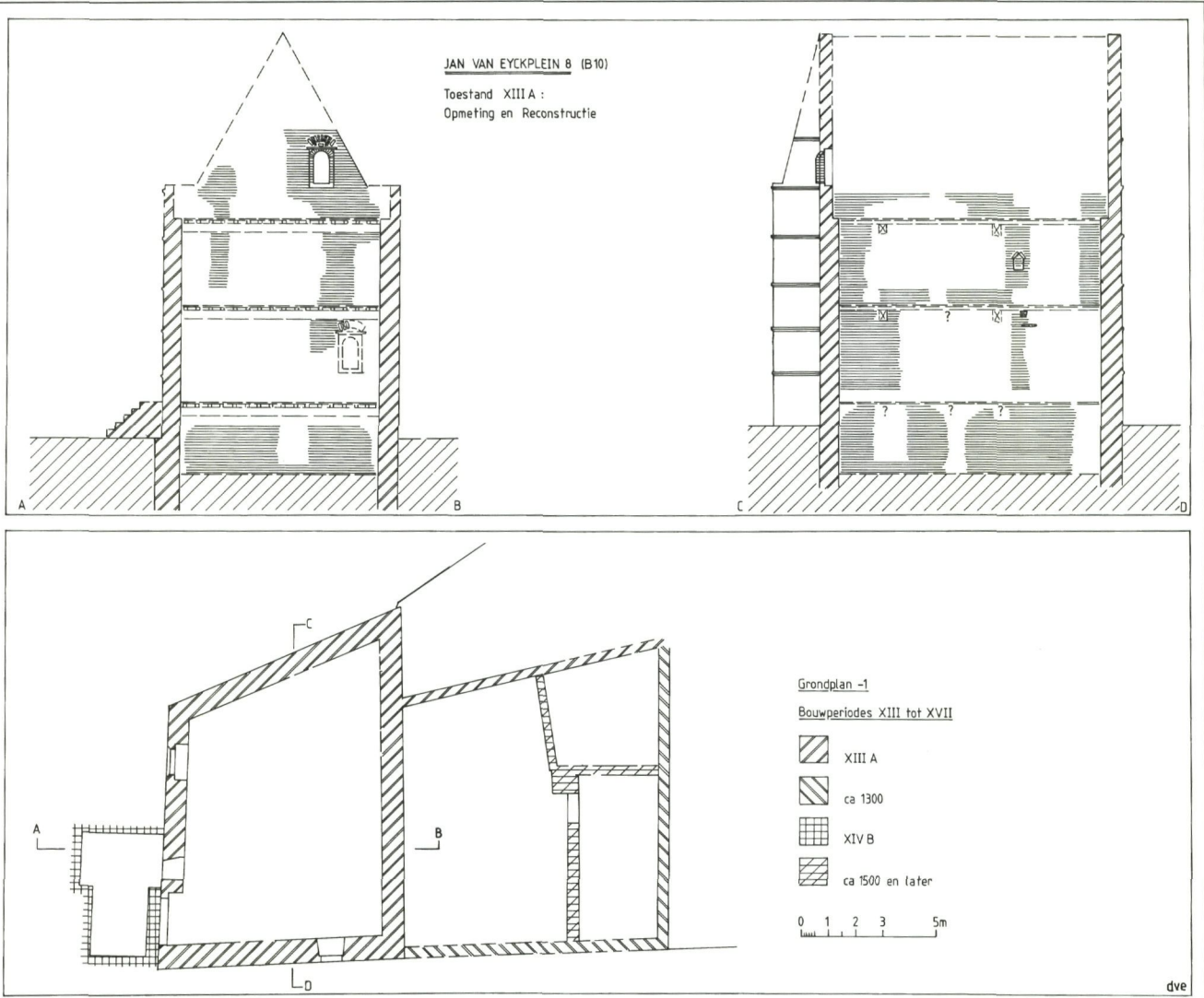
type 1. Het huis is 9m10 diep, en 9m70 tot 12m90 breed. Het is gebouwd in bakstenen van een zeer groot formaat (32 x 8 cm) en was aan de drie straatgevels voorzien van zeven waterlijsten in Doornikse kalksteen waarvan echter slechts enkele verspreide fragmenten bewaard bleven.

De halfbovengrondse kelder is nu overdekt met een gewelf maar oorspronkelijk waarschijnlijk met een balklaag. Op de bovengrondse verdiepingen bleven enkel in de achter- en zijgevels behoorlijke hoeveelheden oorspronkelijk metselwerk bewaard; de voorgevel werd immers, op het onderste gedeelte na, volledig herbouwd in de tweede helft van de 15de eeuw.

Op de gelijkvloerse verdieping werden aan de binnenzijde drie oorspronkelijke steigeraten (?) teruggevonden, 15 cm breed en 40 cm hoog, en dichtgemaakt met bijzondere grote bakstenen (33 x 9 cm). Twee balkgaten in de achtergevel tonen aan dat de gelijkvloerse verdieping in drie vakken was verdeeld. Deze balklaag bevond zich op 2m65 boven vloerniveau, 85 cm lager dan de bestaande balklaag. In het rechtergedeelte van de achtergevel wijzen uitbraaksporen en verstoringen, die we overigens op alle bouwlagen terugvinden, op de locatie van de oorspronkelijke haarden. In de linkerzijgevel zijn resten bewaard van een klein rondboogvenster. De eerste verdieping bewaart weinig oorspronkelijke bouwelementen, op een grote kaarsnis na, afgewerkt met een keperboog, en gelegen naast de oorspronkelijke haard. De overgang van de eerste naar de zolderverdieping wordt gemarkeerd door een verspringing van 25 cm, ca 90 cm lager dan het niveau van de huidige balklaag.

Op de zolderverdieping (nu tweede verdieping) bevindt zich in de linker zijgevel een zeer goed bewaard gebleven 60 cm breed en 1m20 hoog rondboogvenster met een nu afgehakte bakstenen waterlijst rond de boog. Aan de binnenzijde is dit venster gevat in een rechthoekige, 90 cm brede en 1m45 hoge nis met een houten latei onder een ontlastingsboog. In beide zijgevels zijn bovendien sporen bewaard van de oorspronkelijke gevelpunten; dit betekent dat het huis het voorkomen had van een breedhuis, waarvan de zijgevels als puntgevels waren afgewerkt.

De huidige dakconstructie dateert uit de 15de eeuw, maar bevat veel hergebruikmateriaal uit een oudere sporenkap. De oude daksporen hebben een uitgesproken rechthoekige sectie en elk sporenpaar was verstevigd door twee halfhouts verbonden hanenbalken. Het dendrochronologisch onderzoek dat hierop werd uitgevoerd, heeft uitgewezen dat de veldatum van het hout tussen 1225 en 1240 moet

▲ Jan van Eyckplein 8: reconstructie van het vroeg-13de-eeuwse huis *De Rode Steen*, en grondplan met alle bouwperiodes (tekening auteur)

worden gesitueerd. (6) Zowel deze datering als het gebruikte baksteenformaat laten dus toe de bouw van *De Rode Steen* in het tweede kwart van de 13de eeuw te situeren.

In de late 13de eeuw wordt het huis uitgebreid met een 9m25 diep en gemiddeld 9m80 breed achterhuis (baksteenformaat 29 x 6 cm). Van dit achterhuis bleven echter enkel op kelderniveau muurresten bewaard. In de achtergevel bevindt zich daar een kaarsnis. Ook in het oude huis worden blijkbaar verbouwingen uitgevoerd: boven twee van de huidige vensters in de rechterzijgevel bevinden zich ontlastingsbogen, uitgevoerd in grote bakstenen, die de oorspronkelijke waterlijst in Doornikse kalksteen doorbreken.

Een tweede uitbreiding van het huis gebeurt in de tweede helft van de 14de eeuw, wanneer aan de kant van de voorgevel een straatkelder wordt bijgebouwd

(baksteenformaat 24 x 5 cm). Deze kelder bezit twee tongewelven. Vanuit de oude kelder biedt een in het oorspronkelijke metselwerk uitgehakte opening toegang tot een dwars op het huis gelegen ruimte van 3 op 2 meter, rechts hiervan ligt een evenwijdig aan het huis gelegen ruimte van 2,6 op 2 meter; het tongewelf boven deze tweede kelder is lager dan de eerste, ongetwijfeld omwille van de daar gelegen toegangstrap tot de huiskelder.

De oudste vermelding van *ten Rooden Steene* dateert uit 1425, toen het al minstens drie generaties lang eigendom was van de familie Van Themsecke. Op het erf stonden ook 5 kleinere huisjes, waarvan drie aan de Spiegelrei en twee aan het Genthof. (7) Het lijkt er dus op dat het laat-13de-eeuwse achterhuis toen reeds was verbouwd tot twee kleinere huisjes; het derde is waarschijnlijk het huidige Spiegelrei 1. De familie Van Themsecke was een vooraanstaande beenhouwersfamilie in Brugge, waarvan de geschie-

denis teruggaat tot de 13de eeuw, en die een belangrijke rol speelde bij het bestuur van de stad. Het is dus niet onmogelijk dat een Van Themsecke de bouwheer was van het oorspronkelijke huis.

Een volgende grote verbouwing wordt traditioneel in de vroege 16de eeuw gedateerd (8) en in verband gebracht met een grote brand in het kwartier, maar is allicht een halve eeuw vroeger te situeren. Een eerste aanwijzing is een gevelsteen met de datum 1450, die hoogstwaarschijnlijk tijdens de laat-19de-eeuwse restauratie werd aangebracht, maar waarschijnlijk een kopie is van een oudere gevelsteen: dendrochronologisch onderzoek van vijf stukken spreidse van de balklaag van de gelijkvloerse verdieping leverde geen precieze datering op maar wel een *terminus post quem* van 1436. (9) Aangezien de gemiddelde curve die kon worden berekend reeds meer dan 200 jaarringen omvat (1223-1427) en er bij het bepalen van de *terminus* reeds rekening werd gehouden met negen ontbrekende ringen spint-hout, lijkt het zeer onwaarschijnlijk dat er veel meer dan 15 tot 20 jaarringen ontbreken. Dit betekent dat we de verbouwing dateren omstreeks het midden van de 15de eeuw.

De oorspronkelijke voorgevel werd toen nagenoeg volledig gesloopt en herbouwd (baksteenformaat 22 x 5,5 cm) als een zogenaamd Brugs type 1, waarin de vensters per travee samengebracht zijn in doorlopende rondboognissen; het boogveld bovenaan is versierd met een driepas. Er wordt eveneens een volwaardige bouwlaag aan het huis toegevoegd. De nieuwe balklaag van de gelijkvloerse verdieping wordt 85 cm hoger geplaatst dan de oorspronkelijke en rust nu op twee moerbalken met balksleutels met een peerkraalprofiel. De kinderbalken zijn volledig in de moerbalken ingelaten. De haarden die oorspronkelijk tegen de achtergevel stonden verhuizen nu naar de linker zijgevel; de haardraveling van de gelijkvloerse haard is bijna 2 meter breed, en rust op twee zwaardere kinderbalken. De deuropening in de voorgevel was iets breder dan de huidige: binnen bleven de dagkanten bewaard van een 1m75 brede doorgang met afgeschuinde hoeken. Ook in de achtergevel bleven resten bewaard van een deuropening; met name een rondboog, uitgevoerd in gecentreerde bakstenen van een groot formaat (30 x 7,5 cm). De boogstenen vertonen een zorgvuldig afgewerkt profiel dat achtereenvolgens bestaat uit een velling, ojief, kleine torus, uitholling en opnieuw een velling. De boog was afgewerkt met een roodschildering waarop met witte verf imitatievoegen zijn geschilderd. Ondanks het

◀ Jan van Eyckplein 8: vroege-13de-eeuwse kaarnis (foto O. Pauwels)

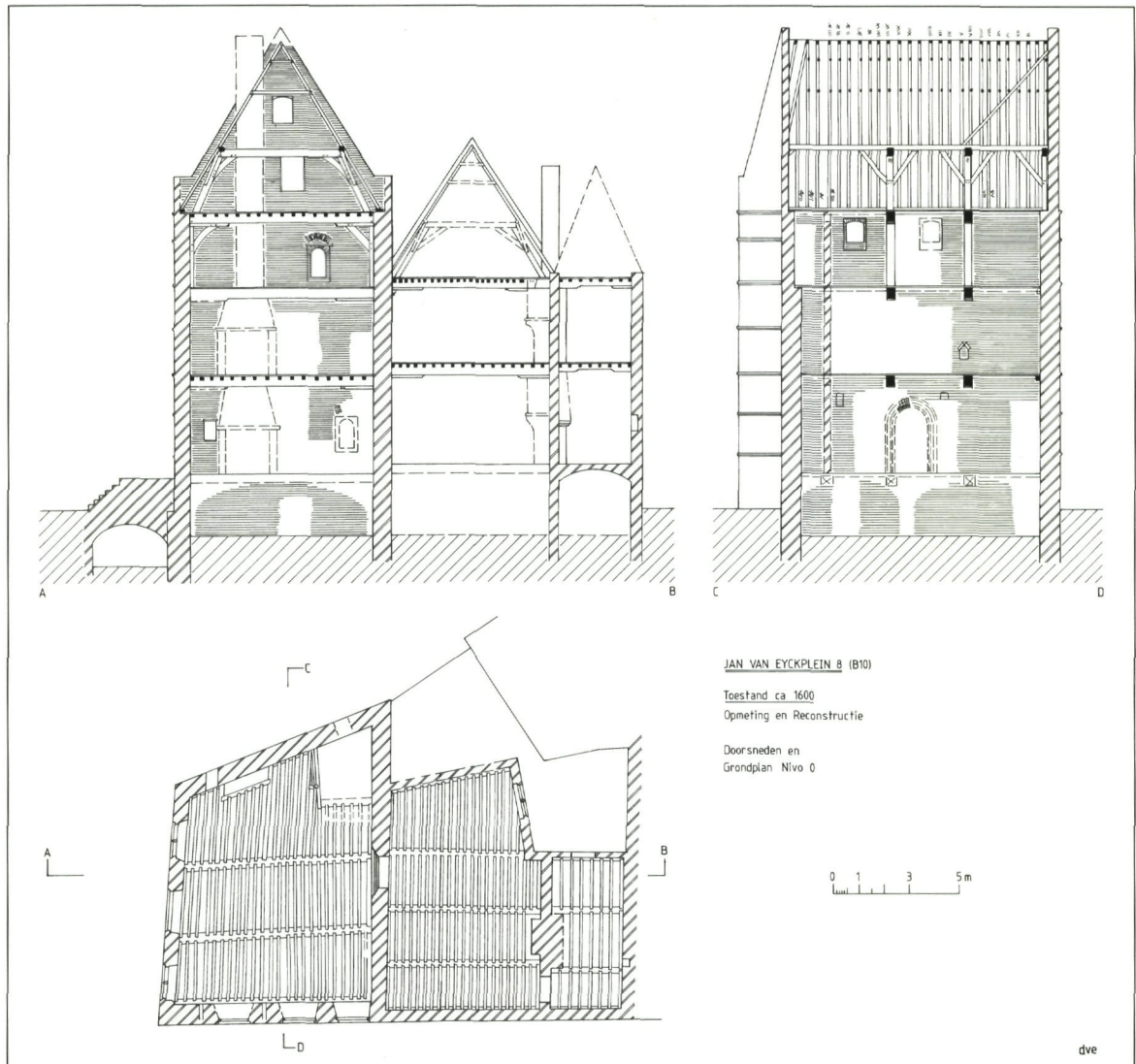

◀ Jan van Eyckplein 8: hergebruikt dakspoor uit 1225-1240 met telmerk 25 (foto O. Pauwels)

grote formaat van de stenen menen we dat deze deuropening niet tot het oorspronkelijke huis behoort, maar eerder tot de 15de-eeuwse verbouwing. Door de sloop van de oude voorgevel beschikte men immers over voldoende hergebruikmateriaal dat kon aangewend worden voor het bouwen van deze geprofileerde boog.

Van de balklaag van de eerste en tweede verdieping bleven enkel de moerbalken bewaard. De twee

Jan van Eycklein 8:
reconstructie van
het huis De Rode
Steen op het eind
van de 16de eeuw
(tekening auteur)

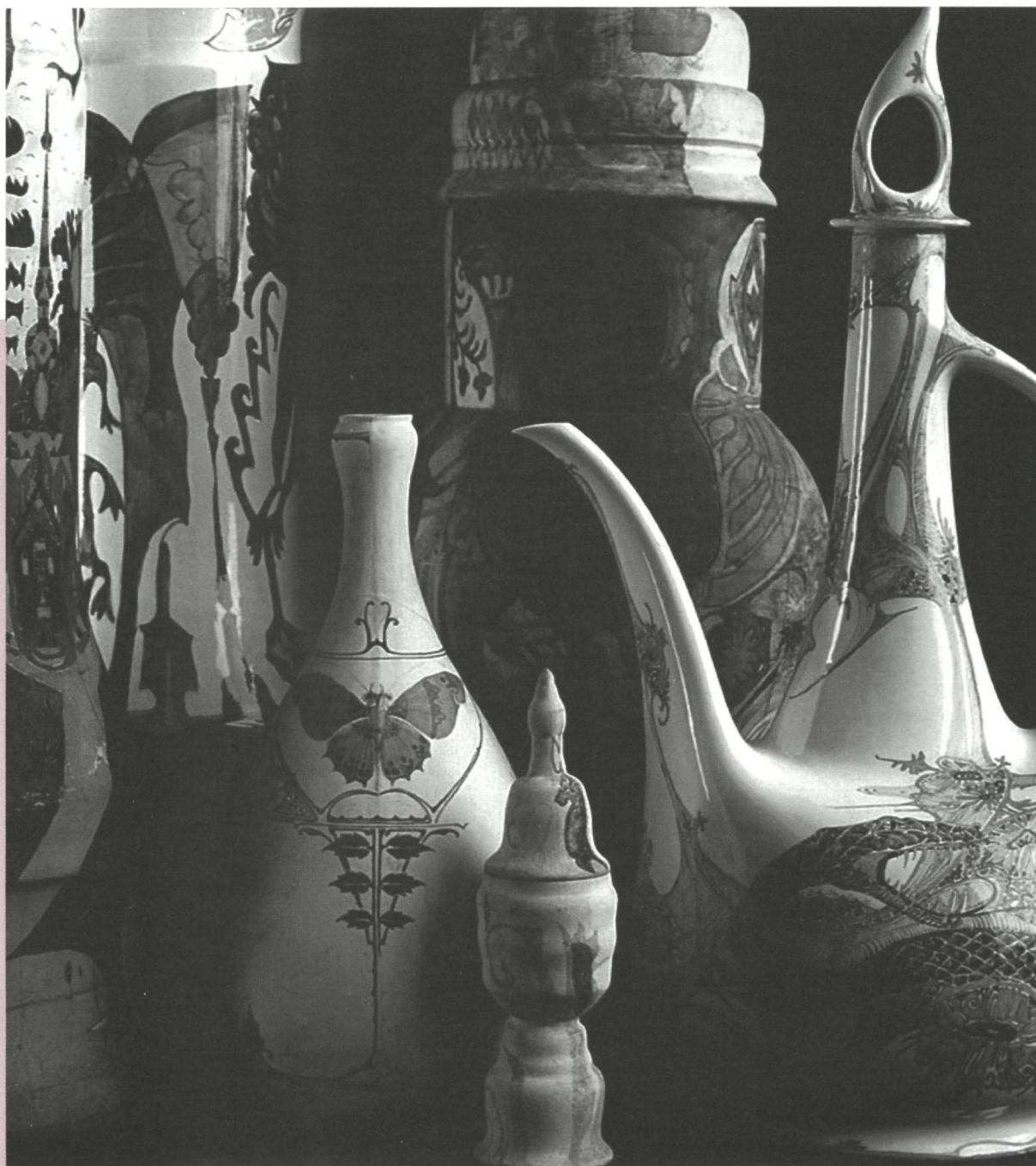
moerbalken van de eerste verdieping zijn ondersteund door balksleutels met een traditioneel kwartrond profiel, die van de tweede verdieping daarentegen door korbeelstellen waarvan de balksleutels opnieuw met een eenvoudig kwartrond profiel zijn afgewerkt. Op beide verdiepingen bevinden zich originele én bij de restauratie van 1877 gereconstrueerde elementen. In de achtergevel bevonden zich op de hoogste verdieping twee kleine vensters met segmentboog, 70 cm breed en 85 cm hoog; slechts één venster bleef volledig bewaard.

Bij de verbouwing behoort eveneens een nieuwe kapconstructie die, met enkele latere toevoegingen, zeer goed bewaard bleef en bestaat uit een sporenkap op drie schaargebinten. De daksporen zijn door twee hanenbalken verbonden en lopen niet door tot de muurplaat, maar worden gedeeld door de fliering. De sporenparen bovenop de fliering

zijn oorspronkelijk en dragen getrokken telmerken op de onderste hanenbalken, die grotendeels zijn vervaardigd uit hergebruikmateriaal uit de 13de-eeuwse kap. De daksporen onder de fliering droegen ook telmerken maar zijn grotendeels vernieuwd of verplaatst. De telmerken starten aan de kant van de Spiegelrei, waar de eerste negen sporenparen aan weerszijden verbonden zijn door een schuine windlat boven de flieringbalken. Bij de schaargebinten zijn de korbelen met pen-en-gat geborgen in zowel gebintstijl als dekbalk, terwijl de schoren enkel in de gebintstijl zijn geborgen, en opgenageld op de fliering.

Deze verbouwing is waarschijnlijk nog toe te schrijven aan de kinderen Van Campen die het woonerf in 1425 hadden geërfd van hun moeder Margriete Van Themsecke. In 1495 was het huis eigendom van ene Lieven van Rye, en omstreeks 1506 kocht

Nr. 146
Bijlage bij
M&L 26/5
sep.-okt.
2007

Literatuur

Jo Braeken

DE KEUZE VAN M&L

Ludwig Mies van der Rohe
Jean-Louis Cohen
Basel, Birkhäuser, 2007, 192 p.,
ISBN 978-3-7643-7960-5

Monografie over Ludwig Mies van der Rohe, heruitgave (Hazan, 1994) in een reeks toegankelijke architectenmonografieën waarin eerder een deel over Claude-Nicolas Ledoux (Birkhäuser, 2006) verscheen. De huidige editie, ruim geïllustreerd met archiefdocumenten en recente foto-opnames, werd volledig herzien, gecorrigeerd en aangevuld op basis van de huidige stand van het onderzoek, dat in de afgelopen jaren tal van nieuwe inzichten heeft voortgebracht. Mies van der Rohe geldt als één van de protagonisten van de 20ste-eeuwse architectuur, een sleutelfiguur van het modernisme. Om in een beknopt bestek toch een gefundeerd overzicht te bieden van het oeuvre en de betekenis van een figuur als Mies, wordt in chronologisch verband een beperkt aantal sleutelwerken, zowel ontwerpen als realisaties, geanalyseerd, die toelaten een beeld te vormen van zijn levensloop en manier van werken, zijn professionele strategieën en filosofische reflecties. Achtereenvolgens komen hierbij

de 'klassieke' villa's, en de theoretische grootstedelijke projecten (torengebouw Friedrichstraße, landhuizen in beton en baksteen) uit de vroege Berlijnse jaren aan bod, de experimenten met nieuwe woonvormen (Weissenhofsiedlung, Haus Esters en Lange, Barcelona-paviljoen, Villa Tugendhat) tijdens de Weimar-republiek, de moeilijke laatste jaren van het Bauhaus en zijn relatie met het Nazi-regime, de ontwikkeling van de Amerikaanse rolmodellen (IIT-campus, Farnsworth House, Lake Shore Drive) in Chicago, en het industriële classicisme van de late jaren (Seagram Building, Neue Nationalgalerie) die hem terug in Berlijn brachten.

Emil Fahrenkamp
Bauten und Projekte für Berlin
Brigitte Jacob
Berlijn, jovis Verlag, 2007, 472 p.,
ISBN 978-939633-31-0

Studie over de Duitse architect Emil Fahrenkamp (1885-1966), die via een analyse van zijn ontwerpen en realisaties in Berlijn niet alleen vanuit architectonisch maar ook vanuit historische en politiek-maatschappelijk perspectief, de geldende beeldvorming rond deze architect ter discussie stelt. De loopbaan van de in Düsseldorf gevestigde Fahrenkamp, een leerling van Wilhelm Kreis, kreeg nationale erkenning door het winnen van de

architectuurwedstrijd voor de uitbreiding van de Reichstag in 1929. Internationale bevestiging volgde met het veelvuldig gepubliceerde Shell-Haus uit 1929-1932, een gestroomlijnd kantoorgebouw dat de verwoesting van Berlijn doorstond, en zijn reputatie als heraut van het grootstedelijke modernisme ook in recentere studies eenzijdig zou blijven bepalen. Opmerkelijk aan deze monografie over zijn Berlijnse oeuvre uit de periode 1920-1945, is dat ook zijn activiteiten tijdens het Derde Rijk voor het eerst uitvoerig worden belicht. Hieruit blijkt de prominente rol die Fahrenkamp vervulde in dienst van 'Generalbauinspektor' Albert Speer, met een architectuur die zich volledig inschakelde in het Nazi-idiom. Naast tal van wedstrijddeelnames ontwierp hij in deze hoedanigheid onder meer de propagandistische 'Deutschland'-tentoonstelling voor de Olympische Spelen van 1936, de 'Filmstadt Babelsberg', het atelier van Arno Breker en het Duitse Paviljoen op de Wereldtentoonstelling van Luik in 1939.

Jan Wils
De Stijl en verder
Herman van Bergeijk
Rotterdam, Uitgeverij 010, 2007,
254 p., ISBN 978-90-6450-567-6

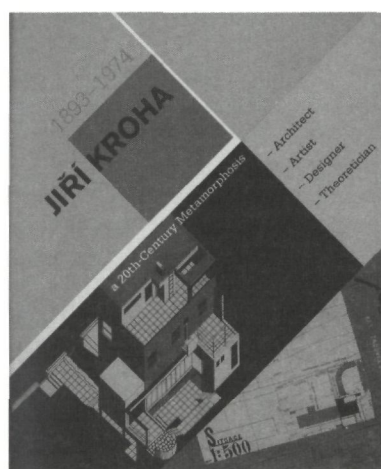
Monografie over de Nederlandse architect Jan Wils (1891-1972), die op basis van een voortvarende beginperiode met internationale glans lange tijd gold als één van de belangrijkste vertegenwoordigers van de moderne architectuur. Het werk uit zijn minstens zo productieve naoorlogse periode, kreeg tot op heden echter nauwelijks enige aandacht, of werd als minderwaardig afgedaan. Met een volledige oeuvre-catalogus die ruim 200 werken omvat, een nauwgezette analyse van de lange loopbaan van de architect, en een keuze uit zijn geschriften, wordt dit eenzijdige beeld met dit rijk geïllustreerde boek bijgesteld. Na een leertijd op het bureau van H.P. Berlage begon Wils in 1916 een eigen praktijk. In deze periode legde hij mee de basis voor De Stijl en werkte meerdere keren samen met

Theo Van Doesburg. Met zijn beroemde woonwijk De Papaverhof en zijn vele publicaties maakte Wils Nederland in de jaren 1920 rijp voor een architectuur die sterk onder invloed stond van Frank Lloyd Wright en later bekend zou worden als de Haagse School. Zijn talrijke woningen en flatgebouwen uit deze periode kenmerken zich als afgewogen composities van horizontale en verticale elementen zonder enige versiering. Het hoogtepunt in zijn loopbaan vormde de bouw van het Olympisch Stadion in Amsterdam, later gevolgd door de Citroëngarage en bioscoop City Theater in dezelfde stad. Na de oorlog evolueerde Wils naar een meer pragmatische rol ten dienste van opdrachtgever en samenleving, buiten het licht van de schijnwerpers. Zijn architectuur combineerde functionalisme met economisch bouwen waarbij de voordelen van de industrialisatie ten volle werden uitgebuit, tot een evenwicht van degelijkheid en representativiteit, zoals blijkt uit gebouwen als het hotel Bouwes Palace in Zandvoort, de Kamer van Koophandel en het Gewestelijk Arbeidsbureau in Den Haag.

Jiří Kroha (1893-1974)
Architect, Artist, Designer, Theoretician, a 20th-Century Metamorphosis
 Marcela Macharáčková (red.)
 Brno, Muzeum města Brna Špilberk (Brno City Museum, www.spilberk.cz),
 2007, 488 p.,
 ISBN 978-80-86549-03-3

Monografie over architect en veelzijdig kunstenaar Jiří Kroha (1893-1974), één van de protagonisten van de Tsjechische avant-garde tijdens het interbellum, die na de Tweede Wereldoorlog, gelauwerd als 'Nationaal Kunstenaar', zijn talent en creativiteit ten dienste stelde van het communistische regime. Kroha's debuut kort na 1918 was aanvankelijk geworteld in het Praagse expressionistische kubisme, onder meer met decor- en kostuumontwerpen voor de toneelgroep 'Socialistische Scène' rond de auteur Arnošt Dvořák. Begin jaren 1920 realiseerde hij in overheidsdienst een opmerkelijk programma van openbare architectuur in de Boheemse stad Mladá Boleslav, dat tot de sterkste uitingen van het neoplasticisme in de jonge Tsjechoslovaakse republiek behoorde. Na zijn aanstelling als professor architectuur aan Technische Hogeschool van Brno in 1925 en een verblijf in de Sovjet Unie, bereikte zijn engagement als links geëngageerd modernist een hoogtepunt, vertaald in een architectuur die aanleunde bij de radicale internationale avant-garde. Zijn socialistisch ideaal vertaalde zich in modellen voor de minimumwoning, en een sociologische doorlichting van de toenmalige levensomstandigheden in zijn land, onder de voor die tijd typische vorm van collages van visueel en statistisch materiaal. Trouw aan de utopie dat een moderne architectuur enkel tot ontwikkeling kon komen in een socialistische maatschappij, leverde hij een prominente bijdrage tot de uitbouw van het naoorlogse Tsjechoslovakije, met een architectuur

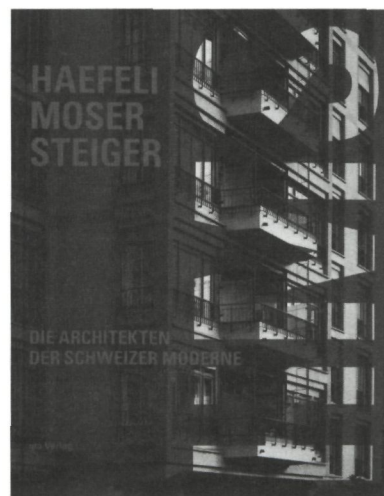

die zich inschakelde in het sociale realisme van het Sovjetmodel, zoals de classicistische nieuwe stad Nová Dubnica in Slovaakse illustreert. Dit rijk geïllustreerde boek omvat een tiental essay die de boeiende etappes en metamorfoses in architectuur, design, schilderkunst en theorie van Kroha met kritische zin analyseren.

Haefeli Moser Steiger
Die Architekten der Schweizer Moderne

Sonja Hildebrandt, Bruno Maurer en Werner Oechslin (red.)
 Zürich, gta Verlag, 2007, 464 p.,
 ISBN 978-3-85676-205-6

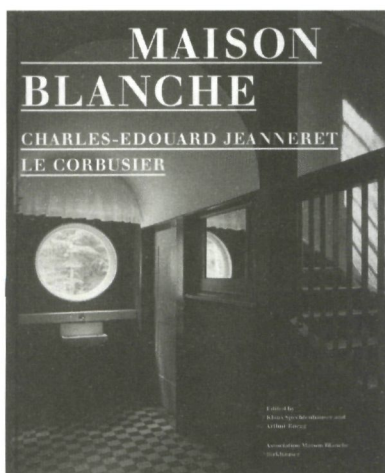
Monografie over Max Ernst Haefeli (1901-1976), Werner M. Moser (1896-1970) en Rudolf Steiger (1900-1982), drie architecten uit Zürich die een wezenlijke bijdrage leverden tot de introductie van het modernisme in Zwitserland, en tot de internationale uitstraling van deze architectuur. Na hun opleiding bij Karl Moser, stagen in het buitenland en hun zelfstandige vestiging, richtten zij in 1937, naar aanleiding van het winnen van de architectuurwedstrijd voor het Kongresshaus in Zürich, een gezamenlijk bureau op dat tot 1975 actief zou blijven. In de jaren 1920 werkten zij samen voor de Werkbundsiedlung Neubühl in Zürich, maar vestigden ook individueel een stevige reputatie met realisaties als de Rotach-Häuser (Haefeli) en het Zett-Haus (Steiger) in Zürich, of het Altersheim van de Henny

und Emma Budge-Stiftung (Moser) in Frankfurt. Haefeli, Moser en Steiger propageerden architectuur als onderdeel van de algehele opbouw van onze leefwereld, alle drie behoorden tot de stichtende leden van CIAM, Moser en Steiger tot de pioniers van de gewestplanning. Hun inzet voor een moderne wooncultuur manifesteerde zich in de samen met Sigfried Giedion in 1931 opgerichte Wohnbedarf AG, waarvoor zij alle drie meubels en gebruiksvoorwerpen ontwierpen, waaronder designklassiekers. Tot hun bekendste werk uit de jaren 1940 tot '60 behoren het Kantonsspital, en de handelsgebouwen "Zur Palme" en "Bally-Capitol" in Zürich. Deze indrukwekkende monografie omvat een reeks essays waarin onder meer de betekenis en uitstraling van het bureau, de meubelontwerpen, stedenbouwkundige plannen en het theoretisch discours aan bod komen, naast een ruim gedocumenteerde oevrecatalogus van een kleine 300 individuele en gezamenlijke projecten uit de periode 1922 tot 1970.

Maison Blanche Charles-Edouard Jeanneret, Le Corbusier
History and Restoration of the Villa Jeanneret-Perret 1912-2005
 Klaus Spechtenhauser en Arthur Rüegg (red.)
 Basel, Birkhäuser, 2007, 184 p., ISBN 978-3-7643-7836-3

Fraaie publicatie gewijd aan de Villa Jeanneret-Perret, bijgenaamd 'Maison Blanche', de woning die Charles-

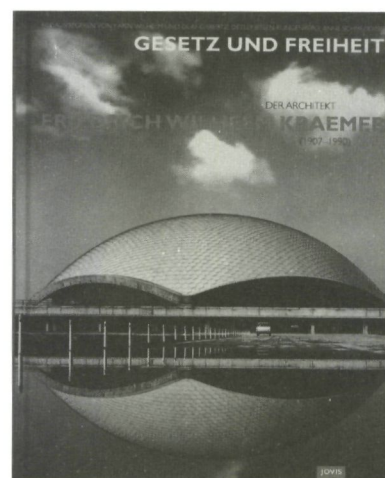

Edouard Jeanneret in 1912 voor zijn ouders liet bouwen in het Zwitserse La Chaux-de-Fonds, en waarin hij tot de verkoop in 1919 bleef experimenteren met ruimte en kleur. De Villa Jeanneret-Perret is de eerste zelfstandige realisatie van de architect uit zijn vroege Zwitserse jaren, een periode die door de latere Le Corbusier zorgvuldig werd geweerd uit zijn zelf geregisseerde biografie, het zevendelige *Oeuvre complète*, en die pas in het laatste decennium wetenschappelijk werd geanalyseerd. 'Maison Blanche' geldt vandaag als een sleutelwerk waarin de jonge architect de invloeden van zijn 'voyage d'Orient' en zijn Duitse jaren bij Peter Behrens tot synthese bracht, en latere principes als het 'plan libre' en de 'promenade architecturale' aankondigde. Na jaren van verwaarlozing werd de woning in 2000 aangekocht door de Association Maison Blanche, en staat na een zorgvuldige restauratie sinds 2005 open voor het publiek. Het boek gaat in een achttal essays uitvoerig in op de historiografie, de ontstaansgeschiedenis, de chronologie, de lokale context en de evolutie van het interieur van 1912 tot 1919, en doet gedetailleerd verslag van het bouwhistorisch onderzoek en de restauratie van huis en tuin, overvloedig geïllustreerd met ontwerp-tekeningen, opmetingsplannen, en een confrontatie van oude en recente foto-opnames. Eveneens in Franse en Duitse editie.

Gesetz und Freiheit
Der Architekt Friedrich Wilhelm Kraemer (1907-1990)
 Karin Wilhelm, Olaf Gisbertz, Detlef Jessen-Klingenberg en Anne Schmedding (red.)
 Berlijn, jovis Verlag, 2007, 208 p., ISBN 978-3-939633-20-4

Monografie over de Duitse architect Friedrich Wilhelm Kraemer (1907-1990), die met een geheel eigen traject tussen traditie en vernieuwing, als één van de meest succesvolle vertegenwoordigers van de naoorlogse generatie, een belangrijke invloed uitoefende op de architectuur van de

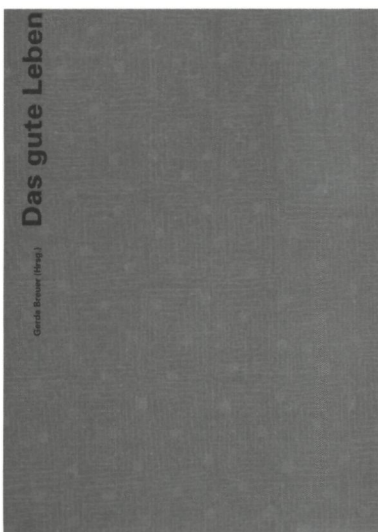
Duitse Bondsrepubliek. Kraemer kreeg zijn opleiding in Braunschweig, waar hij zich in 1934 als zelfstandig architect vestigde. In de talrijke privé-woningen uit het begin van zijn loopbaan ontwikkelde hij een regionaal idioom volgens de principes van Paul Schmitthenner en de 'Heimatschutzstil'. Zwaar gewond tijdens de oorlog, kreeg hij in 1946 de leiding over de architectuuropleiding van de Technische Hochschule Braunschweig, die tot één van de meest gerenommeerde van de West-Duitsland zou uitgroeien. Onder het motto "*Bauen, als wenn du schwests*" gaf hij als geen ander mee gestalte aan het Duitse 'Wirtschaftswunder' met een radicaal moderne architectuur die zich inspireerde op Scandinavië en de Verenigde Staten. Bepalende werken uit deze periode zijn de Rolleiflex Werke en het Hochschulforum in Braunschweig en de Jahrhunderthalle van Hoechst in Frankfurt. Met grote kantoorcomplexen droeg het latere bureau KPS Prof. Kraemer-Pfennig-Sieverts in de jaren '60 bij tot de introductie van het kantoorlandschap. Dit verzorgde boek omvat twaalf essays en getuigenissen die de diverse aspecten van zijn loopbaan analyseren, een keuze uit zijn geschriften en een typologisch geordende catalogus van zijn werk.

Das gute Leben

Der Deutsche Werkbund nach 1945
Gerda Breuer (red.)
Tübingen, Wasmuth Verlag, 2007,
320 p., ISBN 978-3-8030-3207-2

Fraai uitgegeven bundel congresbijdragen van een symposium (Wuppertal, 2006) met als thema 'Das gute Leben', gewijd aan de naoorlogse geschiedenis van de 100-jarige Deutsche Werkbund, de jaren 1950 en '60, die tot op heden slechts weinig aandacht kreeg. Ontbonden door het Nazi-regime, nam de kort na 1945 opnieuw opgericht Deutsche Werkbund het voortouw in een bij tijden heftig en moralistisch gekleurd debat over zin en aard van een eigentijdse vormgeving. Onder het motto 'Jede Zeit fordert einen neuen Menschen' werd de kwaliteit van het leven en de maatschappij daarbij afgemeten aan de vooruitgang in architectuur en design. De periode waarin de wisselende maatschappelijke rol en de positionering van de Werkbund werd bestudeerd, bestrijkt de eerste wederopbouwjaren, de uitbouw van het 'Wirtschaftswunder' met zijn ideaal van 'Konsumdemokratie', en de tegenreactie van de protestgeneratie eind jaren 1960. Na een algemene inleiding volgen zeventien essays met betrekking tot tijdskultuur, architectuur, design en fotografie, waarin onder meer thema's aan bod komen als de esthetiek van de jaren 1950, de Interbau 1957 in Berlijn, het Duitse Paviljoen op Expo 58, de designers Margret

Hildebrand en Wilhelm Wagenfeld, het organische in de vormgeving, de introductie van de kunststoffen, de Hochschule für Gestaltung Ulm en het tijdschrift Form. Een mooie toegift is een uitgebreid biografisch repertorium en gevarieerd beeldessay met archivalia, foto's, schetsen, typografie en publiciteit met betrekking tot de Werkbund.

Modern bouwen tussen strand en duin

Bouwen aan de Belgische kust in de periode 1945-1975
Jeroen Cornilly
Brugge, Provincie West-Vlaanderen Dienst Cultuur, 2007, 160 p., ISBN 978-90-81033-43-5

Laatst verschenen deel in de reeks Erfgoedgidsen van de Provincie West-Vlaanderen, gewijd aan de architectuur aan de Belgische kust uit de jaren 1945-1975. Al te vaak en helaas terecht werd deze periode vereenzelvigd met de schaamteloze vernieling van het mondaine erfgoed uit de belle époque onder druk van de welvaarts-groei en het massatoerisme, die zich wellicht nergens zo sterk heeft gemanifesteerd als aan de kust. In de literatuur en de pers werden vooral de teloorgang van de ruimtelijke kwaliteit benadrukt, en de realisatie van gebouwen die op esthetisch en architectuur vlak volstrekt ondermaats bleven, met enkele megalomane hoogbouwprojecten als absoluut dieptepunt. Valt het niet te ontkennen dat de goede architectuur verdrong in een zee van middelmatigheid, dan bewijst deze boeiende en fraai geïllustreerde erfgoedgids niettemin dat hieronder toch enkele van de markantste voorbeelden

van het moderne bouwen in België schuilgaan. De diverse thema's die de uitbouw van de Belgische kust in de naoorlogse periode hebben getekend komen kritisch aan bod, zoals de wederopbouw van het zwaar getroffen Oostende en de inspanningen voor de huisvesting, de uitbouw van de typische infrastructuur voor het toerisme zoals casino's, renbanen, zwembaden, hotels en kinderhomes, de architectuur van stadhuizen, scholen en kerken, de zeldzame nieuwe verkavelingen zoals Westhoek van Renaat Braem en SIMLI van Peter Callebout, de vakantievilla zowel traditioneel als modernistisch en de opmars van het appartement. Een apart hoofdstuk is gewijd aan Gaston Eysselinck, andere bekende architecten als Leon Stynen, Paul Felix, Jan Tanghe en Lucien Engels krijgen ruime aandacht.

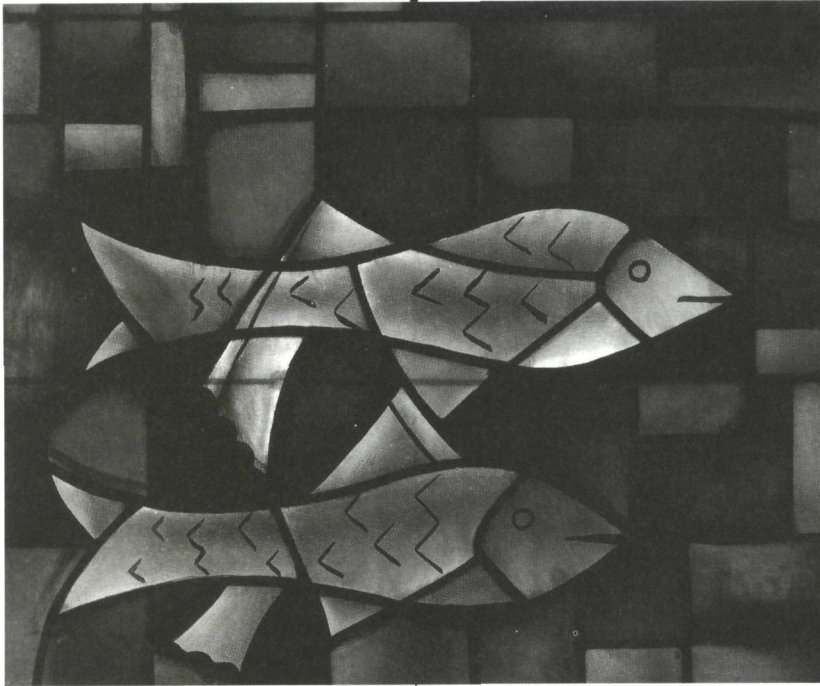
Voor alle reacties:
Jozef.Braeken@lin.vlaanderen.be

De boeken liggen ter inzage in de bibliotheek van het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE)
Koning Albert II-laan 19 bus 5
1210 Brussel
(tijdens de kantooruren)

Szuszanna Böröcz

GLASRAMEN VAN DE CHRISTUS KONINGKERK IN ANTWERPEN

De Antwerpse Christus Koningkerk (architect Jos Smolderen) aan de Jan Van Rijswijcklaan in de zogenaamde *Tentoonstellingswijk* is een beschermd monument sinds 1988. Dit eclectische, neoromaans-Byzantijns geïnspireerde gebouw werd in 1930 in duurzame materialen opgetrokken naar aanleiding van de Antwerpse wereldtentoonstelling. Zoals blijkt uit de bijdrage van Hugo Van Puymbroeck en Luc Vermoesen, was het *Museum voor Oud-Vlaamsche Kunst* voorbestemd

als parochiekerk. De kruisbasiliek werd van meet af aan uitgerust met een fraai Klais-orgel en rijkelijk voorzien van gebrandschilderde glas-in-loodramen, gerealiseerd door verschillende Belgische ateliers. De ramen hebben de Tweede Wereldoorlog niet overleefd. Het restauratieproject, dat het onderwerp vormt van dit boek, werd uitgevoerd volgens het originele iconografische programma, het Liturgisch Jaar, maar hoofdzakelijk op basis van nieuwe ontwerpen. Het project sleepte aan tot 1973 en is het werk van Armand Calders (1934-2005).

Het atelier Calders wordt bondig gesitueerd in het Vlaamse glazenierlandschap en in de Antwerpse context. Madeleine Manderyck beschrijft vervolgens hoe Calders, als derde in lijn in het familiebedrijf van glazeniers, zijn opleiding aan de Koninklijke Academie van Antwerpen door gedreven zelfstudie beter afstemt op de wensen van de naoorlogse religiositeit. Zijn kennis, gevoed door progressieve tijdschriften zoals *Art d'Eglise* van de benedictijnen in Zevenkerken en de Franse glasraamproductie, vertaalt hij niet alleen in ontwerpen, die gaandeweg 'gematigd modern' en vanaf de jaren zeventig zelfs experimenteel worden, maar ook in kunsthistorische teksten.

Armand Calders mocht de publicatie van het boek niet meer meemaken, maar heeft er actief aan meegewerkt. Zijn bijdrage beschrijft de ontstaansgeschiedenis van wat zijn belangrijkste opdracht zou blijken. Vanuit het kunstenaarsperspectief, maar er niet door begrensd, doet hij objectief en volledig verslag van de problematiek van het (her)maken van glasramen in de complexe context van oorlogsschade. Volgens ons vormt dit de belangrijkste meerwaarde van het boek. De tekst is beschrijvend en toch representatief. Calders dompelt de lezer onder in de werkomstandigheden van de glazenier. In elke lijn weerklinkt de sterke invloed van de clerus en van de opdrachtgever, de parochiepriester. Het wordt duidelijk dat de glazenier zich moet kunnen bewegen tussen de wens van de opdrachtgever en de afstandelijke werkwijze van de Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen. Hij moet ontwerpen volgens een opgelegde iconografie, die in het geval van de Christus Koningkerk de allures krijgt van een groots opgevatte theologische studie. Hij bestudeert de overgebleven fragmenten en documenten van de oorspronkelijke ramen. Hij werkt in de context van oude architectuur, waarvan de architect echter nog leeft. De fasering van het werk hangt af van

de financiële situatie van de parochie en van subsidies. We lezen over vergaderingen, discussies, de compositorensche opbouw van glasramen, het kleurgebruik en de aangewende techniek, in een detail die enkel de glazenier kan geven.

Het tweede deel van het boek gaat uitvoerig in op het iconografische programma: de meest volledige cyclus liturgische hoogdagen als figuratief onderwerp. Classicus Jan Defauw vat de sterk uitgewerkte analyse aan bij de Advent in de bovenramen, vervolgt langs de ramen van de zijkapellen, de benedenramen, om te eindigen bij de roosvensters met de sacramenten en de doopkapel. Hij legt niet alleen de strikte iconografie uit, maar doet dit aan de hand van beschrijvingen van de ramen en van raamgroepen die een eenheid vormen. Hierbij kan de lezer steunen op een gedetailleerd grondplan met situering van alle glasramen. Deze rijk geïllustreerde en verzorgde uitgave van Lannoo maakt ons deelgenoot van de geschiedenis van een naoorlogs restauratieproject van glasramen, een thema dat zelden zo grondig behandeld wordt. Een passend geschenk voor de Christus Koningkerk op haar 75ste verjaardag!

Van Puymbroeck H., Vermoesen L., Manderyck M., Calders A. en Defauw J., *Christus Koningkerk Antwerpen. Beeld en symboliek in glasramen*, Tielt, 2007.

Het boek is uitgegeven bij Lannoo. ISBN nummer: 978-90-209-7058-6

Barbara Daveloose

HANDLEIDING ARCHITECTUURARCHIEVEN: MATERIALE ZORG

Na een waterlek in de Gentse boekentoren raakten twintigduizend boeken en archiefstukken beschadigd. Gelukkig kon de collectie zo goed als helemaal worden gered door snelle en kordate acties. De beschadigde werken

werden door een bedrijf opgehaald en gevriesdroogd. Ook in de Westhoek hadden verschillende gemeente-archieven deze zomer met wateroverlast te kampen. Om archiefcollecties veilig te stellen is er nood een doorzicht rampenplan bij de hand te hebben.

De materiële zorg van archiefcollecties is voor alle beheerders van archieven een permanente opdracht. Voor architectuurarchieven is de materiële zorg extra complex. Veel architectuurarchieven worden bewaard in oude gebouwen, op zolders en in kelders; plaatsen waar vocht, droogte, ongedierte, stof, licht enzovoort, ernstige schade kunnen toebrengen aan waardevolle objecten.

Bovendien vergt de materiële zorg van een architectuurarchief heel wat energie, tijd en middelen door de verscheidenheid van objecten zoals schetsen, tekeningen, maquettes, collages, oude gravures en blauwdrukken, diskettes, videobanden en cd's.

Met deze publicatie in de reeks *Handleiding architectuurarchieven* wil het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven iedereen die architectuurarchieven bewaart een stap vooruit helpen. De handleiding behandelt de belangrijkste archieftechnische thema's rond materiële zorg (preserveren, conserveren, restaureren en ontsluiten van architectuurarchiefstukken), aangevuld met duidelijke richtlijnen.

Dat gaat van klimaatbeheersing, onderhoud en opslagmogelijkheden, over brandveiligheid en diefstalpre-

ventie tot consultatiereglementen. Toonaangevende praktijkvoorbeelden (de restauratie van tekeningen van Louis Roelandt en Louis Minard in de Universiteitsbibliotheek Gent / de restauratie van een Annunciatie calque in het KADOC-K.U.Leuven / de restauratie van maquettes bij het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam) en een volledig uitgewerkt calamiteitenplan maken het boek tot een praktische handleiding. Niet alleen professionele archiefinstellingen, maar ook bouwheren, erfgoedorganisaties en architecten vinden in dit handboek antwoorden om hun archief duurzaam te beheren.

Een studie uitgevoerd aan de K.U.Leuven door Hanne Van Herck onder promoterschap van Luc Verpoest, lag aan de basis van deze publicatie. Een wetenschappelijk comité met leden van het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, het Architectuurarchief van de Provincie Antwerpen, het KADOC en het Nederlands Architectuurinstituut verleende deskundig advies. Het CVAA nam de redactie en de productie van de *Handleiding architectuurarchieven: materiële zorg* op zich.

Doelpubliek

Het boek richt zich tot een waaier aan betrokkenen in Nederland en Vlaanderen, waaronder gespecialiseerde instellingen voor architectuurarchieven en andere privaatrechtelijke archiefinstellingen, gemeente-, provincie- en stadsarchieven, heemkundige kringen en andere erfgoedorganisaties, lokale bibliotheken, universiteitsbibliotheek, bibliotheken van hoger onderwijs, academies en kunstonderwijs. Daarnaast hebben ook restaurateurs, architecten, bouwheren en monumentenzorgers aan het boek een handig instrument in hun omgang met het roerend erfgoed van de gebouwde omgeving.

De vernieuwende inzichten en de praktijkvoorbeelden in het boek zullen ook binnen de archief- en restauratieopleidingen, het architectuuronderwijs en onderzoekinstellingen en musea inspirerend zijn. Door de combinatie van de brede blik waarmee naar archi-

tektuurarchieven wordt gekeken en de originele vormgeving zal het boek ook voor het brede cultureel geïnteresseerd publiek aantrekkelijk zijn.

Technische fiche:

ISBN: 90-809529-66

Uitgever: VAI / CVAA

Uitgave: Hardback

Formaat: open 320 x 230mm,

gesloten 160 x 230mm

Pagina's: 200

Illustraties: Ja

Studie: Hanne Van Herck (K.U.Leuven)

Redactie: Sofie De Caigny, Annelies

Nevejans, Bregje Provo (CVAA)

Vormgeving: Lodewijk Joye

Fotografie: Karin Borghouts

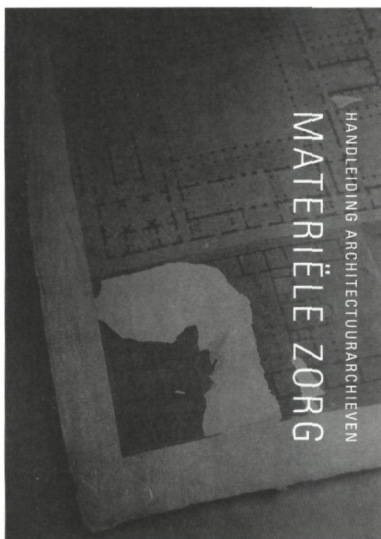
Productie: CVAA

Drukker: Sintjoris, Merendree

25 euro, te koop in de gespecialiseerde boekhandel. De publicatie kan ook

besteld worden via www.vai.be/

www.cvaa.be of tel. +32(0) 3 242 89 70

Tentoonstellingen

Marjan Buyle

ROZENBURG: PLATEEL UIT HAAGSE KRINGEN

De Koninklijke Plateelbakkerij Rozenburg (1883-1917) vervaardigde aarde- en porselein dat internationaal werd bewonderd. De glorie-dagen van de Haagse fabriek zijn nauw verbonden met de namen van ontwerper Colenbrander en directeur Kok. De tentoonstelling *Rozenburg: plateel uit Haagse kringen* in het Gemeentemuseum Den Haag beperkt zich echter niet alleen tot hun creatieve jaren. Op de expositie en in de bijbehorende publicatie wordt een zo volledig mogelijk beeld gegeven van de fabriek die zozeer in Haagse kringen verkeerde.

Rozenburg wordt in 1883 als kunst-aardewerkfabriek opgericht door de Duitser Wilhelm Wolff Freiherr von Gutenberg. De ondernemer wil aanvankelijk vooral het traditionele Delftse aardewerk gaan maken, maar wordt al gauw ook door eigentijdse artistieke motieven gedreven. Een bondgenoot vindt hij in de excentrieke persoon van T.A.C. Colenbrander (1841-1930), die exotische pullen en schotels ontwerpt met een grillige, bonte ornamentiek. Het zijn de jaren dat de zeeschilder H.W. Mesdag en de literator Carel Vosmaer tot de aandeelhouders van Rozenburg behoren en jonge schilders als Willem de Zwart en W.B. van Horssen er tegels beschilderen. Het is een flamboyante, maar weinig winstgevende start.

In de jaren negentig laveert Rozenburg tussen kunst en commercie, tussen bouwkeramiek en gebruiksaardewerk. De fabriek maakt onder meer tegeltableaus voor het Stedelijk Museum in Amsterdam en laat zich sterk inspireren door de Britse arts and crafts-stijl. Vazen, pendules, schotels en kruiken worden gedecoreerd met landelijke idyllen waarin watervogels en kikkers, zonnebloemen en klapprozen de toon zetten. De decors worden door meesterschilders en hun

gezellen ontwikkeld. Inspiratie en kennis wordt gevonden in het open veld, aan de Haagse academie of door studie van internationale plaatwerken.

En dan treedt directeur J. Jurriaan Kok (1861-1919) na jaren van experiment plotseling naar buiten met eierschaalporselein dat zó verfijnd en zó dun is dat het nauwelijks nog gebruikswaarde heeft. Theepotdeksels nemen de vorm aan van zeepschuimvlokken en handvatten groeien als grillige stengels uit de doorschijnende vormen omhoog. Stoere decoraties maken plaats voor vederlichte scènes met volièrevogels en disteltakken. Op de wereldtentoonstelling van Parijs (1900) slaat de noviteit in als een bom en enkele jaren gaat het de fabriek voor de wind. Torenhoge investeringen, toenemend plagiaat en een gemis aan innovatieve ontwerpers maken die roem echter broos en fragiel. Vanaf 1904 concentreert Rozenburg zich weer energiever op de bouwmarkt. De fabriek lanceert grès dat tegen weersinvloeden bestand is en het is vooral Jan Toorop, een goede vriend van Jurriaan Kok, die jarenlang vol enthousiasme met dit smeuge materiaal werkt. Het Gemeentemuseum Den Haag heeft al vroeg een speciale band met Rozenburg.

Uitgevoerde- en biscuitmodellen door Plaatelbakkerij Rozenburg te Den Haag van 1886 tot 1900 (© collectie Gemeentemuseum Den Haag)

De eerste stukken komen in het bezit van het museum door aankopen van toenmalig directeur Van Gelder in 1913 en 1917. In dat laatste jaar valt het doek voor de fabriek. De teruglopende verkoopcijfers en de sterke verhoging van de grondstofprijzen ten gevolge van de Eerste Wereldoorlog eisen definitief hun tol.

Bij de tentoonstelling verschijnt een uitgebreide en rijk geïllustreerde catalogus (39,50) die net als de expositie niet alleen de creatieve jaren van Colenbrander en Kok belicht, maar evenveel aandacht schenkt aan het meer onbekende Rozenburg.

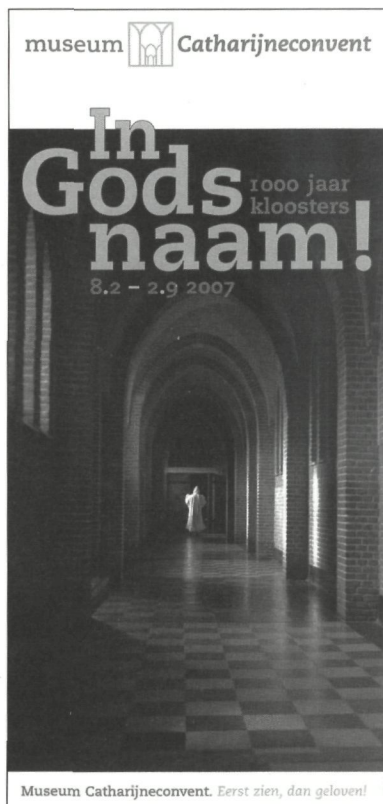
De tentoonstelling loopt in het Gemeentemuseum Den Haag, Stadhouderslaan 41, 2517 HV Den Haag/Scheveningen, van 6 oktober 2007 tot en met 20 januari 2008. Open van dinsdag tot zondag van 11 tot 17u. Toegang 8.50 €, jongeren onder 18 jaar gratis. Meer inlichtingen: info@gemeentemuseum.nl

Marjan Buyle

IN GODSNAAM! 1000 JAAR KLOOSTERS

Met de rondreizende tentoonstelling *In Godsnaam! 1000 jaar kloosters* presenteert de Abdij van Park in Leuven de geschiedenis van het kloosterleven: vanaf het ontstaan van de eerste kloosterordes, de enorme groei ervan in de Middeleeuwen, tot de vorm waarin kloosters vandaag de dag bestaan.

Afzondering, bezinning en boertedoen zijn al eeuwenlang drijfveren voor mensen om hun leven aan God te wijden. De eerste monniken deden afstand van al hun bezittingen en leefden als kluizenaars in de woestijn. Sinds de middeleeuwen zijn ook in de drukke steden kloosters te vinden, waar de meeste kloosterlingen juist kiezen voor een leven in de gemeen-

Museum Catharijneconvent. Eerst zien, dan geloven!

schap. Wat bezielt mannen en vrouwen anno 2007 om alles op te geven en binnen kloostermuren te gaan wonen?

In Godsnaam! 1000 jaar kloosters geeft aan de hand van kunstwerken en gebruiksvoorwerpen allereerst inzicht in het dagelijks leven in kloosters. Kunstwerken, maar ook gebruiksvoorwerpen zoals prachtig verluchte getijdenboeken en devotieprentjes, maar ook een schotel voor aderlatingen en een heuse kloosterwekker tonen u de sfeer van het kloosterbestaan. Bovendien komen de beweegredenen om in het klooster te treden en de belangrijkste bezigheden van de kloosterlingen aan bod: *Ora et Labora* (Bid en Werk).

Bekijk een compleet ingerichte kloostercel en ontdek de verschillende kloosterorden aan de hand van een bijzondere verzameling kloosterkleding. De tentoonstelling bevat ook ingetogen sfeerbeelden en innemende portretten van monniken en zusters uit de hedendaagse fotografiserie *Kloosterlingen* van Annie van Gemert.

Het Europese Interreg NWE project Herbestemming van religieus erfgoed

vormt de aanleiding voor deze reizende tentoonstelling. Behalve Museum Catharijneconvent in Utrecht werken ook de Abdij van Park in Leuven, de Fountainsabbey in Engeland, het Foundation House of the Presentation Sisters in het Ierse Cork en vijf abdijen in Noord-Frankrijk hieraan mee. Museum Catharijneconvent en de Abdij van Park in Leuven hebben de educatieve tentoonstellingspanelen uitgebreid met fraaie topstukken uit hun collecties en met diverse bruiklenen.

De tentoonstelling gaat door in de Abdij van Park 7, 3001 Leuven (Heverlee), van 21 september tot 21 december 2007.

Open van dinsdag tot zondag van 10 tot 18u, donderdag nocturne tot 22u. U kan de tentoonstelling bezoeken als B-dagtrip (met bezoek aan schatkamer Sint-Pieterskerk).
Info: www.b-dagtrips.be

ontwikkelde het instituut zich tot een leidinggevende instantie in het archeologisch onderzoek van rurale sites in het Antwerpse, waarbij heel wat contacten met binnenlandse en buitenlandse wetenschappers tot stand kwamen. Op verschillende congressen en in talrijke publicaties kwamen de opgravingsresultaten al ter sprake.

Op enkele plaatselijke tentoonstellingen na, deed zich echter nooit de gelegenheid voor om ook het grote publiek een volledig overzicht te bieden van de resultaten van de vele nieuwe sites die in het Antwerpse het licht zagen. Deze tentoonstelling vult deze leemte op.

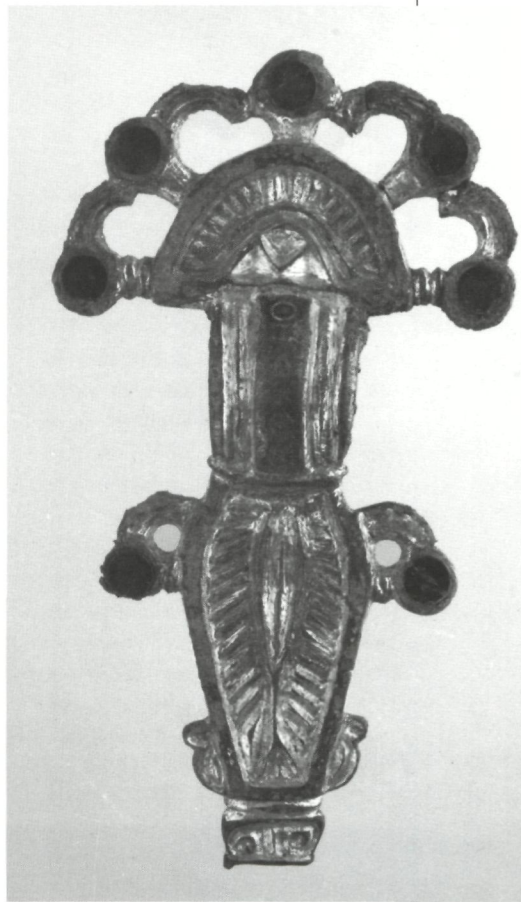
Aan de hand van een twintigtal panelen, die rijklijk met teksten en foto's gevuld zijn en met reële vondsten in een zestal vitrines krijgt de bezoeker een duidelijk beeld hoe het Antwerpse van in de steentijd continu door de mens werd bewoond en bewerkt.

Merovingische vogelkopfibula uit het grafveld van Broechem (©VIOE)

Rica Annaert

**OVERZICHTS-
TENTOONSTELLING
15 JAAR ARCHEOLOGISCH
ONDERZOEK
VIOE-ANTWERPEN**

De voorbije 15 jaar was het archeologisch onderzoek binnen het vroegere Instituut voor het Archeologisch Patrimonium IAP, nu deel uitmakend van het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed VIOE, vooral gericht op noodonderzoek. In Antwerpen waar voorheen de archeologische activiteit vooral gericht was op gekende sites zoals de Romeinse *vicus* van Grobbendonk en Kontich of op grafheuvel- en urnenveldenonderzoek in de Kempen, kwamen op deze manier vele nog ongekende sites aan het licht. 15 jaar noodonderzoek vulde de archeologische kaart in de provincie aan met nieuwe maar ook wetenschappelijk interessante gegevens over het dagelijks leven in het verleden. Sindsdien

Na een eerste opstelling in Kapellen naar aanleiding van de Open Monumentendag 2006, gaf de gemeente Kontich in mei het startschot van een rondreis die de tentoonstelling zal maken doorheen de provincie in 2007 en 2008. Vooral die locaties waar het IAP en later het VIOE effectief archeologisch onderzoek hebben verricht zijn bereid als gastheer op te treden: Turnhout, Grobbendonk en Brecht.

De resultaten van 15 jaar archeologisch onderzoek zijn dusdanig ingedeeld dat een chronologisch overzicht wordt geboden over de rurale socio-culturele leefwereld van de mens in het verleden. De twintig panelen behandelen achtereenvolgens steentijdsites van het mesolithicum (10.000- 5000 vóór Chr.) tot het neolithicum (5000- 2000 vóór Chr.), de metaaltijden met bronstijd (2000-800 vóór Chr.) en ijzertijd (800- 57 vóór Chr.), de Romeinse periode (57 vóór Chr- 476 na Chr.) en de middeleeuwen (vanaf de 5de eeuw). De inhoud van de panelen wordt aangevuld met vitrines die eveneens per periode een aantal mooie en karakteristieke vondsten tonen.

Enkele bijzondere vondsten verdienen de aandacht: een fragment van de oudste eg van Noordwest-Europa gedateerd tussen 60 na Chr. en 130 na Chr., en een gouden muntschat (6de eeuw) uit het Merovingisch grafveld te Broechem.

Per tijdsperiode krijgen de handelscontacten van de lokale mensen in het Antwerpse bijzondere aandacht: archeologische vondsten zijn de voorwerpen bij uitstek om een beeld te krijgen van handelscontacten in het verleden. Bovendien getuigen ook de types van bouwplattegronden, de verschillende grafrituelen en gebruiken van onderlinge contacten tussen verschillende volkeren en klassen. Tenslotte bieden enkele panelen een klare kijk op de vigerende wetgeving inzake archeologie, monumenten- en landschapszorg.

De reizende tentoonstelling Vijftien jaar archeologisch onderzoek is te bezichtigen in het Erfgoedhuis Turnhout, grote Markt 1, van 12 oktober tot 18 november 2007; in de Gemeentebibliotheek & Archeologisch Museum van Grobbendonk van 24 november tot 16 december 2007 en ten slotte in het Gemeenschapscentrum Jan Vander Noot in Brecht van 7 maart tot 6 april 2008.

Voor scholen worden dagen met individuele rondleidingen voorzien waarvoor op voorhand kan ingeschreven worden.

Een gratis brochure is ter beschikking.

Colloquia

Rica Annaert

ARCHEOLOGISCH FORUM 2007

Op 28 april 2007 vond in het Erfgoedcentrum Lamot te Mechelen het *Archeologisch Forum 2007* plaats. Deze contactdag werd georganiseerd door het Forum Vlaamse Archeologie (FVA) in samenwerking met de stad Mechelen en met de steun van de provincie Antwerpen. Het Forum Vlaamse Archeologie (www.f-v-a.be) is een jonge vereniging die is opgericht in 2005 met als doel het behartigen van de belangen van de Vlaamse archeologie. Met de organisatie van een jaarlijks Archeologisch Forum wilde het FVA invulling geven aan een van haar belangrijkste doelstellingen namelijk de verbetering van de interprofessionele communicatie in de Vlaamse archeologie.

Het centrale thema van de contactdag was: *"Wat gebeurt er in de Vlaamse*

archeologie? Over onderzoek en beleid". De voornaamste betrachting was om tijdens de contactdag een overzicht van de recente beleidsontwikkelingen in de Vlaamse archeologie te presenteren. Daarnaast werd een ook selectie van recente wetenschappelijke ontwikkelingen in de Vlaamse archeologie gepresenteerd. Een debat over de gewenste wijze van implementatie van het Verdrag van Malta in Vlaanderen, beëindigde deze dag.

Het eerste onderdeel werd ingevuld door een vijftal lezingen. Ingo Luypaert trad op als vertegenwoordiger van minister Van Mechelen en gaf een overzicht van de belangrijkste beleidsmatige denkpijlen over de archeologie in Vlaanderen. Sonja Vanblaere, administrateur-generaal van het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) lichtte de nieuwe missie en visie van haar dienst toe. Gilbert Kolacny, administrateur-generaal van RO (Ruimtelijke Ordening en Onroerend Erfgoed) Vlaanderen gaf een presentatie over de opbouw van het agentschap en hun rol in de Vlaamse archeologie. Luc Bauters, ondervoorzitter Koninklijke Commissie Landschappen en Monumenten derde afdeling, maakte een stand van zaken op van de actoren binnen de Vlaamse archeologie. Wim Declercq, Universiteit Gent sloot dit gedeelte van de contactdag af met een persoonlijke beschouwing over kwaliteit in de Vlaamse archeologie. Met deze lezingen werd voor het eerst in jaren een actueel, organisatorisch en beleidsmatig overzicht van de Vlaamse archeologie aan het werkveld gepresenteerd.

Het wetenschappelijke luik werd ingevuld met zes presentaties van meestal jonge Vlaamse archeologen. De thema's varieerden van nieuwe prospectietechnieken, onderwaterarcheologie, demografie van de Late Neanderthalers, een nieuwe Vlaamse archeologie publicatieserie tot opgravingresultaten uit Tongeren en de Gentse haven.

In de namiddag vond onder leiding van prof. Philip Van Peer een geani-

meer debat plaats tussen de deelnemers in de zaal en een forum bestaande uit vertegenwoordigers van de verschillende geledingen binnen de Vlaamse archeologie. Centraal in het debat stond de gewenste implementatie van het Verdrag van Malta in Vlaanderen. Diverse aspecten kwamen daarbij aan bod zoals de gewenste finaliteit van de implementatie van het Verdrag, hoe dient de Malta-archeologie te worden georganiseerd, garantie van kwaliteit, de relatie tussen archeologie en ruimtelijke ordening en de rol van amateur archeologen in de malta-archeologie. De dag werd afgesloten door prof. Jean Bourgeois.

Zowel wat betreft inhoud, aantal deelnemers (151) als onderlinge uitwisseling van informatie op de contactdag zelf, stelt het FVA met tevredenheid vast dat haar doelstelling met de eerste editie van de contactdag zeker gehaald is. De volgende editie van de contactdag *Archeologisch Forum 2008* is gepland op 12 april 2008 en zal plaats vinden in Aalst.

Patrick van Waterschoot

DECREETSWIJZIGINGEN HERALDIEK

Op 18 april gaf het Vlaamse parlement zijn goedkeuring aan twee ontwerpen van decreet in verband met heraldiek. Het ging hier enerzijds om het ontwerp van decreet houdende vaststelling van het wapen en de vlag van de provincies, gemeenten en districten. Het voorliggende decreet heeft tot doel het bestaande decreet van 21 december 1994, houdende vaststelling van het wapen en de vlag van de provincies en gemeenten, aan te passen aan recentere grondwetswijzigingen, meer bepaald de oprichting van districten als niveau van lager bestuur.

In het algemeen herneemt het ontwerp van decreet de tekst van het

decreet van 21 december 1994. Waar nodig, voegt het district, districtsraad en districtsraadsbesluit aan de bepalingen toe. Voor de duidelijkheid werd echter de volledige tekst herschreven. Dit decreet zal in de loop van dit jaar in het Belgisch Staatsblad worden gepubliceerd en van kracht worden. De Vlaamse Heraldische Raad heeft het voornemen om in het najaar ten behoeve van de districten een informatievergadering te organiseren, waarop de praktische modaliteiten verder verduidelijkt zullen worden.

Daarnaast betrof het een kleine, maar belangrijke wijziging van het decreet houdende vaststelling van het wapen van privépersonen en instellingen van 3 februari 1998. Uit de praktijk bleek dat decreet een belangrijke lacune te hebben. Het voorziet immers niet in de mogelijkheid om een wapen te verlenen aan privaats- of publiekrechtelijke rechtspersonen, anders dan onderwijsinstellingen. Als gevolg hiervan kon de Vlaamse Regering een aantal aanvragen van bijvoorbeeld polderbesturen, kerkfabrieken of schuttersverenigingen niet honoreren.

Met het voorliggende ontwerp van decreet wil de Vlaamse Regering deze lacune opheffen. Het voorziet dat voortaan alle privaats- en publiekrechtelijke rechtspersonen, uitgenomen provincies, districten en gemeenten onder het decreet van 3 februari 1998 vallen en een aanvraag tot verlening van een (nieuw) wapen of tot erkenning van een oud wapen kunnen indienen. Ook dit decreet zal in de loop van het jaar gepubliceerd en van kracht worden.

Patrick van Waterschoot

JAARLIJKSE UITREIKING VAN WAPENBRIEVEN IN HET HOTEL ERRERA

Op de vooravond van de Vlaamse feestdag vond in de statige ambtswoning van de Vlaamse Minister-president voor de zesde maal de jaarlijkse uitreiking plaats van de officiële wapendiploma's. Vijftien families, behorend tot de Vlaamse Gemeenschap, mochten er hun wapenbrief in ontvangst nemen uit handen van de heer Dirk Van Mechelen, Vlaams minister van Financiën en Begroting en Ruimtelijke Ordening.

Sinds het bestaan van het decreet van 3 februari 1998 is het voor privépersonen en instellingen mogelijk om officieel een wapen toegekend te krijgen. De Vlaamse regering verleent dit recht op advies van de Vlaamse Heraldische Raad (VHR, de 5de afdeling van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen van het Vlaamse Gewest.)

Voorzitter Vandewalle schetste in zijn toespraak de groeiende belangstelling voor heraldiek bij het grote publiek. Heraldiek is dan ook een stuk immaterieel erfgoed dat eeuwenlang in Vlaanderen leefde en nu heropleeft. Door het voeren van een wapen benadrukt de drager op een symbolische wijze zijn identiteit, maar ook zijn verbondenheid met familie en leefwereld.

De voorzitter wees op de sérieux waarmee de collega's van de Vlaamse Heraldische Raad elke aanvraag onderzoeken teneinde enkel heraldisch en esthetisch verantwoorde wapens te verlenen. Tevens zei hij verheugd te zijn dat er dit jaar ook meerdere dames bij de laureaten waren.

Minister Dirk Van Mechelen nam hierop het woord. Hij dankte de voorzitter en de leden van de VHR voor hun onafhankelijke en kritische benadering van de aanvragen voor privéwapens. De minister kondigde aan dat voortaan alle privaats- en publiekrecht-

De families Noblesse, Sas, Peeters, Callaert, Bauwens, Van Baelen, Haus, Finet, Van Grembergen, Van Caelenberghe, De Cooman, De Deyne, Van Ingelgem en Daens voeren voortaan een door de Vlaamse regering erkend wapen. Na het poseren voor de groepsfoto werd een receptie aangeboden in de indrukwekkende spiegelzaal van het hotel Errera.

lijke besturen, instellingen en stichtingen de mogelijkheid hebben om een officieel erkend Vlaams wapen te voeren. Door een lacune in het decreet kwamen tot hiertoe immers enkel onderwijsinstellingen in aanmerking. De daartoe noodzakelijke decretale aanpassing werd recent gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad.

De minister feliciteerde alle aanvragers met hun wapenbrief en ging over tot de uitreiking. Die uitreiking gebeurt normaal in de volgorde van het rangnummer dat elke wapenbrief draagt, maar daar werd deze keer een uitzondering op gemaakt.

De wapenbrief met het nummer 100 was voor iemand die enkele jaren eerder zelf de allereerste door de Vlaamse regering erkende wapenbrieven uitreikte: oud-minister Paul Van Grembergen, een man met een lange politieke carrière en uitzonderlijke verdiensten.

De minister verklaarde de symboliek die in dit wapen vervat zit. De kleuren goud, blauw en zwart zijn de kleuren

die voorkomen in het wapenschild van Oosterzele, waar de familie Van Grembergen haar roots heeft; de "dichtgetraliede" keper geeft in een originele heraldische vorm de activiteit van het mandenvlechten weer, een ambacht dat door de voorouders van de heer Van Grembergen op industriële schaal werd uitgeoefend; de veren staan dan weer voor de vele bestuursfuncties die Paul Van Grembergen bekleedde en in het helmteken herkennen we de ever van Evergem waar hij schepen en burgemeester was, naast de baal van Balem, de bakermat van de familie, waar zijn grootvader burgemeester was.

Omwille van zijn grote inzet en verdienste voor Vlaanderen en zijn diepe Vlaamse overtuiging heeft de Vlaamse regering als blijk van waardering een leeuwenkop aan zijn wapen toegevoegd.

De diploma's werden uitgereikt door de minister, terwijl Raadslid J. Dauwe, in de kledij van "Vlaams wapenheraut" met luide stemme lezing gaf van de blazoenering (of heraldische beschrijving) van elk wapen.

Barbara Daveloose

HISTORISCHE BOUWTECHNIEKEN

Om te vermijden dat kennis in verband met historische bouwtechnieken en restauratieambachten verloren gaat, hebben het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) en het Centrum voor Agrarische Geschiedenis (CAG) in samenwerking met diverse deskundigen de website www.restauratieambacht.be op poten gezet.

Deze website moet de referentiesite bij uitstek worden over historische bouwtechnieken en restauratieambachten in Vlaanderen. Slechts weinig vaklieden beheersen vandaag nog de oude technieken en bouwmethodes die nodig zijn om monumenten of andere waardevolle gebouwen in stand te houden. Die traditionele kennis, die decennialang via gewone overlevering werd doorgegeven, is meer dan ooit met uitsterven bedreigd. Met de website willen het VIOE en het CAG de nog resterende kennis rond ambachtelijke bouwtechnieken verzamelen.

Momenteel omvat de website al twee technieken: 'vakwerk' en 'smeedwerk'. In de nabije toekomst zal de website verder worden aangevuld met nieuwe thema's zoals lemen, strodekken, vitsen, kaleien, en andere.

Patrick Boucneau

OVER SCHULENSE PANNEN EN PANNENBAKKERS

Sommige dingen zijn nog zo recent dat we ze bijna zijn vergeten. Dat lijkt wel het geval te zijn met de Schulense pannen en met de mensen die ze maakten.

Naar aanleiding van 900 jaar Schulen en een oproep van de gemeente Herkede-Stad, wilden enkele inwoners van de Schulense Pannestraat een activiteit organiseren over de geschiedenis van de Schulense pannen. Als inwijke-

lingen dachten zij dat dit geen probleem kon zijn: Schulense pannen zijn in Limburg immers een algemeen gebruikt synoniem voor de oude Vlaamse dakpannen. Al snel bleek echter dat er nauwelijks informatie beschikbaar was over die Schulense pannen, ook al was het nog geen honderd jaar geleden dat de laatste pannenbakker het voor bekeken hield.

De bestaande publicaties over de geschiedenis van Schulen behandelen slechts heel summier de Schulense pannenbakkerijen. Misschien was het wel omdat de auteurs destijds vonden dat de Schulense pannenbakkers op dat ogenblik nog geen deel uitmaakten van de geschiedenis?

Er was alvast één concreet aanknopingspunt: een schapenstal midden in een weide in de Pannestraat. Het was alles wat restte van een forse panoven: dikke muren en steunberen, door de jaren heen vervallen en verbouwd tot een stal.

Uit de beperkte beschikbare informatie bleek dat er aan het eind van de 19de, begin 20ste eeuw, minstens twee families belangrijk waren geweest: de families Vos en Raymaekers. Met die informatie en met gegevens uit de buurtwegenatlas kon de zoektocht beginnen. Men had maar enkele maanden de tijd om wat zoekwerk te doen en beperkte zich tot relatief gemakkelijke bronnen: verzamelaars, artikels in kranten en tijdschriften, enkele getuigen, het internet. Zo kwam langzaam maar zeker een stukje Schulense geschiedenis aan het licht. Een erg belangrijke 'ontdekking' was een artikel van Willem Driesen *De pannenbakkerijen in Limburg 1841-1844*. De auteur is nu bibliothecaris in Sint-Truiden en werkte toen voor het provinciaal Domein Bokrijk. Het artikel behandelt in het kort de geschiedenis van de pannenindustrie in Limburg in de helft van de 19de eeuw. De informatie is gebaseerd op een inventaris die gemaakt werd naar aanleiding van de opmaak van het eerste kadaster. Alle Limburgse pannenbakkerijen staan in de bijlage van dat artikel vermeld mét de oorspronkelijke beschrijving. Voor wie op zoek is

naar informatie over een stukje lokaal industrieel erfgoed is het een erg interessant overzicht. Het leverde informatie op over vier Schulense pannenbakkerijen!

Allicht werden er al in de 17de eeuw Schulense pannen gebakken. Uit bepaalde bronnen blijkt dat de Schulense pannen een erg goed imago hadden omwille van prijs en kwaliteit. Waarschijnlijk had de relatief gemakkelijk te ontginnen Schulense klei daar veel mee te maken. De laatste Schulense pannenbakker, Henri Raymaekers, stopte met bakken in de jaren '20 van de vorige eeuw; hij stierf op 14 april 1936.

De initiatiefnemers kozen voor een erg toegankelijke website waarop al de gevonden informatie werd gebundeld (www.pannestraat.be) en het volledige verhaal werd uitgeschreven in een brochure die via de dienst erfgoed van de gemeente Herk-de-Stad wordt verkocht.

Op 1 juli organiseerden ze in de weide met de laatste panoven een erg geslaagde activiteit: keramiekdemonstraties met papierovens, een infostand mét oude pannen van het Nederlands dakpannenmuseum, een rondleiding bij de ruïne van de laatste panoven met uitleg over de geschiedenis van de Schulense pannenbakkers, een drankje en *pannenkoeken*. Er kwamen ruim 500 belangstellenden opdagen. Ook veel oude Schulenaars én afstammelingen van de Schulense pannenbakkers kwamen kijken en luisteren, gaven commentaar en vertelden hun verhalen.

Uit de zoektocht naar informatie bleek hoe moeilijk het is om over relatief recente geschiedenis informatie te vinden wanneer er geen levende getuigen meer zijn. Van deze familiale bedrijfjes is in officiële archieven weinig terug te vinden en men moet dus de weg vinden naar mensen die toch nog over wat informatie beschikken. Er is ook veel materiaal verloren gegaan: van de familie Raymaekers werd doorheen de jaren heel wat familiearchief weggegooid. Toch herontdekt Schulen dankzij dit project opnieuw een stukje van zijn erfgoed.

Info: www.pannestraat.be
Literatuur: BOUCNEAU Patrick, *Over Schulense pannen en pannenbakkers* Gemeentebestuur Herk-de-Stad, 2007; DRIESEN Willem, *De pannenbakkerijen in Limburg (B.) 1841-1844*, in *Volkskunde*, nr. 3, (1981), p. 215-239

Marcel M. Celis

**THE SIGNIFICANCE OF
CEMETERIES IN SOCIETY,
STAVANGER (NOORWEGEN),
20-22 SEPTEMBER 2007**

Genesteld op een schiereiland op de zuid-westkust van Noorwegen, telt Stavanger heden een 117.000 inwoners: meteen de 4de grootse stad in Noorwegen zoniet – de niet te stuiten stadsuitbreiding in het nabijgelegen Sandnes meegerekend – met een bevolkingsaantal van 181.000 zielen de 3de grootste agglomeratie. Gesticht in 1125 als bisschoppelijke zetel gaat de oorsprong van Stavanger als economisch en militair centrum nochtans minstens terug tot de jaren 800-900, met een verleden als belangrijke marktplaats en burgerlijk administratief centrum in 1100-1200. De domkerk, de St. Svithun's kathedraal, waarvan de bouw in Anglo-Noorse stijl in opdracht van de Engelse bisschop Reinald teruggaat tot 1100-1125, blijft van deze periode als oudste stenen kerk van Noorwegen een indrukwekkend gave getuige. Met de reformatie in 1536 en de stichting van *Kristiansand* in de vroege 17de eeuw ging de religieuze rol van Stavanger teloor. Voor een economische heropleving bleef het wachten op de grootschalige visverwerking in de 19de eeuw en ... de ontdekking van aardolie in de Noordzee in 1969. Sinds Stavanger uitgekozen werd voor de aan-landverwerking van de olieproductie in de Noorse sector, is de economische groei niet meer te stuiten. Ingrijpende infrastructuurwerken gaan daarbij gepaard met een com-

Gamle Stavanger, palend aan de ferryhaven, met zijn houten stapelhuizen en woningen ooit de thuishaven van scheepslui

Het 13de-eeuwse Utstein klooster met naastliggend kerkhof

promisloos respect voor het cultuurhistorisch erfgoed, waar zowel de historische houten stadskern *Gamle Stavanger* als de omliggende rotsachtige heideflanken van de fjords voordeel uit halen. Maar voor hoe lang nog?

De keuze van ASCE (*Association for Significant Cemeteries in Europe*) om haar jaarlijkse algemene vergadering in 2007 te houden in Stavanger was hoe dan ook allesbehalve vanzelfsprekend en groter contrast met het Italiaanse Verona het jaar voordien was nauwelijks denkbaar.

De jaarvergadering in het gloednieuw *Arkeologisk Museum*, namens de zowat 107 leden (met Rusland als nieuwste lid) bijgewoond door een 83 deelnemers van zowat 17 nationaliteiten, nam alvast een aanvang met de verkiezing van een nieuwe voorzitter ter vervanging van stichtend voorzitter en bezieler van de Bolognese *Certosa* begraafplaats Mauro Felicori (en onafscheidelijke schaduw Dottore Valentina Lanza). Snel werd duidelijk dat de mannelijke kandidaat Luigi Valentino Balladore, hoofd van de Milanese begraafplaatsen minder bijval zou genieten dan de Catalaanse Luisa Yzaguirre, communicatieverantwoordelijke voor de begraafplaatsen van Barcelona. De toekomst zal uitwijzen of haar meer emotioneel programma vanuit het hart de juiste keuze was naast de concrete, *no nonsense* krijtlijnen van haar mannelijke uitdager. Stijl, stiptheid en soberheid kenmerkten alleszins de Noorse aanpak van het daarop aansluitend driedaags

colloquium, waar vanuit diverse invalshoeken de sociale betekenis van begraafplaatsen werd belicht in de huidige maatschappij.

Onaangekondigd was de openingslezing van Ekaterina Strelets namens de vier man tellende Russische delegatie van begraafplaatsverantwoordelijken. Allen lid van een in 2000 opgerichte vereniging ("*Funeral Business Association*") beoogen ze het herstel van de schade die tijdens het Sovjet regime berokkend werd aan het erfgoed van de meer dan 80 begraafplaatsen van Sint-Petersburg. De toon werd gezet door de sterke delegatie uit Kroatië, met de voorstelling van het project van de Faculteit voor Archeologie van Zagreb tot herstel van de beschermde Varaždin begraafplaats. Ruim een eeuw geleden aangelegd naar het ontwerp van landschapsarchitect Herman Haller, verantwoordde de jaarlijkse 60.000 bezoekers een over 5 jaren gespreide investering van 720.000 € voor de verjonging van dit landschappelijk park, de meest waardevolle graftekens inclusief.

Het thema *Rouw* werd ingeleid door Magne Utle, dominee in Bergen (Noorwegen); een vrij ontredderende 'kansel' toespraak die ondubbelzinnig duidelijk maakte dat ruim 84% van de Noorse bevolking tot de kerk behoort, met overigens frappante gevolgen voor de kerkhoven en begraafplaatsen zoals later zou worden vastgesteld. Glimlachen, zoniet schateren was toegestaan bij Ray Batson, woordvoerder van *Dead Ireland*, die de

begraafplaats als *Ontmoetingsplaats* met een verbazende bagage en spitse humor benaderde vanuit de onverwachte, zeer menselijke zelfkantjes: "*One way*" richtingaanwijzers, of "*There are very few cemeteries with a restaurant or café*". De kern van zijn overzicht viseerde nochtans in het bijzonder de rijke waaier aan mogelijkheden tot passieve recreatie – waaronder het "*Dark Tourism*" van Holocaust en oorlogsbegraafplaatsen die cultuurhistorische begraafplaatsen te bieden hebben naast hun primordiale functie; waarmee opnieuw aansluiting wordt gevonden met de basisidee achter het keizerlijk Decreet van Napoleon (1804) en de creatie van het *Cimetière du Père Lachaise* in Parijs, hét archetype van de 19de-eeuwse begraafplaats. In zijn rijk gestoffeerde bloemlezing van toepassingen in West- en Noord-Europa scoorde overigens ook de conservator van de Gentse begraafplaatsen, met initiatieven waar plaatselijke bevolkingsgroepen en schoolgaande jeugd betrokken waren.

Vergeten we de slechts matig door de meer empirische congresgangers gewaardeerde spelletjes van de Noorse *environmental psychologist* PhD. Oddvar Skøveland, waarvan de teneur ons totaal ontging.

De lezing *Thanatology. Research and Development* van Maria Angela Gelati, een boeiende introductie tot de nog onder Napoleon – als koning van Italië – aangelegde maar lange jaren aan haar lot overgelaten landelijke

begraafplaats (1810-1923) van Carragio (Italië), legde de vinger op de sinds kort onderkende didactische waarde van de plek als zeldzame getuige van een 'archaische' visie op begraafplaatsen. Intussen verheven tot erfgoed, wordt de begraafplaats opengesteld voor culturele activiteiten zoals geleide bezoeken, tentoonstellingen en concerten.

De Noorse kunsthistoricus Oddbjørn Sørmoen bracht een uiterst voortreffelijk cultuurhistorisch overzicht van de Europese kerkhoven en begraafplaatsen, vanaf de Atheense Kerameikos en de Romeinse Via Appia, over de trotse Victoriaanse begraafplaats van Glasgow en de aangrijpende Joodse in Praag – "*wich had to become a monument of a deceased culture*", tot en met de Duitse WO II begraafplaats van Trondheim (Noorwegen) met de herkenbare landschappelijke aanleg, doch hier aan een meeroever. Even kon men een engel horen overvliegen bij de moederziel verlaten kleine begraafplaats van Grotle, Bremanger (Noorwegen) op een plateau aan de rand van een inham, de schaarse grafsteles verborgen achter hoge graswallen: "*it's grandeur lies in its simplicity*", maar ook "*de sea is not far, digs year by year, and will soon sink the community ...*".

Erhard Rauch, algemeen directeur van de begraafplaatsen in Wenen, presenteerde met bewonderenswaardige bescheidenheid de op zijn initiatief gerealiseerde, ruim 45' lange film-documentaire *The living Graveyard* (2006): het verloop van de seizoenen op het *Zentralfriedhof*, doch verrassend vanuit het standpunt van de alom aanwezige fauna, en adembemend (DVD verdeeld door *Media Wien*, post@mediawien.at).

Landschapsarchitecte Naomi Wilde, verbonden aan de gemeentediensten van Bærum (Noorwegen) en derhalve betrokken bij de aanleg van nieuwe begraafplaatsen, stelde van meet af aan de pertinente vraag "*Is a cemetery also a public parc?*" of, met andere woorden, kunnen nieuw aangelegde begraafplaatsen ook nog een andere functie krijgen? En wat is hierbij voor het publiek aanvaardbaar en wat niet? Een duidelijk door het in Noorwegen

sacrosante familiale zondagsstappen-in-de-wijde-natuur gedragen benadering waar wij, spijs de 200 jaar geleden vernieuwende visie van Napoleon, nog verre niet aan toe zijn. De hedendaagse begraafplaats evolueert trouwens geleidelijk aan van een verzamelaarsplaats van kostelijke mausolea naar een plek voor herdenking.

Kirsten Lunde, landschapsarchitecte en professor aan de Noorse universiteit voor wetenschappen, wist in haar uiteenzetting de specifieke kenmerken van de kerkhoven en begraafplaatsen in Noorwegen te duiden (aandacht voor de site, ongecompliceerd en compact), de invloed van de 19de-eeuwse parkbegravingenbeweging met *Vestre Gravlund*, Oslo (1902) als vroegste realisatie, de overweldigende impact van het functionalisme na 1950 en het daarmee gepaard gaand bedroevend streven naar "*social equality*", te weten de systematische vervanging van de oudste neoklassieke graftekens door banale eenvormigheid. Zij ging evenmin voorbij aan het feit dat "*the relevant authority within the church must approve new cemeteries*", wat mede verklaart dat spijs de wetelijke mogelijkheid tot crematie sinds 1898 deze niet door de Noorse kerk wordt aanvaard, met een 33% beperkt blijft tot een stedelijk fenomeen, en de sinds 1997 toegelaten asverstrooiing op begraafplaatsen verboden blijft. Van de afsluitende lezingen onthouden wij in het bijzonder deze van de Deense Stine Digens Helwig, verbonden aan de Administratie voor Techniek en Leefmilieu, die met overtuigende realisaties op de begraafplaatsen van Copenhagen de aanwezigen een staalkaart bracht van de vele mogelijkheden tot ontsluiting door informatie en motivering van het – veelal jongeren – publiek, gepaste opvang – in hun eigen taal – van de verschillende bevolkingsgroepen met respect voor hun cultuur en overtuiging, aandacht voor de toegankelijkheid voor alle burgers, rolstoelgebruikers en fietsers inclusief, met als toemaatje de concrete plannen tot invoering van *touch screens* teneinde de bezoeker vlot te leiden naar de laatste rustplaats van de dierbare afgestorvene.

De 12de-eeuwse domkerk in Stavanger is de oudste van Noorwegen

De vooruitgang valt niet te stuiten, maar waar blijft de poëzie of, naar de woorden van de ook Russischkundige Ray Batson, die bij zijn bezoek aan de begraafplaatsen van Sint-Petersburg door een oud vrouwtje het graf werd gewezen van Dostojewsky met de woorden "*Fjodor, you have a visitor!*".

Geen colloquium zonder aansluitende *Tour*, in casu deze van Stavanger zelf – Lagård (1835 en 1882), Eiganes (1910) – en Sandnes (Høyland), maar ook het op hoge rotsen met wijs panorama over de Boknafjord ingeplante 12de-eeuwse kerkhof van Sørbø, of het aan de oever, in de schaduw van een boomgaard sluimerende kerkhof van het Utstein klooster, waarvan de stichting teruggaat tot de 9de eeuw en koning Harald Hårfagre ('met de mooie haren').

In een land waar landbouwgrond schaars is en woonkernen verplicht samenklitten op de onvruchtbare rotsflanken, vormen de idyllisch in het landschap verweven begraafplaatsen met ruim in de glooiende grasperken bemeten grafpercelen een plek waar levenden met gerust gemoed naar kunnen uitkijken.

De *proceedings* van het ASCE colloquium zullen over afzienbare tijd raadpleegbaar zijn op www.significantcemeteries.net
Info: asce@iperbole.bologna.it

M&L citaat

*"Er zijn mensen, die in hun omgeving een bijzondere plaats innemen.
Zij zijn de eenigen in den wijden omtrek, die zich voor oudheden interesseeren en
met ijver alles verzamelen, wat er in hun stadje bij grondwerken te voorschijn komt.
Zij vormen vaak het eenige adres, waar de werklieden met hun vondsten terecht kunnen
en waar zij, wanneer bij toeval eens een mooi gaaf stuk tin of aardewerk opgebaggerd wordt,
op een goede belooning kunnen rekenen.*

*Overal in ons land zijn deze mensen te vinden; in de oude vergeten stadjes,
die als verloren te midden van groene weiden liggen en in de oude vestingen,
die zich met hun groene wallen spiegelen in het rimpelende water van onze groote rivieren,
ook in de samenscholingen van deels vervallen, deels moderne behuizingen
van den breed bewogen Limburgschen bodem.*

*Voor hen heb ik dit hoofdstuk geschreven, want zij hebben er zeker behoefte aan.
De onwetende leeft gemakkelijker dan de sterveling, in wien een vaag vermoeden
is ontwaakt van het bestaan van een andere wereld."*

J.G.N. Renaud, Oud Gebruiksaardewerk, Allert De Lange, Amsterdam, 1948, p. 25.

▲
Jan van Eyckplein 8:
korbeelstel op de
eerste verdieping
(foto O. Pauwels)

▲
Jan van Eyckplein 8:
de sporenkap uit
het midden van de
15de eeuw
(foto O. Pauwels)

ene Thomaes Boonen het van de weduwe van de vorige eigenaar. Kort voor 1514 wordt het eigendom verkocht aan Lodewijk Springheel, een zeepzieder die het huis aan de industriële noden van deze bedrijfstak aanpast. (10)

Begin 16de eeuw immers wordt het vroegere achterhuis afgebroken en vervangen door een kleiner bouwvolume, nu slechts 6 meter diep. Het telde vier bouwlagen: een kelder waarvan het tongewelf slechts gedeeltelijk bewaard bleef, twee verdiepingen waarvan de balklagen met geprofileerde balksleutels behouden zijn, en de zolderverdieping die in de late 18de eeuw grondig werd verbouwd. De huidige kepers bestaan hoofdzakelijk uit gerecupereerde daksporen met getrokken telmerken. Op deze daksporen valt duidelijk af te lezen dat zij afkomstig zijn van een sporenkap met twee halfhouts verbonden hanenbalken, en met flieringbalken op schaargebinten; ook van deze gebinten en flieringbalken zijn nog elementen in de huidige dakkap aanwezig. De afstand tussen de schaargebinten bedroeg 2m40. Typologisch is deze kap identiek aan deze op het hoofdgebouw.

Op een schilderij van P. Ledoux uit omstreeks 1747 waarop dit gedeelte van de Spiegelrei is afgebeeld, is duidelijk te merken dat deze aanbouw oorspronkelijk een houten gevel had. (11)

De Rode Steen bleef tot 1581 eigendom van de familie Springheel en aangetrouwden. Toen een achterkleinkind van Lodewijk, Antonine Winckelman in 1571 het huis gingen bewonen, staakte echter de industriële activiteit. Haar man Jacob Casembroot was een internationaal bedrijvige koopman die zich enkel met handel inliet. Zij bleven er wonen tot Jacob, die deel had uitgemaakt van het Calvinistisch Bestuur, in 1584 uit Brugge werd verbannen. Van 1584 af werd het huis bewoond door Jan Wauckier en zijn echtgenote Katelijne vander Plancke, die er tot 1639 bleef wonen na de dood van haar echtgenoot in 1618. Jan Wauckier was wellicht actief in de graanhandel. (12) Aan hem valt wellicht de laatste bouwcampagne toe te wijzen die we in deze bijdrage zullen bespreken.

In de 17de eeuw wordt er een tweede bouwvolume toegevoegd, slechts 3 meter diep en 7 meter breed. Ook hier vinden we een tongewelf in de kelder, en op de verdiepingen balklagen met geprofileerde balksleutels. Op de gelijkvloerse verdieping werden in de huidige schouw resten aangetroffen van de oorspronkelijke haard. Haardwand en -wangen zijn uitgevoerd in kleine zwarte haardsteentjes en de (verdwenen) haardbalk rustte op geprofileerde zandstenen consoles. Tussen de haard en de gevel

▶ kant Spiegelrei bevond zich een brede hoge opening waarvan de houten latei rustte op zandstenen consoles. Ook dit huisje had een uitstekende houten gevel.

Spiegelrei 3: achtergevel van het 13de-eeuws gedeelte van het Huis Amsterdam (foto O. Pauwels)

Eind 18de eeuw en begin 19de eeuw grijpen eveneens verbouwingen plaats, en in 1877 wordt door architect L. Delacenserie een restauratie uitgevoerd die vooral vermeldenswaard is omdat zij de eerste is die door het stadsbestuur wordt gesubsidieerd onder het stelsel van de *Kunstige Herstellingen* waarmee aanvankelijk alleen restauraties van huisgevels, maar kort nadien ook nieuwbouw in een neo-Brugse stijl financieel werden ondersteund.

HUIS HET HOOGHE MANSCHIP

Het tweede, met zekerheid ook vroeg-13de-eeuws woonerf (13) wordt nu aan de kant van de Spiegelrei ingenomen door het huis Spiegelrei 2 en de eerste vier traveeën van Spiegelrei 3. Dit laatste bouwvolume is aantoonbaar het oudste op deze *hofstede*. In de nog gedeeltelijk vrijstaande linker zijmuur zijn bakstenen van een groot formaat én veldsteen zichtbaar, evenals een oorspronkelijk maar later verbouwd rondboogvenster.

▼ Spiegelrei 3: 13de-eeuws knopkapiteel van het huis Het Hooghe Manschip (foto O. Pauwels)

Het pand is binnenwerks 7m95 breed en 18 meter diep. De tweebeukige kelder is door vier zuilen in Doornikse kalksteen met 13de-eeuwse knopkapitelen in vijf traveeën ingedeeld. De zuilen droegen oorspronkelijk waarschijnlijk de zware onderslagbalk van de balklaag. Deze is vervangen door gordelbogen en gestucte graatgewelven die de datum 1670 dragen.

Rond het midden van de 15de eeuw was het huis eigendom van de Duitse hanzekoopman Henric Tarvacx en droeg toen de naam 't *Hooghe Manschip* of ook *Manschip van de Oosterlingen*. Het was dus een hostel dat uitsluitend voor Duitse kooplieden bestemd was, die er over een kamer en een kantoor konden beschikken, alsook stapelruimte in de kelder. Later komt het in het bezit van Jan de Boodt en krijgt dan de huisnaam *De Grooten Boodt*. In 1550 is het eigendom van zeepezieder Jan Dassonneville. Bij het huis hoorde ook nog een traptoren die te zien is op de stadskaart van Marcus Gerards van 1562. Later werd het steeds door handelaars bewoond. (14)

De huidige stenen voorgevel verving een houten uitstekende gevel op een stenen onderbouw zoals die nog afgebeeld staat op het reeds vermelde schilderij van Ledoux uit 1747.

HUIS AMSTERDAM

Het rechts van 't *Hooghe Manschip* gelegen bouwvolume van zes traveeën ontstond in 1837 toen aan het bestaande gebouw één bouwlaag werd toegevoegd en de laatgotische gevel werd bepleisterd en omgevormd tot een laatclassicistische lijstgevel. Voorheen stond hier een twee bouwlagen hoge gekanteelde schermgevel, waarachter twee nog oudere woonhuizen schuil gaan.

Het oudste volume, waarschijnlijk uit de eerste helft van de 13de eeuw, ligt rechts van de huidige ingang deur. Het is opgetrokken uit bakstenen van een groot formaat (30 x 8,5 cm) en was een relatief klein huis van type 2, met een breedte van 6m80 en een diepte van 13m20. Enkel het onderste gedeelte van de achtergevel en een deel van de linker zijgevel zijn op heden zichtbaar. Door latere verbouwingen zijn geen oorspronkelijke muuropeningen bewaard gebleven. Merkwaardig is wel de brede afschuining van de hoeken van de achtergevel.

Het tweede huis, links van de ingang deur is een groot diephuis van type 2,8 meter breed en 20m50

diep. Het oorspronkelijke huis was opgetrokken in bakstenen van het formaat 30 x 7 cm, en werd waarschijnlijk rond het midden van de 13de eeuw gebouwd. In de rechterzijgevel achteraan zijn nog drie oorspronkelijke maar verbouwde keldervensters zichtbaar. Het huis werd een eerste keer herbouwd in bakstenen van het formaat 24 x 5,5 cm.

De oudste gekende eigenaar van het Huis *Amsterdam* is Jacob van Hansame in 1350. Op het einde van de 15de eeuw was het in handen van schepen Servaas vander Scaghe. Op 22 mei 1485 woest er een grote brand in het huis, dat in 1508 nog steeds wordt omschreven als *een verbrande plaats*. Korte tijd later komt het eigendom in handen van schepen Jan de Boodt, die reeds het linker buurhuis bezat. Nog later in de 16de eeuw waren er timmerlieden gevestigd. (15)

HUIS VAN DEN DUNEN

Tot voor kort werd aangenomen dat het eerste, vóór 1223 opgerichte refugehuis van de cisterciënzermonniken van de Duinenabdij te Koksijde aan de Potterierei lag waar, na het verlaten van de abdij in 1632, een nieuwe abdij werd gebouwd, die zelf in 1833 tot Groot Seminarie werd herbestemd. Zorgvuldig onderzoek door Toon De Meester heeft echter aangetoond dat deze veronderstelling gebaseerd was op een verkeerde interpretatie van de locatie *Houtbrekersdam*, die in de 13de-14de eeuw niet moet gesitueerd worden aan de Potterierei, maar aan de Spiegelrei. Dit *Huus van den Dunen*, zoals het in 1256 werd genoemd, was gelegen op een erf dat nu wordt ingenomen door de huizen Spiegelrei 4 tot 6 waar één huis later de naam *De Witte Meunynck* droeg en een ander de huisnaam *Ten Dune Ezel*. (16) Het bouwhistorisch onderzoek in deze drie panden heeft aangetoond dat het vroeg-13de-eeuwse *Huus van den Dunen* moet gesitueerd worden in het pand Spiegelrei 5. Deze identificatie biedt eveneens een antwoord op de vraag waarom dit huis qua typologie en opbouw zo afwijkend is van alle andere 13de-eeuwse woonhuizen die tot nu werden onderzocht. (17)

Het oudste gebouw op dit erf was oorspronkelijk 16 meter diep en 8,7 meter breed, en stond ongeveer 8 meter achter de huidige rooilijn opgesteld. Het is opgetrokken in bakstenen van een groot formaat (31 x 7,5 cm) en was verdeeld in een zijkaante voorbouw (waarvan enkel de twee zijgevels bewaard bleven) en een rechthoekige achter-

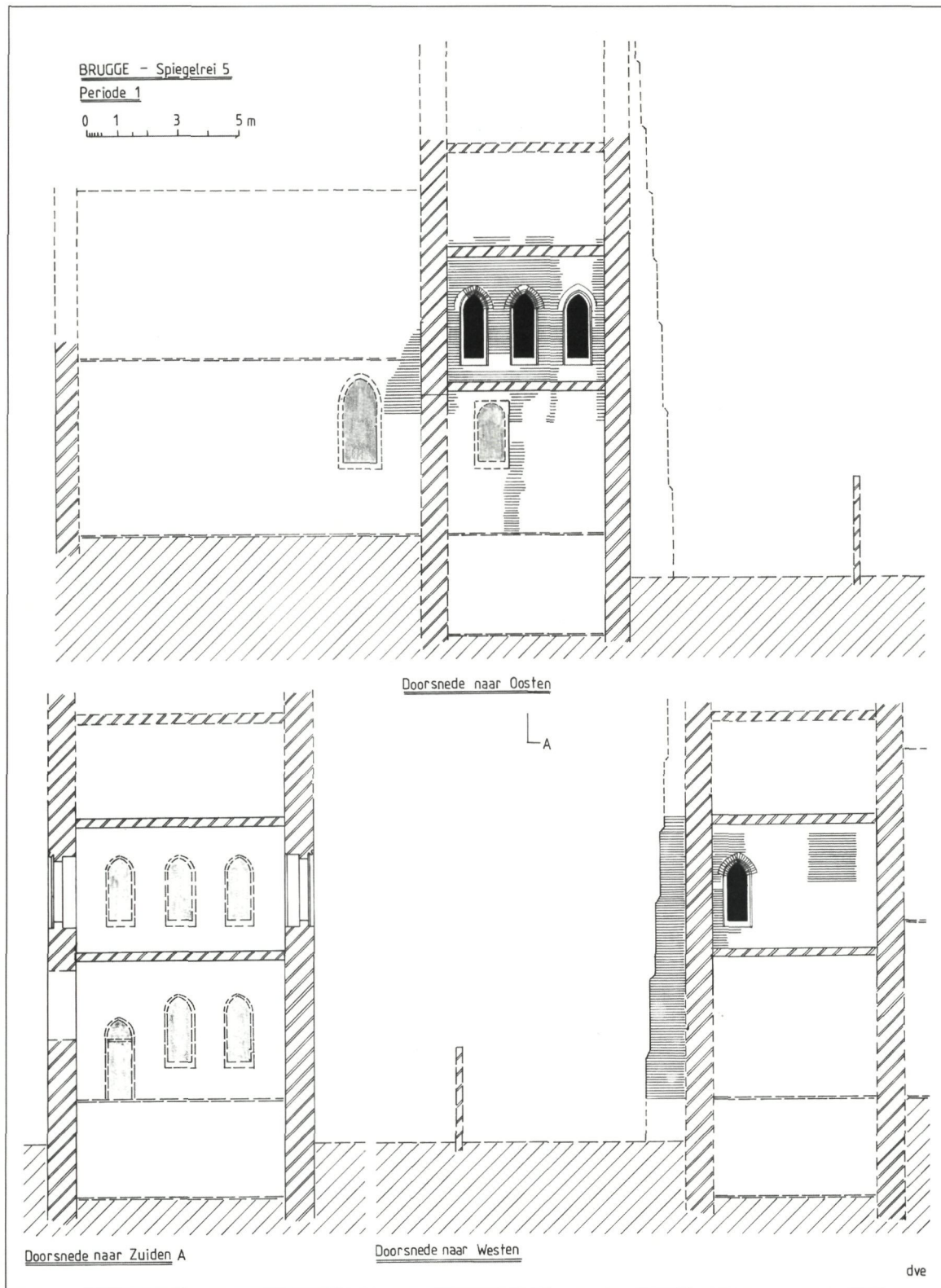
bouw die nagenoeg volledig verdween, op enkele 'afgeslankte' muurresten na. De oorspronkelijke muren zijn 95 cm dik.

Tegen de voorgevel stonden massieve steunberen opgesteld, waarvan er één over een hoogte van 9 meter bewaard bleef. Uit het verloop van deze steunberen kan afgeleid worden dat er minstens één verdieping is verdwenen en dat de muren van dit gedeelte ongeveer 16 meter hoog waren opgetrokken. Op gelijkvloers niveau zijn de bewaarde zijgevels minstens 15 cm achteruit gehakt, waardoor ongetwijfeld veel sporen verdwenen; wel bleven resten bewaard van een rechthoekige vensternis waarin waarschijnlijk een rondboogvenster was geplaatst. Ook is duidelijk dat er tegen de linker muur een grote haard stond opgesteld.

De eerste verdieping daarentegen is aanzienlijk beter gedocumenteerd. In de linker zijgevel bevindt zich links een 65 cm breed en 190 cm hoog spitsboogvenster dat ook aan de buitenzijde goed bewaard bleef en daar gevat is in een spitsboognis die afgewerkt is met een rondstaaf. De binnenzijde van het venster is afgewerkt met een velling. Rechts van dit venster is de buitenmuur volledig blind, en zijn er aan de binnenzijde uitbraaksporen van een grote haard aangetroffen. In de rechterzijgevel bevonden zich drie soortgelijke spitsboogvensters waarvan er één nagenoeg volledig bewaard bleef. De onderdorpel is uitgevoerd in Artesische kalksteen. De hoogte van deze verdieping kan gereconstrueerd worden op ongeveer 4 meter.

Van de achterbouw, de huidige tuin, is bijzonder weinig bewaard gebleven. De achtergevel is nog herkenbaar maar werd beduidend achteruit gehakt; de linker zijmuur verdween nagenoeg volledig, terwijl in de rechtergevel aan de buitenzijde het onderste gedeelte van een 110 cm breed (spitsboog)venster met rondstaaf werd aangetroffen. Een reconstructie van deze achterbouw is bijgevolg nagenoeg onmogelijk. Toch menen we uit het feit dat het huis reeds in de vroege 14de eeuw werd uitgebreid tot tegen de rooilijn te mogen afleiden dat deze achterbouw zeker niet evenveel bouwlagen telde als de voorbouw, en wellicht als een zaal van één bouwlaag moet worden geïnterpreteerd. De situering van het enige bewaarde venster wijst alvast in die richting.

De twee bouwvolumes samen vormen aldus een merkwaardig geheel: vooraan een woontoren van minstens 16 meter hoog en waarschijnlijk afgedekt met een tentdak, en daarachter een zaalgebouw,

◀ Spiegelrei 5: reconstructie van het vroeg-13de-eeuws *Huus van den Dunen* (tekening auteur)

binnenwerks 6m70 breed en 11 meter diep en met een maximale nokhoogte van ongeveer 12 meter. De aanwezigheid van vensters in beide zijgevels toont aan dat het gebouw volledig vrijstond op een erf van ongeveer 850 m². Aangezien we uit het archiefonderzoek weten dat dit merkwaardig

ensemble kan geïdentificeerd worden als het refugehuis van de cisterciënzers van Koksijde, veronderstellen we dat het zaalgebouw dienst deed als *dormitorium*, terwijl de woontoren dienst deed als dagverblijf (aanwezigheid van haarden). In dergelijke *refugia* konden de monniken hun wereldse

▶ Spiegelrei 5:
binnenzijde van
vroeg-13de-eeuws
spitsboogvenster
(foto O. Pauwels)

zaken met stedelingen afhandelen, en in tijden van oorlog waren het veilige toevluchtsoorden. (18)

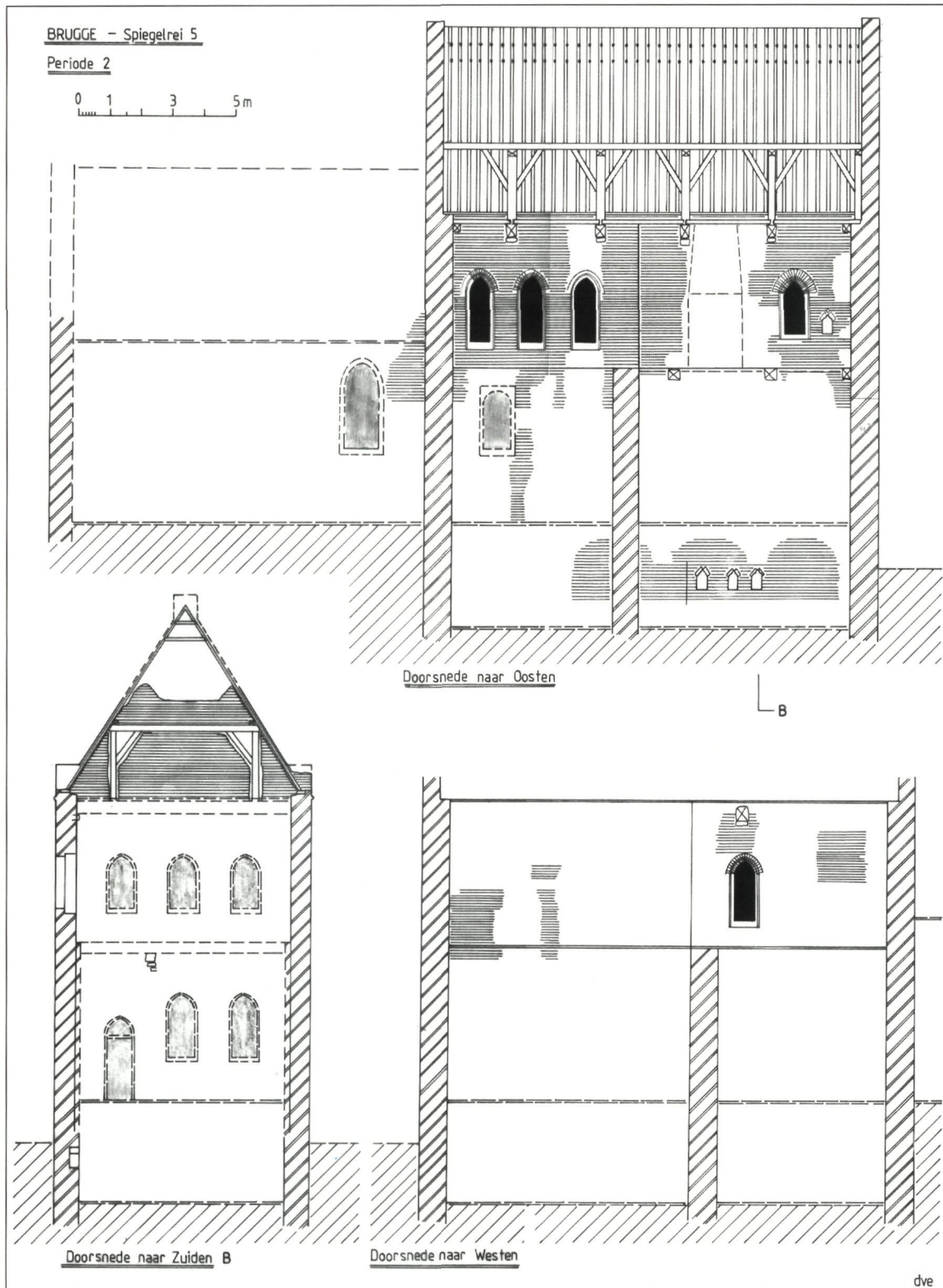
Zoals reeds vermeld werd dit refugehuis omstreeks 1300 grondig verbouwd. De vroeg-13de-eeuwse voorbouw werd tot zijn huidige hoogte herleid en aan straatzijde uitgebreid met een 8 meter diep voorhuis. Dit betekent dat er toen een woonhuis van type 3 ontstond, al dan niet met behoud van het oude zaalgebouw. Deze evolutie heeft wellicht te maken met het feit dat de cisterciënzers in de 14de eeuw een nieuw refugehuis begonnen uit te bouwen aan de Potterierei, op de plaats waar in de 17de eeuw de nieuwe Duinenabdij zou gebouwd worden. (19)

Het nieuwe bouwvolume werd opgetrokken in bakstenen van het formaat 29 x 6,5 cm, en was onderkelderd. In de rechter kelder muur zijn drie kaarsnissen aanwezig waarvan één met een keperboog en twee met een driepas zijn afgewerkt. De kelder werd in de 17de eeuw overwelfd en was oorspronkelijk waarschijnlijk met een balklaag overdekt. De gelijkvloerse verdieping leverde weinig bouwsporen op, tenzij een duidelijke situering van de balklaag

op 4m75 boven vloerniveau. In beide zijgevels bevonden zich wellicht vensters.

Zoals in het oudste huis bleef ook hier de eerste verdieping beter bewaard. In de rechter zijmuur werd een goed bewaard spitsboogvenster blootgelegd, 65 cm breed en 160 cm hoog, en aan binnen- en buitenzijde afgewerkt met een velling. Links van dit venster bevond zich duidelijk een haardconstructie, terwijl rechts ervan een kaarsnis met driepas werd aangetroffen. De balklaag van deze verdieping lag, getuige de balkgaten op 4 meter boven vloerniveau. Op dit niveau was er geen dwarsmuur die het huis in voor- en achterhuis indeelde.

De kepers in de huidige 17de-eeuwse dakkap zijn bijna alle hergebruikte daksporen in dennenhout. Zij meten in doorsnede gemiddeld 7,5 op 7,5 cm, zijn voorzien van getrokken telmerken en waren onderling verbonden door twee halfhouts verbonden hanenbalken waarvan er een drietal bewaard bleven. Het is weinig waarschijnlijk dat deze daksporen uit het vroeg-14de-eeuwse dak afkomstig zijn. In 1489 brandde *De Witte Meunynck* immers grotendeels af, terwijl het ook ongebruikelijk zou zijn dat er in een vroeg-14de-eeuwse kap reeds dennenhout zou gebruikt zijn. Het enige betrouwbare

Spiegelrei 5:
reconstructie van
het huis
omstreeks 1500
(tekening auteur)

spoor van deze kap is te vinden aan de binnenzijde van de voorgevel: hier bevindt zich immers de uitsparing voor een standjuk met korbelen dat deels in de muur was ingewerkt. Naar analogie met gekende voorbeelden, en op basis van de locatie van de moerbalken van de eerste verdieping, veronderstel-

len we hier een sporenkap met flieringen die aan straatzijde rustten op een standjuk en voor het overige op vier schaar- of kromstijlgebinten. In de rechterzijgevel zijn op dit niveau, vlak onder de kaaimuur van de dakgoot, resten bewaard van een waterlijst, uitgevoerd in afgeronde bakstenen.

Dit, en opnieuw de aanwezigheid van vensters in de zijgevels, wijst erop dat het huis in de vroege 14de eeuw nog altijd een vrijstaande constructie was.

In de loop van de 15de eeuw doen de cisterciënzers hun eigendom aan de Spiegelrei van de hand. (20) Zoals reeds vermeld werd het huis grotendeels vernield door een brand in 1489. In 1498 was het *herbouwde huis* eigendom van Herman Cortsac die ouderling was van de Duitse kooplieden in Brugge, en nadien van zijn zoon Jan die makelaar was van beroep en in het stadsbestuur zetelde. In de 16de eeuw was het huis eigendom van de timmerliedenfamilie De Meester. (21)

De volgende grote verbouwing is te situeren in de 17de eeuw, waarschijnlijk naar aanleiding van het feit dat in 1636 het rechts gelegen perceel wordt bebouwd (Spiegelrei 6, dat op heden de naam *De Witte Monnik* draagt). De twee bovengrondse verdiepingen maken plaats voor drie verdiepingen, de kelder wordt overwelfd en ook de indeling van de binnenruimtes wordt grondig gewijzigd. De vroeg-13de-eeuwse voorgevel van het oorspronkelijke gebouw verdwijnt hierbij volledig. De oorspronkelijke dwarsmuur tussen toren en zaalgebouw, die intussen achtergevel van het huis was geworden, verdween pas in 1850 toen bij een volgende verbouwing het huis met ongeveer 1 meter werd ingekort en aan straatzijde de 17de-eeuwse trapgevel werd omgebouwd tot de huidige lijstgevel.

HUIS HOLLAND

De volgende *hofstede* wordt nu aan de zijde van de Spiegelrei ingenomen door de huizen Spiegelrei 7 en 8. Spiegelrei 8 werd in 1985 afgebroken maar speelde hoogstwaarschijnlijk geen rol in ons verhaal (zie verder), Spiegelrei 7 daarentegen is wel belangrijk. Achter de huidige, 17de-eeuwse bakstenen straatgevel gaat immers een veel ouder huis schuil dat in twee fasen werd opgetrokken. (22)

Het oudste gedeelte dateert uit de eerste helft van de 13de eeuw en is een relatief klein diephuis van type 2, opgetrokken in bakstenen van het formaat 30 x 8 cm; binnenwerks is het 6m70 breed en 8m40 diep. De kelder is nu overdekt met 17de-eeuwse graatgewelven die rusten op een zware centrale zuil, die mogelijks nog tot de oorspronkelijke bouwfase behoort. In de rechter zijmuur steken twee kaarsnissen met keperboog. Op de gelijkvloerse verdieping werd het oorspronkelijke plafond verhoogd en bleef van de oude balklaag enkel de centrale moer-

balk bewaard; deze was verstijfd door middel van korbeelstellen waarvan enkel de balksleutels met een kwartrond profiel bewaard bleven. Ook de centrale moerbalk van de eerste verdieping is nog voorzien van soortgelijke balksleutels. In de linker zijmuur zit opnieuw een kaarsnis met keperboog. De huidige bakstenen straatgevel verving waarschijnlijk een uitkragende houten gevel.

Waarschijnlijk in de tweede helft van de 13de eeuw en ten laatste omstreeks 1300 wordt er een achterhuis bijgebouwd (baksteenformaat 29 x 6 cm) en ontstaat er een woning van type 3. De achtergevel is nog oorspronkelijk maar bevat geen herkenbare oorspronkelijke deur- of vensteropeningen, op een dichtgemaakt keldervenster na. Ook hier zijn de centrale moerbalken in de lengterichting van het huis aangebracht. Over dit huis, dat in de 16de eeuw de huisnaam *Holland* droeg, zijn voorlopig geen vroege archivalische gegevens bekend.

HUIS DE MANE

In 1985 werden de huizen Spiegelrei 8, 9 en 10 afgebroken en vervangen door nieuwbouw, zodat hier geen bouwhistorisch onderzoek meer mogelijk is. Dit is bijzonder jammer want De Meester en Schotte vermelden in hun studie het huis *De Mane* dat in 1319 eigendom was van ene Gillis Cruucx, en volgens hen gelegen was op het perceel waar nu Spiegelrei 8 staat. (23) Een blik op het kadastraal plan Popp uit 1865 leert echter dat nr. 8, net als nr. 10 kleine, slechts ongeveer 4 meter brede huizen waren, waarvan weinig waarschijnlijk is dat zij uit deze vroege bouwperiode stammen. Het huis nr. 9 daarentegen was een ongeveer 7m20 breed en 12m40 lang diephuis dat qua afmetingen beter aansluit bij de andere 13de- en vroeg-14de-eeuwse woonhuizen in deze buurt. (24) Als hypothese stellen wij dan ook voor om de *hofstede* waarop in 1319 het huis *De Mane* stond te identificeren met het erf dat aan de kant van de Spiegelrei door het huidige pand nr. 9 wordt ingenomen.

HUIS TEN ROSENHOET

In 1905 werd de bestaande lijstgevel van het huis Spiegelrei 11 vervangen door een trapgevel naar een ontwerp van de Brugse architect Huib Hoste. Ook het interieur van het huis werd gedeeltelijk gewijzigd. Dit alles maakt dat enkel in de achtergevel de vroege oorsprong van het 6 meter brede en 15 me-

ter diepe huis nog afleesbaar is. Het onderste deel van deze gevel (tot en met de eerste verdieping) is uitgevoerd in bakstenen van het formaat 29 x 6 cm; het bovenste gedeelte werd, waarschijnlijk in de 16de eeuw, herbouwd. De vensters van de drie verdiepingen zijn gevat in doorlopende vensternissen met afgeschuinde hoeken, en die bovenaan bekrond worden door een segmentboog. Het zoldervenster is gevat in een rondboognis met velling.

Zoals reeds vermeld in de inleiding worden in een oorkonde van 20 januari 1322 (25) negen huizen vermeld *buter kuetelwijcpoorte over tsoninxbrughe*, dit is het oostelijk deel van de Spiegelrei. Toon De Meester en Bernard Schotte die de oorkonde bestudeerden zijn er in geslaagd om acht van deze negen huizen vrij nauwkeurig te situeren. Alleen voor het eerste huis in de lijst vonden zij in de archieven geen aanwijzingen die konden leiden tot een situering van het huis. Aangezien echter van alle volgende vroeg-14de-eeuwse *hofsteden* de eigenaar gekend is, en de opsomming in de oorkonde vrij consequent van west naar oost verloopt, achten wij de kans groot dat het erf waarop nu Spiegelrei 11 staat, geïdentificeerd kan worden met *die hofstede daer thuus up staet dat wilen was Jan Sceppers*. Hopelijk kan verder archiefonderzoek uitwijzen of het huis dat reeds in 1428 de naam *Ten Rosenhoet* droeg, inderdaad ooit toebehoorde aan deze Jan Scepper.

HUIS TEN SCIETE

In hetzelfde renteboek uit 1428 waarin *Ten Rosenhoet* wordt vermeld (26), wordt rechts hiervan het huis *Ten Sciete* gesitueerd, genaamd naar een vroegere eigenaar, Jan Sciet, die zelf de voorloper was van Michiel Metteneye. Dank zij dit spuurwerk konden De Meester en Schotte aantonen dat het huis *Ten Sciete* te vereenzelvigen is met de in 1322 genoteerde *hofstede daer Michiels huus Metten eye up staet*.

Zij situeren het huis in het linker gedeelte van Spiegelrei 13, dat in 1858 ontstond door het samenvoegen van twee oudere panden. Op de Popp-kaart van 1865 zijn de twee bouwvolumes echter nog herkenbaar en blijkt het linker huis slechts 4 meter breed en 10 meter diep te zijn. Het is dan ook zeer onwaarschijnlijk dat het vroegere Spiegelrei 12 kan vereenzelvigd worden met het vroeg-14de-eeuwse huis van Michiel Metteneye. Een betere kandidaat hiervoor is het eigenlijke Spiegelrei 13, dat op de

Popp-kaart 9 meter breed en 11 meter diep is. Daar in dit huis nog geen bouwhistorische prospectie kon worden uitgevoerd, is het vooralsnog onzeker of dit bouwvolume volledig teruggaat tot de vroege 14de eeuw, dan wel in een latere fase werd uitgebreid. Het feit dat op de stadkaart van Marcus Gerards van 1562 op deze plaats een breedhuis staat afgebeeld, lijkt eerder de tweede mogelijkheid te suggereren.

HUIS TEN KEYSERICKE

Rechts van het huis *Ten Sciete* lag *Ten Keysericke* dat De Meester en Schotte vereenzelvigen met *die hofstede daer se Pieter Heldebolles weduwen huus up staet* uit de oorkonde van 1322. Zij situeren dit huis in het rechtergedeelte van het huidige Spiegelrei 13, maar hoogstwaarschijnlijk is Spiegelrei 14 een betere kandidaat. Het huis maakt nu deel uit van de basisschool De Spiegelrei; deze verweving stamt uit

▼
Spiegelrei 14:
sokkel van de
straatgevel met
links de
oorspronkelijke
toegangsdeur
tot het huis
Ten Keysericke
(foto O. Pauwels)

de tijd toen de Jezuïetenorde in 1767-1768 niet alleen het nieuwe gebouw kocht dat de plaats had ingenomen van het vroegere natiehuis van de Engelsen (zie verder), maar eveneens de vier links ervan gelegen huizen. Het vroeg-14de-eeuwse huis van Pieter Heldebolle is ondanks de inkapseling in een groter complex nog goed herkenbaar als een oorspronkelijk bouwvolume: het is opgetrokken in bakstenen van het formaat 28 x 6 cm, is binnenwerks 6 meter breed, 14m90 diep en door een tussenmuur verdeeld in een 9 meter diep voorhuis en een 5m50 diep achterhuis en behoort aldus tot huistype 3. Van de voorgevel behoort enkel het onderste gedeelte nog tot de oorspronkelijke bouw-fase; links bevindt zich een 1m70 brede deuropening waarvan de bakstenen omlijsting voorzien is van een uitholling en rust op zandstenen geprofileerde basementen. (27) Deze deuropening werd dichtgemaakt toen het huis in de 16de eeuw werd herbouwd. Deze her- of verbouwing wordt geda-teerd in 1565 door een (weliswaar hermaakte) gevelsteen. Tot dezelfde periode behoort waarschijnlijk de sporenkap die over een lengte van 6m80 is bewaard gebleven, zij het in verbouwde toestand. De lichte daksporen zijn onderling halfhouts verbonden door één hanenbalk en rusten op (nu nog drie) gestapelde schaargebinten. De hanenbalken rusten op de bovenste flieringen.

HUIS TER ZEE

In 1517 stonden rechts van *Ten Keysericke* twee kleine huisjes én het huis *Ter Zee*. Dit huis wordt niet vermeld in de oorkonde van 1322, maar wordt wel reeds vernoemd in 1302. (28)

Van dit huis, dat te situeren valt op de plaats waar zich nu het voorplein en het ingangsbouw van de school *De Spiegelrei* bevinden, werd geen enkel spoor teruggevonden.

Rechts van *Ter Zee* stond in 1517 het huis *De Coninck*. Deze twee diephuizen zijn goed herkenbaar op de stadskarta van Marcus Gerards; tussen deze twee en *Ten Keysericke* toont de kaart een open ruimte waar wellicht de twee kleine huisjes stonden die in 1517 worden vermeld. Rechts van *De Coninck* staat de imposante toegangspoort tot het erf van het huis *Ryckenburgh*.

HUIS RYCKENBURGH

Zoals terloops reeds vermeld, kochten de jezuiteten in 1767 een nieuw gebouw dat in 1756 was ge-

bouwd op de plaats van het vroegere natiehuis van de Engelsen. Dit huis was door hen in gebruik in de periode 1574-1585 waardoor het sindsdien de naam *Inghels Huus* droeg, maar was oorspronkelijk gekend onder de naam *Ryckenburgh* en werd waarschijnlijk omstreeks 1400 gebouwd. Het verving toen twee huizen die in de oorkonde van 1322 zijn vermeld: enerzijds *die hofstede daer ser Gillis Clawards weduwe huus up staet* en anderzijds *die hofstede daer Michiel Meyards huus up staet*. Bij de bouwhistorische prospectie kon enkel worden vastgesteld dat de straatmuur van de huidige middelste kelder opgetrokken is in bakstenen van het formaat 29 x 6 cm. Andere sporen of aanwijzingen uit deze vroegste bouw-fase werden niet aangetroffen.

Ook van het latere *Ryckenburgh* werden nauwelijks sporen teruggevonden. Enkele keldermuren en -openingen zijn weliswaar opgetrokken in bakstenen van het formaat 26/27 x 6 cm, maar het bleef onduidelijk of het hier om oorspronkelijk metselwerk dan wel hergebruik van oude bakstenen ging. Uit de configuratie van de kelders kan echter wel worden afgeleid dat het huis *Ryckenburgh* kleiner was dan het gebouw dat in 1756 in de plaats kwam; het was wellicht ongeveer 17 m breed, terwijl het 18de-eeuwse gebouw 27 meter breed is.

Het laat-14de- of vroeg-15de-eeuwse huis *Ryckenburgh* is niet alleen afgebeeld op de kaart van Marcus Gerards, waar de linker zijgevel en de achterkant te zien zijn, maar werd ook geïllustreerd door Sande-rus die in 1735 de straatgevel vastlegde. Het breedhuis telt negen traveeën waarin de vensters van de eerste verdieping in rondboognissen zijn gevat. De gevel is afgewerkt met drie arkeltorentjes, terwijl ook de muur waarin de toegangspoort is gesitueerd van een arkeltorentje is voorzien. (29)

HUIS DE MAERMINNE

Recht tegenover *Ryckenburgh* maar ervan gescheiden door het smalle Schrijnwerkersstraatje stond reeds in 1284 het huis *De Maerminne*, gesitueerd *supra fossatum ex portam de wijc*. Dit zou er op kunnen wijzen dat het Schrijnwerkersstraatje oorspronkelijk een omwalling of versterkingsgracht was die deel uitmaakte van de eerste stadsomwalling van 1127, en dat dus alle nog te vermelden huizen gelegen waren buiten deze eerste omwalling, maar in de Koetelwijk, een grondgebied dat toebehoorde aan de heerlijkheid van het Praatse en pas rond 1283 bij de uitbreiding van de stad werd verworven. (30)

Schrijnwerker *Jan metten Aex* was in 1284 eigenaar van dit huis waarvan echter bijzonder weinig is bewaard gebleven. Enkel in de kelder werd metselwerk met bakstenen van het formaat 28 x 6,5 cm aangetroffen. Het huis werd immers in de 17de eeuw nagenoeg volledig herbouwd; de kelder (binnenwerks 4m70 breed en 18m25 diep) is overdekt met gewelven op gordelbogen. De kepers van de (slechts nog gedeeltelijk) 17de-eeuwse kapconstructie rusten op flieringen én gordingen die gedragen worden door schaargebinten waarop nokgebinten met een horizontaal hout. Het huis *De Maerminne* is nu het linkergedeelte van Spiegelrei 16, een dubbelhuis dat in 1743 ontstond door het samenvoegen van twee afzonderlijke panden.

HUIS TEN VANNEKIN

Het rechtergedeelte van Spiegelrei 16 werd door De Meester en Schotte geïdentificeerd als *die hofstede daer Adaems Scrinewerkers huus up staet twelke wilen was Pieters van Hoedeleem* uit de oorkonde van 1322. Het huis droeg later de huisnaam *Ten Reghen-*

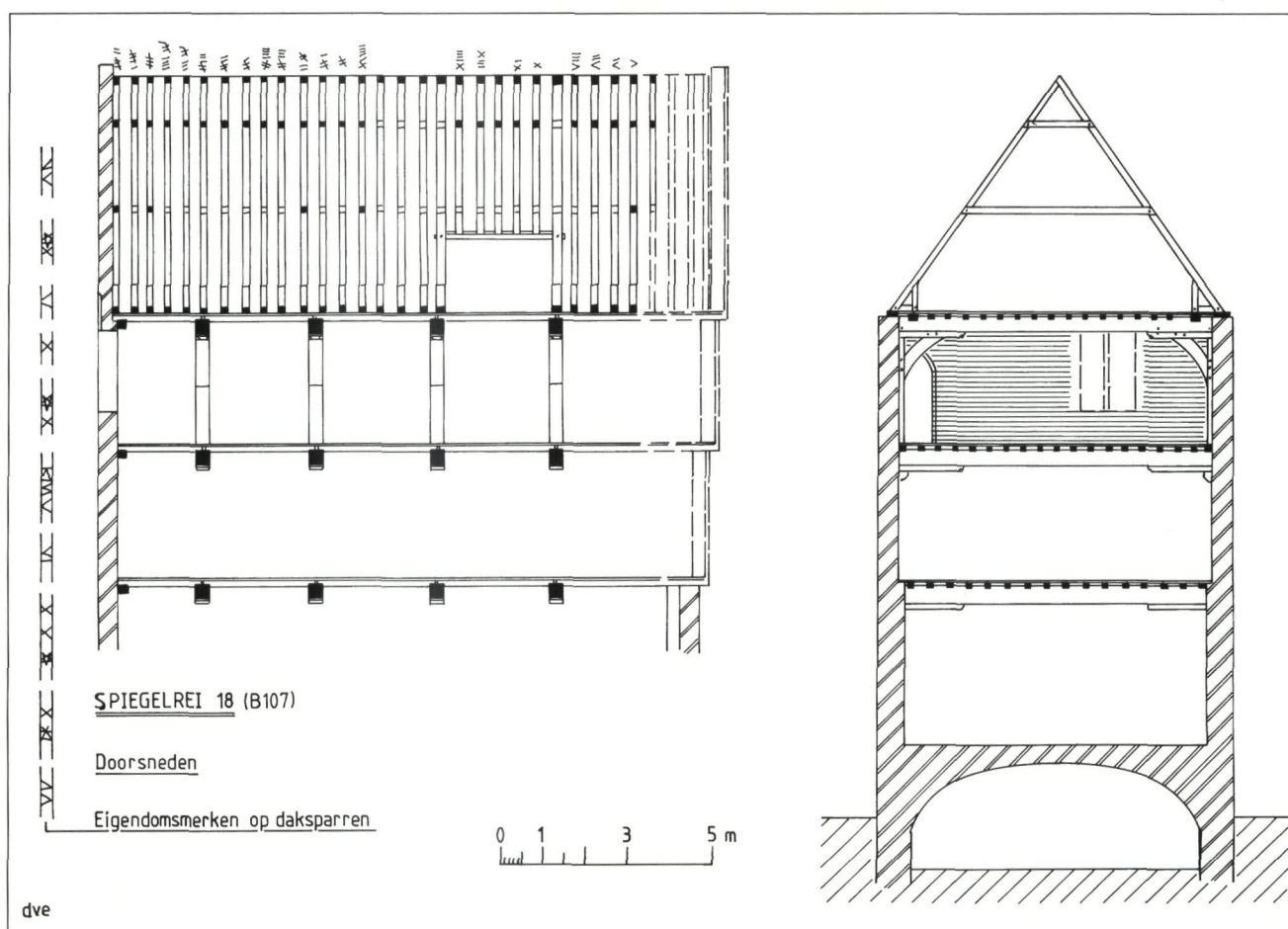
boghe maar heette oorspronkelijk *Ten Vannekin* (een voorwerp om water mee te scheppen of te hozen) (31).

Ook dit huis werd in de 17de eeuw volledig herbouwd. De kelder (binnenwerks 6m40 breed en 11m35 diep) is overdekt met gewelven op gordelbogen die op een centrale zuil rusten. De kapconstructie bestaat uit schaargebinten én nokgebinten met een horizontaal hout.

HUIS TEN ZWAERDEKINNE

Rechts van *Ten Vannekin* lag in de 15de eeuw het huis *Sint-Victor* dat in 1580 omschreven wordt als een pand dat is opgetrokken op een plaats waar ooit drie huizen stonden. Volgens De Meester en Schotte was het meest links gelegen huis in de 14de-15de eeuw gekend onder de naam *Ten Zwaerdekinne*. Bouwhistorisch onderzoek en -prospectie hebben achter aangetoond dat in het bouwblok Spiegelrei 17 tot 21 slechts één pand terug te vinden is waarvan de oorsprong minstens teruggaat tot de 14de eeuw, namelijk Spiegelrei 18. Achter een neogoti-

▼
Spiegelrei 18:
balklagen en dak-
kap van het
Ten Zwaerdekinne
(tek. auteur)

► Spiegelrei 24:
de 15de-eeuwse
natuurstenen gevel
van Ten Mortiere
(foto O. Pauwels)

sche trapgevel uit 1899 gaat immers een veel ouder huis schuil waarvan de precieze oprichtingsdatum voorlopig nog onduidelijk blijft maar dat (op bouwhistorische gronden) ten laatste in het tweede kwart van de 14de eeuw is te situeren. Het huis is binnenwerks 7m10 breed, 13m10 diep en heeft een nokhoogte van 17m40. De kelder is nu overdekt met een tongewelf, en de balklagen van gelijkvloerse en eerste verdieping zijn aan het oog onttrokken door stucplafonds, maar op de tweede verdieping zijn nog de korbeelstellen zichtbaar die de vier moerbalken verstijven. Links in de achtergevel bevindt zich op dit niveau een dichtgemetselde smalle deuropening met spitsboog, die vroeger waarschijnlijk toegang bood tot een uitkragende houten latrine. Van een venster in de achtergevel bleef enkel de spitsboogvormige vensternis bewaard. Deze achtergevel is volledig 15de/16de eeus en is opgetrokken in bakstenen van het formaat 22 x 5 cm.

Aanzienlijk ouder is echter de kapconstructie: een (weliswaar later verstevigde) enkelvoudige sporenkap met voetraveling en twee hanenbalken. Hanenbalken, standzonen en blokkelen zijn allen halfhouts met de daksporen verbonden. De hanenbalken zijn vastgezet met een houten toognagel en twee smeedijzeren nagels, terwijl de standzonen enkel met smeedijzeren nagels zijn opgenageld. De getrokken telmerken bevinden zich op de hanenbalken en verlopen van voor- naar achtergevel. De kap telde oorspronkelijk 32 sporenparen waarvan de eerste drie echter weggenomen werden toen de oorspronkelijke uitkragende houten gevel werd vervangen door een bakstenen gevel. Tussen sporenparen 9 en 15 bevindt zich rechts een 2m50 brede raveling voor de rookkanalen van de haarden. Op een aantal daksporen zijn diverse eigendomstekens aangebracht, waarschijnlijk in twee opeenvolgende reeksen, want één reeks lijkt gedeeltelijk uitgewist bij het bij-schaven of -zagen van de daksporen. Voor het dendrochronologisch onderzoek van deze kap werden 8 stalen genomen, waarvan er slechts drie konden gebruikt worden voor het berekenen van een gemiddelde curve. De zwakke resultaten bij vergelijking met de standaardcurve leverden geen duidelijke datering op maar enkel een hypothese: het hout werd waarschijnlijk gekapt tussen 1333 en 1348. (32)

Dit zou betekenen dat deze kapconstructie niet de oorspronkelijke kap is, maar tot een verbouwing behoort want het huis wordt voor het eerst vermeld in 1293 toen het eigendom was van Johannes Kestevoot; iets later (1307) is het huis eigendom van Gerard vanden Zwaerdekinne, en in 1322

wordt het omschreven als *die hofstede daer Verma-rien huus Jans weduwe van Ruddervoorde up staet twelke men heet ten zweerdekinne*. (33) Zoals reeds vermeld wordt deze *hofstede* nu ingenomen door de panden Spiegelrei 17 tot 21.

HUIS DE CLEENE MORTIER

Rechts van *Ten Zwaerdekinne* lag in 1322 *die hofstede daer die husinghen up staen die wilen waren meesters Jans Neckers*. Bouwhistorisch onderzoek tijdens verbouwingswerken in 2002 heeft inderdaad de oude oorsprong van het pand Spiegelrei 22 bevestigd. Het huis is opgetrokken in bakstenen van het formaat 29 x 7 cm, is binnenwerks 4m70 breed en 14m10 diep en behoorde oorspronkelijk tot het type 2. Van dit oorspronkelijke huis bleven slechts enkele muurfragmenten bewaard. Rechts onderaan in de voorgevel bleven wel resten bewaard van een 1m65 brede deuropening. De blokken in Doornikse kalksteen zijn afgewerkt met een kraalprofiel en bleven bewaard tot een hoogte van 65 cm.

Rond 1500 werd het huis ingrijpend verbouwd en door een binnenmuur verdeeld in een 5m60 diep voorhuis en een 8m20 diep achterhuis. Op kelderniveau bevindt zich nu vooraan een tongewelf, achteraan een houten zoldering. Op de gelijkvloerse verdieping zijn vooraan drie moerbalken aanwezig met balksleutels met kwartrond profiel die toebehoorden tot korbeelstellen; in het achterhuis bevinden zich twee lichtere moerbalken. Op de eerste verdieping bleef vooraan één moerbalk bewaard, oorspronkelijk met korbeelstellen. De onderzijde van de balk vertoont nog resten van een waarschijnlijk vroeg-16de-eeuwse sjabloonschildering: gestileerde bloemmotieven in witte verf, vergelijkbaar met deze in het achterhuisje van Spiegelrei 24. (34) De balklaag achteraan en de kapconstructie zijn nieuw.

In de oorkonde van 1322 heeft het pand nog geen huisnaam, maar bij het opstellen van de *Zestendelen* (35) in 1580 wordt het huis *De Cleene Mortier* genoemd, en vermeld samen met het buurpand Spiegelrei 23 dat de naam *De Grootte Mortier* draagt.

HUIS TEN MORTIERE

In de oorkonde van 1322 heet dit huis echter gewoon *Ten Mortiere* en gaat het om *die hofstede daer Pauwels huus van Dudzele up staet twelke men heet*

ten moertiere ende wilen was Willems Sackers. Er kon voorlopig nog geen bouwhistorisch onderzoek in dit pand worden uitgevoerd, zodat de vroege oorsprong ervan nog niet kon worden bevestigd. Duidelijk is evenwel dat het huis in de 15de/16de eeuw nagenoeg volledig werd herbouwd als een huis van type 2. Het huis is binnenwerks 5m90 breed en 11m50 diep, de nokhoogte bedraagt 17m30. De voorgevel is volledig in natuursteen opgetrokken: Doornikse kalksteen voor de onderbouw en kalkzandsteen voor de verdiepingen. In 1884 gebeurde er een grondige en 'verfraaiende' restauratie die echter de oorspronkelijke aanleg grotendeels intact liet. De ingang deur en vensters van de gelijkvloerse verdieping zijn gevat in rondboognissen waarvan het boogveld is ingevuld met gekoppelde spitsboogjes met driepassen. De vensters van de bovenverdiepingen zijn telkens gevat in doorlopende rondboognissen, opnieuw met spitsboogjes en driepassen. De bestaande dakkap behoort eveneens tot deze bouw fase en is een sporenkap met één hanenbalk per sporenpaar, en rustend op vijf schaargebinten. Tegen zowel voor- als achtergevel zijn een aantal daksporen verbonden door een schuin geplaatste windlat. Tot 1768 vormde dit huis één geheel met het rechts ervan gelegen huis *Ten Zwartem Leeuw*, dat waarschijnlijk rond 1486 werd opgetrokken, maar nu deel uitmaakt van Spiegelrei 24. (36)

► HUIS TEN WALLE

Genthof 48: zijgevel van het huis De Sperrewaere (foto O. Pauwels)

Het rechter gedeelte van dit statige herenhuis was oorspronkelijk opgetrokken in bakstenen van het formaat 28 x 6 cm, en kan op basis van dendrochronologisch onderzoek gedateerd worden in de tweede helft van de 13de eeuw. (37) Het is binnenwerks 6m50 breed en 16m40 diep, had een nokhoogte van ongeveer 13 meter en behoorde tot het type 3. Het was immers door een nu verdwenen brandmuur verdeeld in een 9m80 diep voorhuis en een 6 meter diep achterhuis. In de linker zijmuur van de kelder treffen we spaarnissen aan die met een rondboog zijn afgesloten. In de voorste kelder bevonden zich twee moerbalken met korbeelstellen waarvan de muurstijlen op consoles in Doornikse kalksteen rustten; in de achterste kelder bevond zich één centrale onderslagbalk op consoles. De bewaarde daksporen uit deze periode hebben een uitgesproken rechthoekige sectie en vertonen inkavelingen voor twee hanenbalken.

In de eerste helft van de 14de eeuw vond een omvangrijke verbouwing plaats waarvan vooral een

opmerkelijke lavabonnis op de eerste verdieping vermeldenswaard is. Verder is duidelijk dat de moerbalken van de eerste verdieping door korbeelstellen waren verstijfd. De dakkap uit deze periode is een herstelling/aanvulling van de oorspronkelijke constructie, namelijk een enkelvoudige sporenkap met twee hanenbalken per sporenpaar. Dendrochronologisch onderzoek wees uit dat het hout voor deze verbouwing nà 1309 werd gekapt. De huidige waarschijnlijk 18de-eeuwse bakstenen straatgevel kwam vermoedelijk in de plaats van de oorspronkelijke uitragende houten gevel.

De vroegste vermelding van het huis dateert uit 1371 wanneer het eigendom is van Brugs schepen en raadslid Jacop Vande Walle en de huisnaam *Ten Walle* draagt. In 1399 is het in het bezit van ene Richard Clampaert en wordt het huis reeds aangeduid als *Ten Anker*. (38)

HUIS DE SPERREWAERE

Tijdens de verbouwingen in Spiegelrei 24 kon worden vastgesteld dat de linkerzijgevel van het rechter buurhuis volledig is opgetrokken in bakstenen van het formaat 30 x 6,5 cm; ook de onderbouw van de rechterzijgevel is in dezelfde

bakstenen gemetseld. Tussen beide panden bevindt zich een ongeveer 15 cm brede *osendrop*. Het vroeg-13de-eeuwse huis dat nu in twee afzonderlijke woningen is opgedeeld, is ongeveer 8 m breed en 22 meter diep, en door een brandmuur verdeeld in een groot rechthoekig voorhuis (nu Genthof 48) en een kleiner achterhuis (Genthof 46, dat nog niet kon worden onderzocht). Dit zeer grote huis behoorde aldus tot huistype 3.

De huidige gevel kant Spiegelrei waar zich tot 1937 de voordeur bevond dateert integraal uit de 18de eeuw en verving waarschijnlijk een uitkragende houten gevel. De rechterzijgevel van Genthof 48 is, op de onderbouw na, 16de-eeuws en is voorzien van kruiskozijnvensters in vijf rondboognissen met een rondstaaf-omlijsting. In de (sterker verbouwde) voorgevel van Genthof 46 zijn soortgelijke maar iets lagere rondboognissen merkbaar. Op basis van sporen in de linker zijgevel kan gesteld worden dat het 13de-eeuwse huis één verdieping hoger was dan het huidige gebouw en dus drie bovengrondse verdiepingen én een zolder omvatte. In de *Zestendelen* van 1580 wordt dit hoekhuis *De Sperrewaere* genoemd en wordt de Abdij van Ten Duinen als eigenaar aangeduid. (39)

HUIS DEN BIEBUYCK

Het laatste woonerf of *hofstede* die we bespreken ligt niet aan de Spiegelrei maar is het enige oude bouwperceel in dit grote bouwblok dat nog niet aan bod kwam; het is gelegen op de hoek van het Genthof en het Schrijnwerkersstraatje. Dat het hier effectief om een oud erf gaat valt af te leiden uit de opsomming van de hier gelegen huizen in de *Zestendelen* van 1580. Dan is immers niet alleen het hoekhuis, *Den Biebuyck* geheten, eigendom van ene Michiel Waukier maar eveneens de vier hierop aansluitende huisjes in het *Schrijnwerckerstratkin*. Vanaf 1600 valt het eigendom echter uiteen en worden de huisjes bij diverse huizen aan de Spiegelrei gevoegd. (40) Bij gebrek aan bouwhistorisch onderzoek in het hoekhuis zelf is het aannemen van een vroege oorsprong voor dit huis alleen een hypothese, die echter ondersteund wordt door het feit dat in 1284 ene Blancard Outbrekere eigenaar was van een huis in de Schrijnwerkersstraat. (41) Aangezien de naam *Outbrekere* verwijst naar ambachtslieden die zich bezig hielden met het ruwe bewerken en splijten van hout, en de verkoop ervan in het klein, moet deze 'houtbreker' toch over een behoorlijk erf hebben beschikt waarop zijn houtvoorraad

kon worden opgeslagen. Het erf van *Den Biebuyck* is in dit geval een goede kandidaat, die echter nog door verder onderzoek zal moeten worden nagekeken.

BESLUIT

Het samenbrengen van bouwhistorisch en archivalisch onderzoek heeft voor dit bouwblok een samenhangend verhaal opgeleverd dat echter nog lacunes vertoont die niet allemaal door verder onderzoek zullen kunnen ingevuld worden: sommige woonhuizen zijn onherroepelijk verdwenen en de kans dat hier ooit archeologisch onderzoek wordt uitgevoerd is klein, zeker op korte termijn. Desondanks bleek het mogelijk om met vrij grote nauwkeurigheid 20 *hofsteden* te lokaliseren en identificeren die in twee duidelijke groepen kunnen ingedeeld worden. De eerste groep (tussen Jan van Eyckplein en Schrijnwerkersstraat) ligt waarschijnlijk binnen de eerste stadsomwalling en telt 12 hofsteden. Opvallend hierbij is dat de eerste vijf erven allen tot de eerste helft van de 13de eeuw teruggaan. We kunnen aannemen dat deze vijf behoren tot de nieuwe woon- en handelswijk die door het aanbrengen van belangrijke ophogingen omstreeks 1200 in dit deel van de stad werd gecreëerd. (42) Of ook de andere zeven erven hiertoe kunnen gerekend worden is helaas onduidelijk: de twee gekende woonhuizen dateren uit minstens de tweede helft van de 13de eeuw, terwijl de andere verdwenen zijn. In de tweede groep is de situatie iets duidelijker: daar is van de 8 hofsteden er slechts één met zekerheid in de vroege 13de eeuw te situeren, terwijl er slechts 2 onzeker zijn. Het lijkt ook logisch dat dit bouwblok dat buiten de eerste stadsomwalling lag, en ook geen stadsgebied was, pas later tot ontwikkeling werd gebracht. Dat het vroeg-13de-eeuwse huis eigendom was van de Abdij van Ten Duinen is wellicht een significant gegeven dat echter door verder archivalisch en historisch onderzoek zal moeten worden uitgespit.

The building archaeologist rests his case.

Dirk Van Eenhooge is archeoloog en erfgoedconsulent bij RO West-Vlaanderen

EINDNOTEN

- (1) Voor een situering van deze stadsbuurt, zie VAN EENHOOGHE D., *Middeleeuwse Brugse huizen: bouwhistorisch onderzoek in de Florentijnse Loge en het Huis Hertsberghe in de Academiestraat*, in *M&L*, jg. 21, nr.2, 2002, p. 33.
- (2) DE MEESTER T. en SCHOTTE B., *De Koetelwijkpoort en de Houtbrekersdam aan de Spiegelrei*, in *Brugs Ommeland*, nr. 42/4, 2002, p. 195-218. Voor de geschiedenis van deze buurt verwijzen wij naar dit artikel. In de eigen bijdrage gebruiken we enkel de gegevens over de woonhuizen.
- (3) DE MEESTER T. en SCHOTTE B., *o.c.*, p.214.
- (4) Zie bijvoorbeeld VAN EENHOOGHE D., *Twee 13de-eeuwse domeinen in de Sint-Jansstraat te Brugge*, in *Brugs Ommeland*, nr. 42/3, 2002, p. 139-162.
- (5) In dit huis werd in de periode 1999-2002 een uitgebreid bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd als voorbereiding van en tijdens verbouwingswerken naar een ontwerp van architect H. Davans die ons de nodige opmetingsplannen bezorgde, waarvoor dank.
- (6) EECKHOUT J. en HOUBRECHTS D., *Charpentes et caves médiévales à Bruges* (onuitg. dendrochronologisch verslag), Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, 25 april 2002, p. 18-22.
- (7) *Verslag van de onderzoeksresultaten van de Werkgroep Huizengeschiedenis van vzw Levend Archief Brugge. De Rode Steen*, 2001, p. 10-11.
- (8) DEVLIEGHER L., *De huizen te Brugge*, Tielt, 1975, p. 147.
- (9) FRAITURE P., *Fiche d'analyse dendrochronologique. Maison sis Jan Van Eyckplein 8, lambris de plafond* (onuitg. dendrochronologisch verslag), Université de Liège, 9 juli 2002.
- (10) *Verslag Werkgroep Huizengeschiedenis*, p. 12-13.
- (11) DEVLIEGHER L., *o.c.*, ill. III.
- (12) *Verslag Werkgroep Huizengeschiedenis*, p. 17-18.
- (13) In dit en het volgende huis, waarin nu Hotel Amsterdam is gevestigd kon vanzelfsprekend geen bouwhistorisch onderzoek worden uitgevoerd. Er vond wel een oppervlakkige prospectie plaats, en een opmeting van de eerste kelder.
- (14) BEERNAERT B., SCHOTTE B. en VAN EENHOOGHE D., *Middeleeuws Brugge*, in BEERNAERT B. e.a., *Brugge op zijn kant*, Brugge, 2002, p. 34-35.
- (15) *Ibid.*
- (16) DE MEESTER T. en SCHOTTE B., *o.c.*, p. 210.
- (17) Het oorspronkelijke bouwhistorisch onderzoek had plaats in 1998 maar kon worden vervolledigd toen in 2004-2005 het pand bij Hotel Amsterdam werd gevoegd en verbouwd naar ontwerp van architect P. Saelens.
- (18) BEERNAERT B., SCHOTTE B. en VAN EENHOOGHE D., *o.c.*, p. 35.
- (19) DE MEESTER T. en SCHOTTE B., *o.c.*, p. 210.
- (20) *Ibid.*
- (21) BEERNAERT B., SCHOTTE B. en VAN EENHOOGHE D., *o.c.*, p. 35.
- (22) De bouwhistorische prospectie in dit huis gebeurde in 2006.
- (23) DE MEESTER T. en SCHOTTE B., *o.c.*, p. 210.
- (24) De enkele 'betwistbare' situeringen van deze onderzoekers stammen ongetwijfeld uit hun aanname dat in 1322 de Spiegelrei reeds een gesloten gevelrij was. Hierdoor komen hun situeringen een paar keer terecht op kleinere huizen die pas in de 15de of 16de eeuw werden opgericht op gronden die in de vroege 14de eeuw nog onbebouwd waren.
- (25) Rijksarchief Brugge, Oud Archief O.L.Vrouwewerk, Kapelanj van het altaar van Sint-Nikolaas in de parochiekerk van Sint-Gillis, oorkonde nr. 76.
- (26) DE MEESTER T. en SCHOTTE B., *o.c.*, p. 218.
- (27) De bouwhistorische prospectie in dit huis gebeurde in 2006.
- (28) DE MEESTER T. en SCHOTTE B., *o.c.*, p. 199.
- (29) DEVLIEGHER L., *o.c.*, afb. 879.
- (30) DE MEESTER T. en SCHOTTE B., *o.c.*, p. 207.
- (31) *Ibid.*
- (32) EECKHOUT J. en HOUBRECHTS D., *o.c.*, p. 50-53.
- (33) DE MEESTER T. en SCHOTTE B., *o.c.*, p. 199.
- (34) VAN EENHOOGHE D., *Middeleeuwse Brugse huizen: bouwhistorisch onderzoek in de huizen In Sint-Jacobs en Den Ancker*, in *M&L*, jg. 21, nr.5, 2002, p. 57.
- (35) Een reeds uit de 13de eeuw stammende zesdelige administratieve indeling van het stadsgebied. Het eerste kadaster werd in 1580 aangelegd volgens deze indeling en heeft er de naam van overgenomen.
- (36) VAN EENHOOGHE D., *o.c.*, p. 54.
- (37) Voor een meer uitvoerige bespreking van dit pand zie VAN EENHOOGHE D., *o.c.*, p. 54-60.
- (38) SCHOTTE B., *Spiegelrei 24. Het Zwarte Leeuwen en Den Gouden Ancker* (onuitg. studie), 1996, deel 2, p. 1-2.
- (39) SCHOTTE B., *o.c.*, deel 1, p. 16.
- (40) *Ibidem*, p. 17.
- (41) DE MEESTER T. en SCHOTTE B., *o.c.*, p. 214.
- (42) DE WITTE H., *Wulpenstraat, Oosterlingenplein, Spiegelrei en Augustijnenrei*, in *Brugs Ommeland*, jg. 28, 1978, p. 305.

Jan D'hondt

HET HISTORISCH HUIZENONDERZOEK IN BRUGGE: VAN WERKGROEP TOT WEBSITE

►
Het huis Witte-
leertouwersstraat 46
met monumentale
poort en daarboven
een wapenschild

Het historisch huizenonderzoek gaat niet enkel na wanneer een huis is gebouwd of verbouwd. Even belangrijk naast dit bouwfysisch verhaal is de bewoningsgeschiedenis: wie heeft een bepaald huis of pand in eigendom gehad of bewoond en wat heeft hij of zij met dit onroerend goed aangevangen? Dit houdt dus in dat het onderzoek ter plaatse door kunsthistorici, bodem- en muurarcheologen noodzakelijk interdisciplinair moet worden aangevuld door een onderzoek in de archieven. Niet zelden

vindt men in archiefdocumenten over de eigenaars en bewoners fundamentele gegevens over het bouwfysisch luik van een huizenonderzoek. Reeds bijna 15 jaar lang propageert en coördineert het Brugse Stadsarchief dit onderzoek in de stad die erkend is als werelderfgoed en dus een overvloed aan historische huizen en monumenten bevat. Hieronder volgt een terugblik naar het ontstaan, de werking en de bereikte resultaten.

DE WERKGROEP HUIZENGESCHIEDENIS

Reeds tijdens de jaren 1970 en 1980 maakten twee vrouwelijke historici zich verdienstelijk op het vlak van bewoningsgeschiedenis van Brugse huizen. Bea Aricks en Catharine D'Hooghe zetten in een aantal publicaties de eerste krijtlijnen uit van de mogelijkheden en de waarde van het archiefonderzoek (1). Een nieuwe dynamiek kwam er na het in 1992 georganiseerde Gentse colloquium over huizenonderzoek in de Lage Landen. Er begon zich toen in Vlaanderen een hernieuwde en stijgende belangstelling voor het historisch huizenonderzoek af te tekenen. Een kleine Brugse kern van specialisten en geïnteresseerden vonden elkaar in enkele informele contacten. Een vaste structuur in de vorm van de Werkgroep Huizengeschiedenis werd in 1993 aangereikt door de pas opgerichte vzw Levend Archief. Deze vriendenkring van het Brugse Stadsarchief koos voor het huizenonderzoek als middel bij uitstek voor het aantrekken van een nieuw publiek en het vergroten van de naambekendheid (2). Na het organiseren in 1994 van een voordrachtenreeks werd overgegaan tot de oprichting van projectgroepen met vrijwilligers binnen de Werkgroep Huizengeschiedenis (3).

Elke projectgroep onderzoekt onder deskundige begeleiding gedurende één jaar de geschiedenis naar één bepaald pand. Dit resulteert in een omstandig verslag voorzien van bijlagen, illustraties en tekeningen. Sinds 1995 werden 20 huizen grondig onderzocht en het gedetailleerde verhaal verwerkt in een rapport. In *Archiefleven*, de nieuwsbrief van de vzw Levend Archief, worden deze rapporten

▼ Enkele publicaties uit de reeksen *Cahiers van Brugse Huizen* (bovenaan) en *Leven in Oude Huizen* (onderaan)

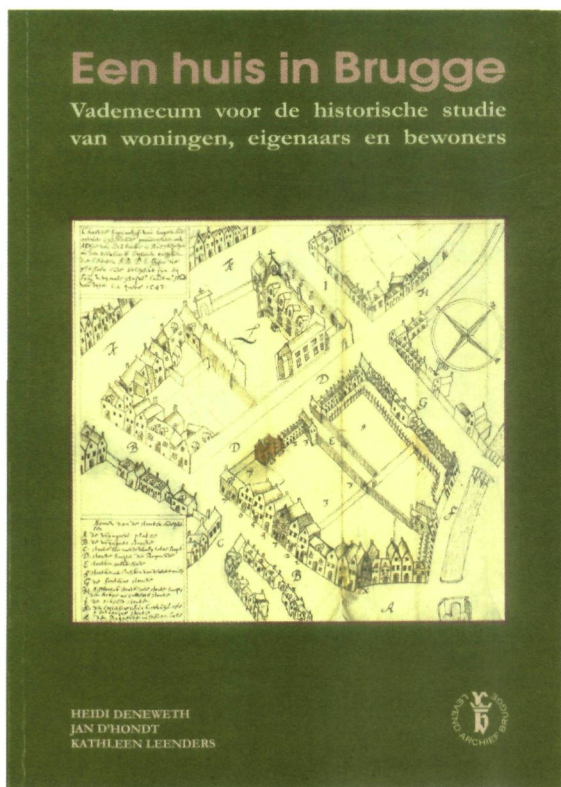

beknopt voorgesteld. Maar sommige van deze rapporten worden ook herwerkt tot een publicatie om zo een ruimer geïnteresseerde publiek op de hoogte te houden van de onderzoeksresultaten. Twee publicatiereeksen zagen ondertussen het levenslicht: een eerste reeks, *Leven in Oude Huizen*, bestaat uit wetenschappelijke monografieën over één bepaald huis of over een groep huizen (4). Een tweede reeks publicaties betreft de *Cahiers van Brugse Huizen*. Hier gaat het om beknopte en vlot geschreven brochures over een huis (5).

De Werkgroep Huizengeschiedenis en het Brugse Stadsarchief hebben op die manier een zekere naam en faam opgebouwd in dit *metier*. Dit onderzoek is vooral gericht op archiefonderzoek maar verloochent zeker niet het interdisciplinaire karakter door de inbreng van bouwhistorici en archeologen. Dit weerspiegelt zich in de samenstelling: naast een twintigtal vrijwilligers is er een vaste kern van begeleiders-specialisten bestaande uit vakhistorici en monumentenzorgers: Brigitte Beernaert (kunsthistorica, Dienst Monumentenzorg), Heidi Deneweth (historica), Bernard Schotte (historicus, Dienst Monumentenzorg), Ludo Vandamme (historicus, Historisch Fonds Openbare Bibliotheek) en Jan D'hondt (historicus en coördinator, Stadsarchief). Daarnaast is er een informele maar nauwe samenwerking met de Brugse archeologen, zoals Bieke Hillewaert (Raakvlak) en Dirk Van Eenhooge (Monumenten & Landschappen). Er wordt dus geijverd om zoveel mogelijk de gegevens uit de geschreven bronnen te confronteren met de gegevens in situ. Ook omgekeerd wordt bij het onderzoek van deze archeologen de Werkgroep Huizengeschiedenis en de begeleiders als volwaardige partner beschouwd (6). Een mooi voorbeeld van deze samenwerking is de eerste publicatie van Raakvlak over het Brugse Prinsenhof (7).

DE METHODE

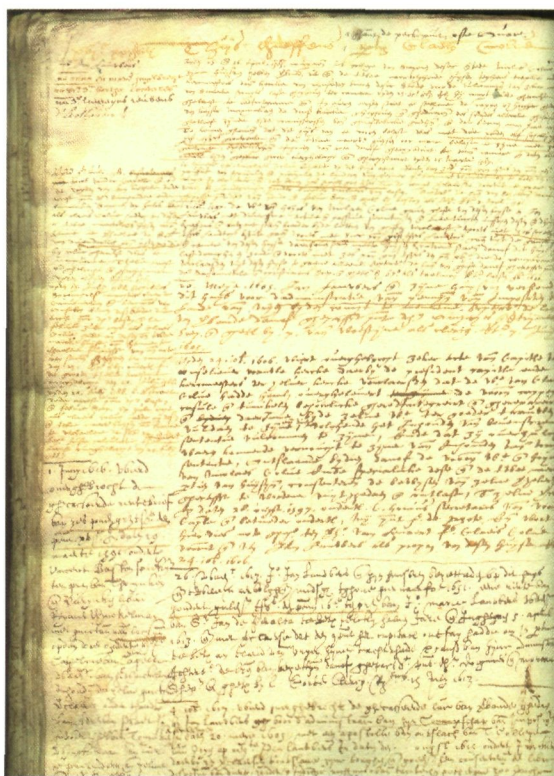
De methodiek voor het archiefonderzoek van het Brugse huizenonderzoek is pas sinds 1993 goed op punt gesteld. Toen is er voor het eerst een onweerlegbare link gevonden tussen het oud en het hedendaags kadaster waardoor foutieve toeschrijvingen voortaan tot het verleden behoren. De methodiek en het bronnenapparaat voor het Brugse huizenonderzoek zijn in 2001, met steun van de Koning Boudewijnstichting, overzichtelijk uitgegeven in een vademecum (8). Het onderzoek naar de geschiedenis van één bepaald pand focust zich op twee

▲ Het vademecum, uitgegeven in 2001, bewijst nog dagelijks zijn nut als werkinstrument en kompas voor de individuele house-detective

niveaus: dat van de eigenaars/bewoners en dat van het bouwfysische (het perceel met het gebouw). Voor wat betreft de eigenaars/bewoners wordt er eerst op basis van het oude en het nieuwe kadaster nagegaan wie de opeenvolgende eigenaars waren. Dit verticale onderzoek vormt het 'skelet'. Verder doorgedreven speurwerk in de breedte, in een resem archiefbronnen voorziet dit skelet van het nodige 'vlees en bloed'. In het onderzoek naar en de identificatie van een pand zijn vier coördinaten van belang: het huidige adres, het kadastraal perceelnummer, het Oostenrijks huisnummer en het oud kadastrummer. Bij deze start zijn er drie kaarten van onschatbare waarde: een hedendaags kadasterplan, het kadastraal plan Popp van 1865 en het panoramisch stadsplan van Marcus Gerards van 1562.

Het Stadsarchief bezit dus een uniek oud kadaster van de stad, beter bekend als de Registers van de *Zestendelen*. De term *Zestendelen* verwijst naar de bestuurlijke opdeling van de stad in zes delen of secties. In deze registers werden vanaf 1580 per huis alle eigendomsmutaties en hypotheek bijgehouden. Met andere woorden, vanaf 1580 kunnen alle

▲ Detail van het plan van Marcus Gerards, met Belfort en het gebied ten zuiden van de Markt. Dit plan is opge-maakt in 1562 enkele jaren vóór de start van de aanleg van de Zestendelen (1580)

◀ Folio 1638 uit het register van het Onze-Lieve-Vrouwestendeel bevat de eerste inschrijvingen van het huis De Peckepuut, Wollestraat 16 (Stadsarchief Brugge (SAB))

opeenvolgende eigenaars van één bepaald pand achterhaald worden, alsook alle daaraan verbonden erfdienstbaarheden, hypotheek, en zo meer. Na het overwinnen van de drempel van de paleografie, kan in een korte tijdsperiode een lijst van de opeenvolgende eigenaars sinds 1580 opgemaakt worden. Het Brugse Huizenonderzoek heeft van in het begin een positieve invloed gehad op een betere en efficiënte ontsluiting van het bronnenapparaat in het Brugse Stadsarchief. Zo werd in 1995 gestart met het systematisch invoeren, huis per huis, van de registers van de zestendelen. Dit langlopend project kan na 12 jaar terugblikken op een databank van het oud kadaster waarin alle inschrijvingen van 2650 van de 8000 huizen (of 1/3de) zijn ingevoerd (9).

HUIZENONDERZOEK EN DE STADSGESCHIEDENIS (10)

Het Brugse Huizenonderzoek boekte ondertussen al enkele belangrijke resultaten met betrekking tot de vernieuwende invalshoek die dit onderzoek aanlevert voor de stadsgeschiedenis en dit in al zijn facetten, van ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis tot de sociaal-economische en de mentaliteitsgeschiedenis. Deze nieuwe deuren worden geopend op basis van een individueel huizenonderzoek of van het onderzoek van een huizenblok.

Een eerste specifiek domein waar het huizenonderzoek resultaten kan voorleggen is het lokaliseren van individuele bewoners. Thematische huizenwandelingen vertrekken doorgaans vanuit de bewoner, een figuur die voor het thema of voor de algemene stadsgeschiedenis van belang is. Het onderzoek is erop gericht zijn of haar woonhuis te identificeren. Met de verfijnde methode van het huizenonderzoek kunnen ook hier merkwaardige resultaten worden geboekt of leiden tot de conclusie dat bepaalde zogenaamde belangrijke Brugse huizen verkeerd

▼ Het huis De Halleux, Oude Burg 21, werd vroeger beschouwd als het huis van Pieter Lanchals

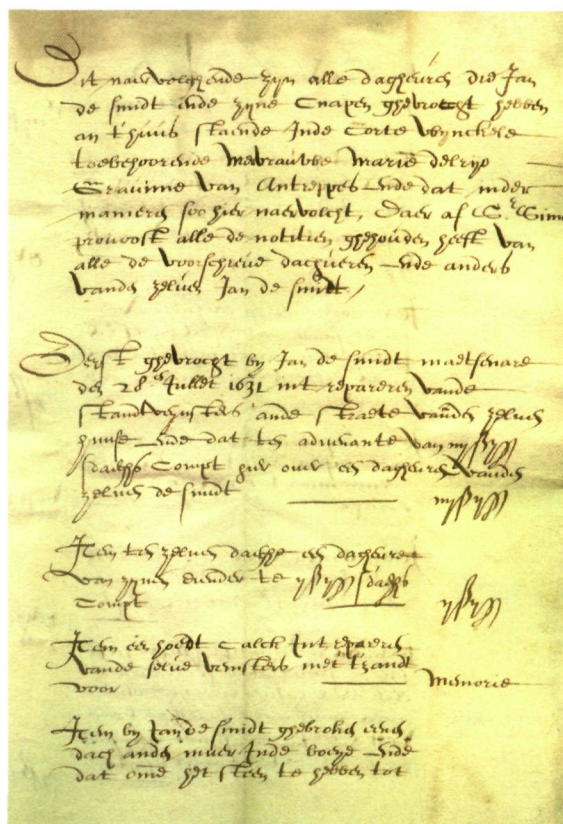

werden gesitueerd in een straat. Dat geldt bijvoorbeeld voor het statige herenhuis in de Oude Burg van de Brugse schout Pieter Lanchals die in 1488 werd terechtgesteld. Op de plaats van het huis van de schout met een zwaan in zijn blazoens, werd in de 17de eeuw een klooster gebouwd. Toch hangt er heden nog altijd een naambord aan de gevel van het 'verkeerde' huis, Oude Burg 21, met het opschrift "Hof Lanchals" (11).

Het huizenonderzoek in de breedte brengt niet zelden gegevens naar boven die de geschiedenis van het huis helpen verklaren, maar vooral ook het huis plaatsen binnen de macro-geschiedenis van de stad. Een voorbeeld:

Het huis Sint-Jacobs in de Twijnstraat, een weinig opvallende straat ten noordoosten van de Burg, was in de 15de eeuw bewoond door makelaars. Makelaars speelden een rol in de internationale handel. Ook andere huizen in de buurt verwezen naar de commerciële functie van de buurt. De meeste huizen beschikten over ruime kelders. Toen de internationale handel in de 16de eeuw van Brugge naar Antwerpen verschoof, verloor deze buurt haar han-

▼ Rekening van de verbouwwerken uitgevoerd door metselaar Jan De Smet aan een huis in de Kortewinkel, 1631 (SAB, Procesdossier nr. 13.567)

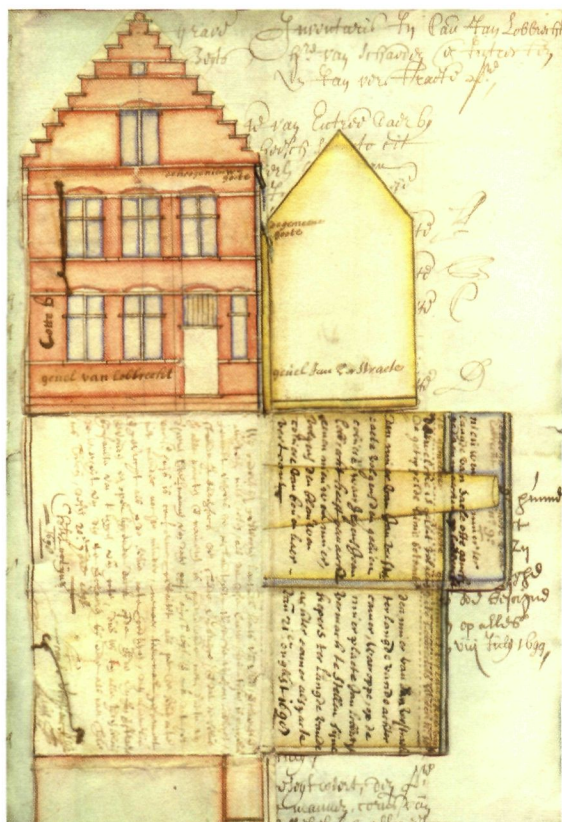

delsfunctie. De ruime woningen werden betrokken door een stadselite: ambtsadel, hogere geestelijkheid, topambtenaren. Omstreeks 1530 betrok Hiëronymus Clichtove het huis Sint-Jacobs. Na een intellectuele loopbaan in Parijs was hij naar Brugge komen wonen. Hij beleefde een zorgeloze oude dag als bedienaar aan de prestigieuze Sint-Donaaskerk, de grootste stadskerk op de Burg. Ook andere kanunniken van Sint-Donaas zochten er een verblijf op loopafstand van de kerk. Andere bewoners in de buurt behoorden tot de humanistische bestuurskringen van de stad. Met andere woorden, in nauwelijks een eeuw, tussen 1450 en 1550, had de wijk rond de Twijnstraat haar commercieel karakter verloren en was een residentiële buurt geworden.

Individueel huizenonderzoek draagt dus zeker bij tot de stadsgeschiedenis; dit gebeurt nog met meer overtuiging wanneer grote huizenblokken aan een onderzoek worden onderworpen. Een treffend voorbeeld en dit op het vlak van de prille stadsontwikkeling werd geleverd door het onderzoek van een huizenblok gelegen langs de Spiegelrei. Dit leidde naar nieuwe bevindingen over de eerste

stadsomwalling en stadspoorten van 1127-1128 en leverde een bijdrage in de discussie over de ligging van de oudste havens van de stad. Reeds decennialang wordt in de Brugse geschiedschrijving aangenomen dat er in de buurt van de Vlamingpoort een plaats lag die Ketelwijk werd genoemd; er werd verondersteld dat er een oude haven diende gesitueerd te worden aan deze poort omdat "ketel" een waternaam is met als betekenis "diepte gevuld met water", terwijl ook "wijk" verwees naar een aanlegplaats of inham. De Vlamingpoort zou toen ook gekend zijn geweest onder de naam Ketelwijkpoort, een naam die door een foutieve lezing door een 19de-eeuwse vorser verspreid is geraakt terwijl het in werkelijkheid om de plaatsnaam Koetelwijk en niet Ketelwijk ging. Een grondige studie naar de ligging van een aantal huizen aan de Spiegelrei bracht aan het licht dat de Koetelwijkpoort niet te vereenzelvigen viel met de Vlamingpoort, dat er in de 12-13de eeuw geen zes maar zeven stadspoorten waren en dat die zevende stadspoort daarenboven diende gesitueerd te worden aan de Koningsbrug en meer bepaald aan de overkant van de Spiegelrei. Deze ontdekking leidde ook tot een herziening van de

▼ Bij een burentwist naar aanleiding van het bouwen van een huis in de Oude Zak voegde één van de partijen een maquette bij het procesdossier, 1699 (SAB)

▼ De reeks Bouwvergunningen en Kunstige Herstellingen bevatten mooie geaquareleerde geveltekeningen zoals dit van de Metselaars in de Steenstraat, 1885 (SAB)

exacte ligging van de plaatsen, die verwijzen naar havenactiviteiten. Deze lagen binnen of vlak bij de eerste stadsomwalling en meer bepaald in de nabijheid van de Koetelwijkpoort, terwijl vroeger verondersteld werd dat de havenactiviteiten meer een eind buiten de (eerste) stadsomwalling plaatsvonden (12).

HUIZENONDERZOEK EN HET BREDE PUBLIEK

Naast de twee hoger vermelde publicatiereeksen van de Werkgroep Huizengeschiedenis groeien vanuit het huizenonderzoek projecten die lokaal monumentaal erfgoed ontsluiten en erin slagen de interesse voor de geschiedenis bij het grote publiek op te wekken. Zo bijvoorbeeld passen kunsthistorica Brigitte Beernaert en historicus Bernard Schotte voor de zeer populaire Open Monumentendagen in Brugge de techniek van het huizenonderzoek toe bij het beschrijven en ontsluiten van de locaties die voor het publiek worden opengesteld. Sinds 1995 werden zeker ruim 100 huizen snel op die manier ontsloten. Ruim 2000 brochures worden jaarlijks verkocht aan een democratische prijs: de nieuw verzamelde gegevens kennen dus een grote verspreiding (13).

▼ Wandelgids Brugge op zijn kant met vier thematische huizenwandelingen, samengesteld naar aanleiding van Brugge 2002, Europese Culturele hoofdstad

Onder de vele miljoenen toeristen die jaarlijks de stad bezoeken, maar ook onder de Bruggelingen, zijn er heel wat die meer willen dan de traditionele wandelgidsen en de stad op een andere manier willen herontdekken. Reeds verschillende jaren worden door de onderzoekers die aan de basis liggen van de Werkgroep Huizengeschiedenis thematische wandelingen uitgeschreven, waarbij de techniek van het huizenonderzoek wordt toegepast. Het waardevolle architecturale erfgoed krijgt plots een veel humanere geschiedenis. Mensen, verhalen, nieuwe bouwhistorische data worden soms probleemloos aan elkaar gekoppeld...de geschiedenis van het huis in Brugge krijgt een gelaat! Een opmerkelijk voorbeeld is de wandelgids *Brugge op zijn Kant*, mede samengesteld door de Werkgroep Huizengeschiedenis in opdracht van Brugge2002, waarin vier thematische huizenwandelingen zijn opgenomen: *Het middeleeuwse Brugge, De schaduwkant van Brugge, Brug-*

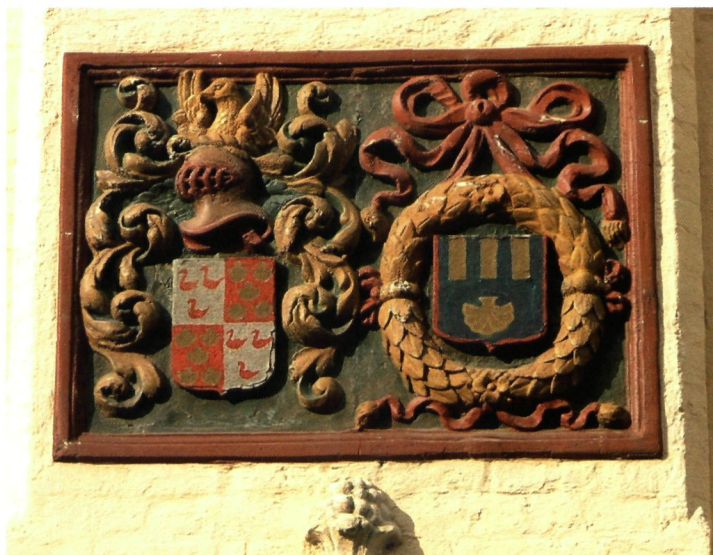

ge een stad vol boeken en Brugge aan tafel. Omdat de uitgever niet echt in dit product geloofde drong hij aan om daarnaast een afgeslankte spin-off te maken met mindere en kortere verhalen. De werkelijkheid sprak hem tegen. De verkoop van de grote wandelgids overtrof eenieders verwachtingen. De perceptie van deze huizenverhalen door de 'Bruggeling' gaat soms heel ver. Zo staat in deze wandelgids een verhaal van een huis op het Simon Stevinplein die in het begin van de 18de eeuw als herberg werd uitgebaat. Omdat toen een dief, die een ciborie uit de nabij gelegen Sint-Salvatorskerk had gestolen en de hosties in het toilet van deze herberg had weggegooid, diende dit huis te worden gesloopt en werd op deze plek de Heilige Sacramentskapel gebouwd. Deze kapel werd ondertussen in 19de eeuw herbouwd tot een handelshuis. Vandaag de dag biedt het onderdak aan een chocolatier, die zo onder de indruk was van dit huizenverhaal dat hij er zijn chocolade versie van heeft gemaakt en er trots mee in het uitstalraam prijkt.

HUIZENONDERZOEK & HERALDIEK (14)

Tijdens een huizenonderzoek botst de *housedetective* niet zelden op heraldische sporen. Deze sporen worden soms aangetroffen in archiefbronnen, zoals bijvoorbeeld in handschriften met grafschriften, maar komen ook voor in het huis zelf. Bewaard gebleven wapenschilden in huizen refereren ofwel naar de bewoners of naar de huisnaam. Een nauwgezette studie naar dit laatste fenomeen is voor Brugge nog niet opgemaakt. Deze heraldische sporen komen het meest voor op balksleutels, die de moerbalken versieren, één enkele keer ook op een deurnaald. Ze dateren doorgaans uit de 15de eeuw. Soms treft men wapenschilden buiten aan, op de voor- of achtergevel. Deze sporen zijn uitermate interessant voor de bouw- en bewoningsgeschiedenis van deze huizen. Er kan niet enkel achterhaald worden welke familie dit huis bewoonde, maar ook worden we geïnformeerd over het tijdstip wanneer deze familie het huis gebouwd of verbouwd heeft.

Een wapenschild op een gevel kan de huizenonderzoeker ook op een dwaalspoor brengen. Aan het monumentale huis Witteleertouwersstraat 46, boven de 17de-eeuwse toegangspoort, hangen twee mooie wapenschilden. Deze zijn van het echtpaar Maarten Lem en Adriana van Nieuwenhove. Maarten Lem was in de 15de eeuw burgemeester van Brugge en lid van de stedelijke elite. Archiefonderzoek leverde echter geen aanwijzingen op van de relatie van

1	3
2	4
1. Balksleutel met wapenschild van de familie De Baenst (15de eeuw) uit het Hof van Watervliet, Oude Burg 27
 2. Deurnaald met jaartal '1639' en wapenschild van de toenmalige eigenaar van het huis Twijnstraat 17
 3. Grafombe en wapenschild van Jan de Matanca, afgebeeld in het handschrift De Hooghe (Openbare Bibliotheek Brugge, nr. 449)
 4. Wapenschild van het echtpaar Maarten Lem en Adriana van Nieuwenhove

Maarten Lem tot dit huis. Tot men voor de periode van de 19de eeuw botst op de naam van eigenaar en bewoner Felix Lem. Hij was een aannemer en nam het initiatief om deze wapenschilden van zijn verre voorouders boven zijn deur te hangen. De meest geraadpleegde bron om te achterhalen indien een eigenaar of bewoner van een huis over

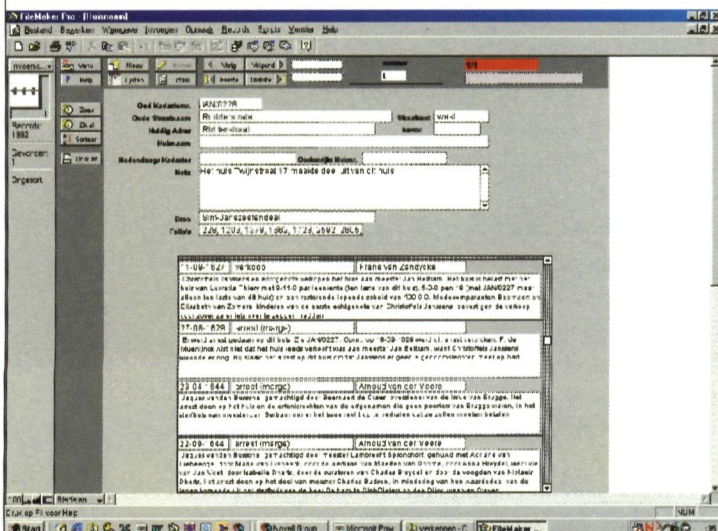
een wapenschild beschikte, zijn ongetwijfeld de vele bewaard gebleven handschriften met graf-schriften. Deze graf-schriftenverzamelingen komen tegemoet aan de vraag naar biografische gegevens over eigenaars en bewoners in Brugge tijdens het Ancien Regime. Brugge is op dit vlak bijzonder rijk voorzien. Ignace de Hooghe zorgde voor de belangrijkste graf-schriftenverzameling van Brugge (15). Met bijzondere grondigheid inventariseerde hij tussen 1698 en 1707 het funeraire erfgoed in alle Brugse kerkelijke instellingen. Dit was een immense onderneming want niet voor niets stond Brugge in de 17de en de 18de eeuw bekend als een kloosterstad. De Hooghe had vooral een uitgesproken belangstel-

► In het digitaal ontsloten handschrift De Hooghe (Openb. Bib. Brugge, nr. 449) kan heel snel het wapenschild van Jan Beltram worden opgespoord. Dit komt overeen met het wapenschild op de deurnaald.

ling voor de wapenschilden die op de graftekens voorkwamen. Die zijn doorheen zijn handschrift keurig ingekleurd. Op het einde van de 18de eeuw, toen de storm van de Franse Revolutie het kerkelijke patrimonium bedreigde, vulden twee oudheidkundigen, Mathias van Laerebeke en J. de Gheldere, de verzameling van Ignace de Hooghe aan. Deze monumentale grafschriftenverzameling – vijf delen, zes volumes, 1.306 bladzijden, 7.000 naamvermeldingen – is sinds enkele jaren gedigitaliseerd en online te consulteren op www.historischebronnenbrugge.be.

Het hoeft geen betoog dat ook vanuit de invalshoek van de huizenonderzoeker het handschrift De Hooghe als een sleuteldocument kan worden beschouwd om eigenaars en bewoners te identificeren. In combinatie met de gegevens uit de prekadastrale registers van de Zestendelen zijn reeds heel wat heraldische mysteries opgelost. De 17de-eeuwse poort van het huis Twijnstraat 17 bevat een deurnaald. Boven het jaartal 1639 staat een wapenschild met leeuw afgebeeld. In het databestand van het oud kadaster kunnen we achterhalen dat dit huis met poort toen deel uitmaakte van een groter huis aan de hoek in de Ridderstraat. Diezelfde gegevensbank leert ons dat het huis van 1627 tot 1644 in bezit was van kanunnik Jan Beltram. Op het Internet kan men in het handschrift De Hooghe in een mum van tijd opzoeken wat het wapenschild van Jan Beltram was en zo aantonen dat dit overeen komt met het wapenschild op de deurnaald.

▼ In het databestand van de registers van de Zestendelen vinden we dat kanunnik Jan Beltram eigenaar was van dit huis van 1627 tot 1644

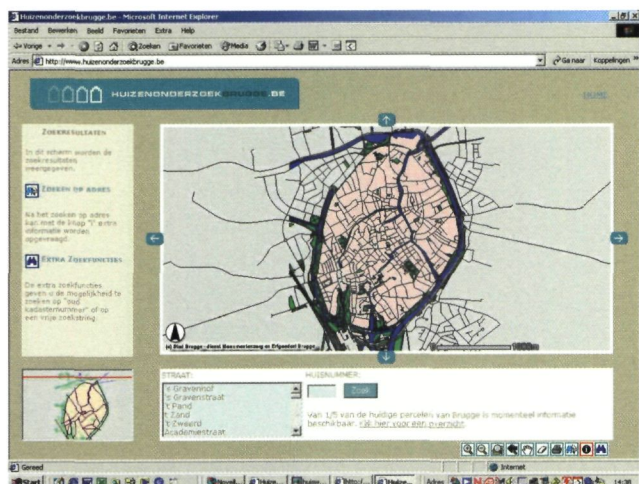

EEN WEBSITE VOOR HUIZEN-ONDERZOEKERS, MONUMENTEN- EN ERFGOEDWERKERS

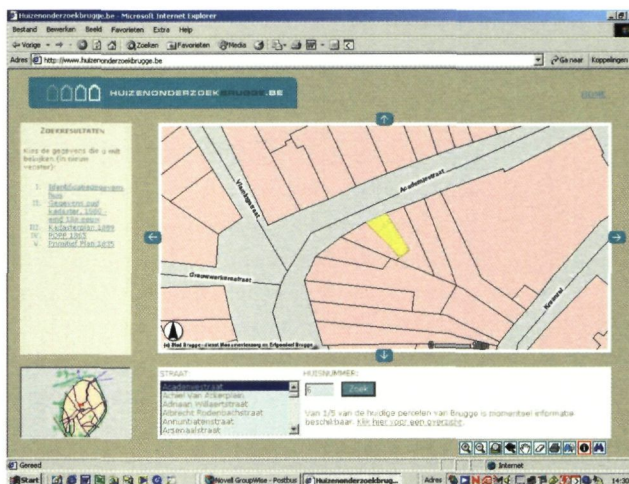
Eind 2005 lanceerde de Brugse Erfgoedcel in samenwerking met het Stadsarchief en de Dienst Monumentenzorg de nieuwe website www.huizenonderzoekbrugge.be. Deze site is duidelijk een primeur voor Vlaanderen. Via het Geoloket kan op elk adres van de Brugse binnenstad (en sinds kort ook van de Brugse rand) worden ingezoomd op een actuele percelenkaart. Van daaruit kunnen vier 19de-eeuwse kadastrale kaarten worden bekeken. Deze kaarten zijn gegeoreferent. Daar bovenop zijn de ingevoerde gegevens van 2.500 huizen uit de registers van de Zestendelen of het oud kadaster (1580-1800) gekoppeld aan elk huidig adres. Dit maakt dat huidige geodata gekoppeld zijn aan historische informatie en aan cartografisch materiaal. Het gaat hier dus om een historische GIS-applicatie (16).

- Volgende kadastrale kaarten zijn gescand:
- Een onvolledige set, wellicht uit 1831;
 - Een bijna volledige set, vermoedelijk uit 1835;
 - Een volledige set uit 1889;
 - De uitgegeven lithografische kadastrale kaart van P.C. Popp, editie 1865.

De belangrijkste *tool* van deze website is het zoeken via het Geoloket. Dit zoeken en consulteren gebeurt vanuit twee invalshoeken: hetzij via het huidige adres of via het bestand van de Zestendelen. Onderaan het scherm bevindt zich het zoekscherm voor het huidige adres. Via de straatnamenlijst en het opgeven van een huisnummer maakt men een keuze. Op de actuele kaart wordt dan ingezoomd op deze straat. Het overeenkomstig perceel wordt geel ingekleurd. In de linker marge kan dan een keuze worden gemaakt uit de zoekresultaten:

▲ Openingsscherm van het Geoloket van de website www.huizenonderzoekbrugge.be. Onderaan kan men zoeken op adres. Maar er zijn ook nog andere zoekingen voorzien

▲ Na het zoeken op adres, bv. Academiestraat 6, bekomt men een actuele percelenkaart. Het gevraagde adres is in gele kleur aangeduid. In de linkermarge kan men een 19de-eeuwse kadastrerkaart of de gegevens uit de Zestendelen opvragen

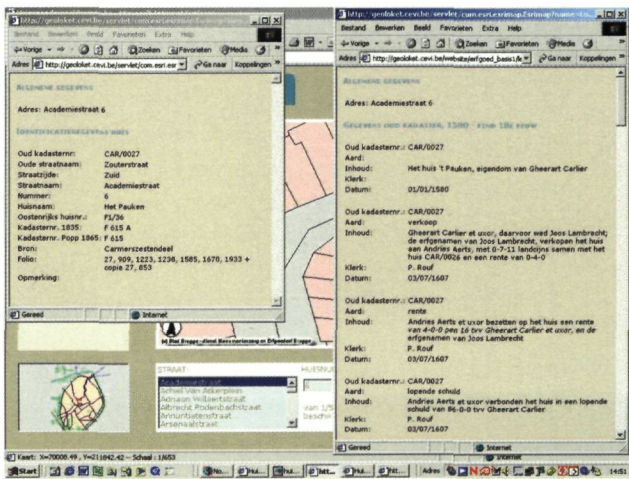
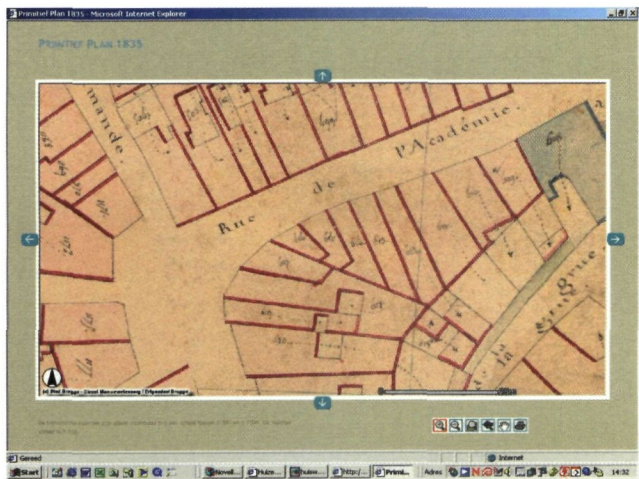
- Indien voor dit huis de gegevens uit de Zestendelen beschikbaar zijn, kan deze informatie bekeken worden via 'Identificatiegegevens' (kadastrnummer, Oostenrijks huisnummer, oude straatnaam, enz.) en 'Gegevens Zestendelen'.
- Dit perceel en zijn omgeving kunnen tenslotte bekeken worden op de bewaard gebleven kaartbladen van de 19de-eeuwse kadastrerkaarten. Op elke kaart kan worden ingezoomd. Ook een afdruk nemen behoort tot de mogelijkheden. Het zoeken in het bestand van de Zestendelen gebeurt via het 'vrij' zoeken of via het oud kadastrnummer. In deze databank, die meer dan 40.000

records met namen van kopers, verkopers, geldschieters, schuldeisers enz. bevat, kan men zoeken op familienaam of op onderwerp (bijvoorbeeld 'herberg'). Vertrekkend vanuit deze historische informatie kan gemakkelijk de link worden gelegd met het huidige adres en de situering op de actuele kaart of op één van de 19de-eeuwse kadastrerkaarten.

In een tweede fase wordt momenteel het aanbod gevoelig uitgebreid. Voortaan worden ook historische kaarten op deze site aangeboden. Als eerste kaart is vanzelfsprekend gekozen voor de meest bekende en interessante, met name het panoramisch

▼ Het huis Academiestraat 6 op de kadastrerkaart van 1835

▼ De gegevens van het huis Academiestraat 6 uit de registers van de Zestendelen, toen genaamd Het Pauken (1800-1800)

stadsplan van Marcus Gerards uit 1562. Vanuit elke PC in bureel of huiskamer kan probleemloos worden ingezoomd op deze kaart en mooie details worden waargenomen. Op vlak van informatievoorziening kan voortaan eenieder de ligging en gegevens van beschermde monumenten opvragen. Een meerwaarde is ook de koppeling met de databank met de gegevens over de standbeelden, waterpompen, oorlogsgedenktekens, gedenkplaten en gevelbeelden in het Brugs stadscentrum. In deze databank zijn er bijna 1.700 items ingevoerd. Voor elk object is er een korte beschrijving opgenomen en kan er een digitale foto opgevraagd worden. Dit alles maakt dat deze website een enorme aanwinst is voor elke historicus en archeoloog, bouw- en kunsthistoricus, architect of urbanisatieambtenaar, lokale vorser of genealoog.

Het Brugse huizenonderzoek kan anno 2007 terugblikken op een mooi palmares. Dit is voor een groot deel behaald door een gedreven groep professionele begeleiders en vrijwilligers. Dankzij hun expertise, enthousiasme en het kunnen werken in teamverband ziet ook de toekomst er bijzonder rooskleurig uit. Het monumentale erfgoed kan er maar wel bij varen.

Jan D'hondt is historicus en wetenschappelijk medewerker bij het Stadsarchief van Brugge

EINDNOTEN

- (1) Een voorbeeld van een publicatie van elke historica: WINDELS-ARICKX B., *Huizen in de Steenstraat te Brugge (de nrs. 11-13-15-17-19)*, in *Brugs Ommeland*, 1976, p. 143-182 en D'HOOOGHE C., *Een 19de-eeuwse siertuin in Groeninge (Brugge). Nieuwe identificatie van een schilderij van Jan Garemyn*, in *Brugs Ommeland*, 1987, p. 33-48.
- (2) Mede dankzij deze Werkgroep slaagt de vzw Levend Archief in haar opzet. De resultaten van de Werkgroep Huizengeschiedenis halen dikwijls de lokale pers wat de naam bekendheid van het Stadsarchief ten goede komt. Ook het bezoekersaantal van de leeszaal van het Stadsarchief is sinds 1994 fors gestegen.
- (3) D'HONDT J., *Het Brugse Stadsarchief en de het huizenonderzoek: de Werkgroep Huizengeschiedenis, in Introductie tot erfgoedzorg en Archieven. Verslagboek van het jaarthema 2000*, VCM, Brussel, 2001, p. 87-90 en ook Idem, *Het Brugse huizenonderzoek, de Werkgroep Huizengeschiedenis en het Brugse Stadsarchief, een perfecte driehoeksverhouding?*, in *Vlaamse Stam*, jg. 38, 2002, p. 537-550.
- (4) Deze reeks bevat vijf publicaties waarvan nummer 3 het vademecum omvat. De andere delen behandelen volgende huizen: De Oude Steen, Wollestraat 29; Over De Koe, Het Hert, De Uil, ... Verversdijk 12, Kandelaarsstraat 6, Verversdijk 6, Hoogstraat 41, Hoogstraat 39 en Hoogstraat 37; De brouwerij Het Hamerken in de Langestraat, en De Visitatie, Wulfhagestraat 18.
- (5) Momenteel zijn er reeds zes *Cabiers* gepubliceerd: *Het geboortehuis van Guido Gezelle, Rolweg 64; De Patience, Spinolarei 2; Het Huis De Halleux, Oude Burg 21; De Clavere, Wollestraat 23; Het Ei, Adriaan Willaertstraat 9 en Het Hof van Waterliet, Oude Burg 27.*
- (6) Zie HILLEWAERT B., *Archeologie in Brugge. Van stedelijke naar intergemeentelijke dienst*, in *Monumenten & Landschappen*, 26, nr. 2, 2007, p. 24-34.
- (7) HILLEWAERT B. & VAN BESIEEN E., *Het Prinsenhof van Brugge*, Brugge, 2007, 118 p. Deze 'archeologie-publicatie' bevat ook bijdragen van enkele begeleiders van de Werkgroep Huizengeschiedenis.
- (8) DENEWETH H., D'HONDT J. & LEENDERS K., *Een huis in Brugge. Vademecum voor de historische studie van woningen, eigenaars en bewoners*, Leven in Oude Huizen nr. 3, Brugge, 2001.
- (9) D'HONDT J., *Vele handen maken licht werk. Het ontsluitingsproject van het oud kadaster van Brugge in het Stadsarchief*, in JANSSENS G., e.a. (red.), *Door de archivistiek gestrikt. Liber amicorum prof. dr. Juul Verhelst*, Brussel, 2000, p. 95-102. Een ander ontsluitingsproject betreft de reeks civiele procesdossiers. Deze ca. 150.000 dossiers bevatten heel wat informatie over eigenaars, bewoners en hun huizen.
- (10) Deze en volgende paragraaf zijn gebaseerd op de lezing die ondergetekende samen met Brigitte Beernaert, Heidi Deneweth, Bernard Schotte en Ludo Vandamme gaf met als titel *Brugs huizenonderzoek opent nieuwe deuren* op het colloquium *Tien jaar huizenonderzoek in de Lage Landen*, Gent, 11 oktober 2002.
- (11) BEERNAERT B. & SCHOTTE B., *Op zoek naar de zwaanridder Pieter Lanchals. I. Het Hof Lanchals*, in *Brugs Ommeland*, 2000, p. 33 e.v.
- (12) DE MEESTERT T. & SCHOTTE B., *De Koetelwijkpoort en de Houtbrekersdam aan de Spiegelrei*, in *Brugs Ommeland*, 2002, p. 195
- (13) In de leeszaal van het Stadsarchief kan een index op deze brochures worden geraadpleegd. Deze index bevat bijna 6.000 namen van huizen, eigenaars, bewoners, architecten, ambachtslui enz.
- (14) Deze paragraaf is gebaseerd op onze lezing, samen met Brigitte Beernaert, Heidi Deneweth, Bernard Schotte en Ludo Vandamme, *Writing the History of Houses in Bruges. A Confrontation with Genealogical and Heraldic Sources*, gehouden op het Internationaal Heraldisch congres in Brugge 2004 en gepubliceerd in 2006 in *Genealogica & Heraldica. Handelingen van het XXVI Internationaal Congres voor Genealogische en Heraldische Wetenschappen*, p. 174-186.
- (15) Openbare Bibliotheek Brugge, handschrift 449
- (16) Op de desbetreffende site www.huizenonderzoekbrugge.be is reeds heel wat informatie over dit project beschikbaar. Zie verder ook: D'HONDT J., *Brugs huizenonderzoek op Internet*, in *Archiefleven*, jg. 12, nr. 4, 2005, p. 1-2. en Idem, *Brugs huizenonderzoek op Internet*, in *Historia et Informatica*, jg. 12, nr. 4, 2005, p. 3-4.

SUMMARY

THE PEETERS HOUSE IN DEURNE (1932-34) BY GASTON EYSSELINCK: A FLEMISH 'MACHINE A HABITER'

In 1932 Gaston Eysselinck built the Peeters-Ceurvels house (1907-1953) in the Antwerp region. The Peeters house shows quite a few resemblances with Le Corbusiers Maison Citrohan for the 1927 Weissenhofsiedlung in Stuttgart, as for the design as well as for the construction of the façade.

For the first time technical research was done on site in the Peeters house as to the use of colour and materials. This has shed a new light on the building's polychromy. This research, a.o. historical research, field work, lab research up till the eventual sample restorations, enabled justified decisions as to the restoration itself.

The façade had always been known as painted white, behind it though a peculiar original colour concept was revealed. The vertical parts of the façade along the De Neuf street and the Ter Rivieren avenue were originally carried out in beige. The rear aspect was painted black with bitumen paint. All horizontal parts, being the carport's ceiling and the sun terrace, were a bright yellow. The volumes underneath the carport and on the terraces were originally painted black and rusty brown.

The façade in ochre were originally combined with framework in brown umber, while the black rear elevation originally had red (iron oxide red) framework. Eysselinck developed an unusual colour pattern here, and this deserves our attention. This remarkable concept has nevertheless been painted over, forgotten and building technical problems and many transformations have severely damaged the monument's vulnerable aspect. The essence of the discussion was on the one hand the concept designed by Eysselinck, and on the other hand the building technical matters and the owner's demand for a lasting result. The choice between maximal preservation of the historical material and durable technology was made. This fairly recent monument should be restored in its original colour scheme, but will also be technically improved.

The results of this study could contribute to the communication and appreciation of colour in modernism. The planned restoration of this significant house by Gaston Eysselinck in Deurne will make the original colour scheme relive, survive and will deal for once and for all with all white misunderstandings in modernism.

MEDIEVAL HOUSES AND DOMAINS ALONG THE CITY CANAL *SPIEGELREI* IN BRUGES

In 2002 archival researchers T. De Meester and B. Schotte published their research of a document from 1322 which enabled them to identify 9 domains situated at that date along the city canal *Spiegelrei*. Building archaeological research and prospecting, since 1996 executed by the Administration for Monuments and Sites in the city of Bruges, has in the past ten years also led to the discovery of numerous brick houses dating from the period 1200-1350. By combining the results from both types of research, it was possible to name and identify 20 domains along this city canal on which large houses, belonging to rich merchants, were built in this historical period.

The *Spiegelrei* was in that period an important waterway where, amongst other goods, large quantities of building timber were traded. It can be divided into two historical parts: the first, and largest part (between Jan van Eyckplein and Schrijnwerkersstraat) lay within the first city wall (erected in the late 12th century) and contained 12 domains, of which at least 5 date from the early 13th century. In the second part, only one of the eight domains could with certainty be traced back to that early period.

The houses which were built on these domains can, as in the rest of the medieval city, be divided into 5 typological types that are described here. Some of these houses have completely disappeared, while others have been more or less intensively rebuilt or renovated at different times in history. Two of the best preserved date from the early 13th century.

Of the first, *De Rode Steen*, an extensive building history could be established during restoration works in 2002. Dendrochronological research has established that the house was built in the period 1225-1240. Further exten-

sions and renovations took place in the 14th, 15th and 17th century.

The second house belonged to the Abbey of the Dunes in Koksijde and was a place of refuge for the monks of this abbey when visiting the city, or in times of war or unrest. The building consisted of a tower, at least 16 meters high, in which the monks could spend the day and entertain visitors, and a hall, 11 meters long, which was probably the *dormitorium* where they spent the night.

Among the other houses a hostel for German merchants can be mentioned, while the names of the owners of some other houses clearly refer to the timber trade that was located here.

HISTORICAL HOUSING RESEARCH IN BRUGES: FROM STUDY GROUP TO WEBSITE

Historical housing research does not only investigate when a house was built or altered. Equally important, besides this building history, is the history of its occupation: who owned a certain house or building, who occupied it and what have they done with this property. This implies that on site research by art historians, soil and wall archaeologists needs to be completed with additional examination of archives. Often fundamental data concerning the building history of a house are found in archived documents on owners and occupants.

Already for over 15 years the City Archives of Bruges has been encouraging and co-ordinating this research in a town which has been listed as world heritage and consequently has a large number of historical houses and monuments.

Late 2005 the Bruges Heritage Cell, in close cooperation with the City archives and the Department Monument Care, launched the new website www.huizenonderzoekbrugge.be. This site is the first of its kind in Flanders. By intermediary of Geoloket, one can zoom in on each address of the Bruges city centre and its outskirts on an actual section map. Starting from this point four 19th century land registry maps can be consulted. These maps are provided with geo-references. On top of that, the registered data from 2.500 houses out of the registers of the Zestendelen or the ancient land registry (1580-1800) are linked to each actual address. All of this results in the actual geo-data being linked to historical information and cartographic material. This is actually a historical GIS-application.

